

RATKO PAREŽANIN

ZA BALKANSKO JEDINSTVO

**Osnivanje, program i rad
Balkanskog Instituta u Beogradu (1934-1941)**

Drugo izdanje

Minhen 1980.

PREDGOVOR

Redovi koje ću navesti ovde napisani su pod naslovom „Reč pre svega“ kao uvod u istorijat nastanka i rada Balkanskog Instituta u Beogradu. Pisano je to pred kraj godine 1957. A, evo, kako je do toga došlo:

U ovih 13 godina (to pišem 1957) emigracije više puta sam mislio da bi bilo vredno i korisno napisati nešto opširnije o tome kako je i zašto je nastao Balkanski Institut u Beogradu, kako se održavao i šta je sve radio i ostvario za kratko vreme svoga postojanja (od 1934. do 1941. godine).

Pred kraj 1957. godine profesor dr F. Valjavec, direktor „Südost-Instituta“ u Minhenu, predložio mi je da napišem neku vrstu monografije o Balkanskom Institutu za institut kome je on na čelu. Predlog sam prihvatio. Kad sam počeo da radim na tome poslu, sem sećanja i nešto edicija izdatih od Balkanskog Instituta (do kojih sam nekako došao u emigraciji) nisam kod sebe imao nikakvih podataka, arhiva, literature. Ali, razmišljajući o Balkanskom Institutu, njegovom radu, njegovim težnjama i idealima, uvideo sam da neću moći kratko i jezgrovito da obuhvatim celu materiju, kao što sam to prvobitno bio pomislio. Kad bi se toga pridržavao — izgledalo mi je — da bi se mnogo šta, što je važno, izostavilo. Zato sam rešio da budem opširniji, a moguće je da sam se ponegde i ponavljao.

Stavljajući na hartiju ove uspomene o životu i radu jedne ustanove, koju sam smatrao svojim životnim delom i kojoj bih se celim svojim bićem posvetio, do kraja života, da nas veliki rat nije poremetio i presekao,

nisam nikako hteo da sebi pravim neke slavopojke. I svaka pomisao na to daleko je od mene. Želja mi je bila da ove zabeleške, bolje reći ove *ispovesti*, budu od koristi svima onima koji imaju ljubavi i razumevanja za Balkan i njegove narode. Sa mojim prijateljima, suosnivačima, sa redaktorima i brojnim saradnicima u Balkanskom Institutu u Beogradu stvoreno je jedno delo koje će nadživeti nas smrtnike i ostati trajno u kulturnoj istoriji. Preko Balkanskog Instituta radilo se sistematski, uporno i sa mnogo vere, na solidarnosti balkanskih naroda i na njihovoj boljoj sudbini u budućnosti. Na te će se ideale navraćati uvek novi ljudi, novi naraštaji — sve dok je Balkana i balkanskih naroda. Zato su misli vodilje Balkanskog Instituta i danas aktuelne, a one će biti još aktuelnije kada jednoga dana budu slobodni svi balkanski narodi, a do toga-pre ili kasnije — mora doći. Na Balkanu, oslobođenom od svake tiranije, ponovo će se misliti na osnivanje ustanova kakav je bio Balkanski Institut o kome je reč i ponovo će se raditi na razvijanju i unapređivanju onih ostvarenja koja je imao u planu i programu Balkanski Institut. I zato će i ovaj prikaz o Balkanskom Institutu — verujemo — biti od stvarne koristi svima onima koji se budu ovim radom bavili.

Ratko Parežanin

Minhen, decembra 1957.

Dodatak prednjem predgovoru

Tekst koji sledi posle ovoga predgovora uglavnom je napisan, kao što je napred rečeno, krajem 1957. Učinio sam u tom tekstu samo izvezne, sasvim neznatne izmene. Na poslednjim stranicama, počev od poglavlja „Likvidacija Balkanskog Instituta“ pa do kraja bilo je više dataka, činjenica i svedočanstava do kojih sam došao po-

sle 1957. godine, a to sam uneo jer će bolje objasniti celu ovu istoriju.

Da ceo ovaj tekst objavim sada u posebnoj knjizi nagnalo me je sledeće:

1) Pre izvesnog vremena potrebni su mi bili neki podatci o Balkanskom Institutu kojih se nisam sada mogao da setim, a za koje sam znao da sam ih uneo u tekst pisan krajem 1957. godine. Kopija koju sam bio za sebe zadržao bila je zaturena, nisam je mogao da pronađem. Obratio sam se „Südost-Institutu“ u Minhenu pa ni tu nisam mogao da dođem do traženog teksta. Pomišljao sam onda da pokušam da ponovo celu stvar napišem, mada sam se pribojavao da mi to više neće lako poći za rukom. Preko četrdeset godina prošlo je od osnivanja Balkanskog Instituta, a ja se danas nalazim u dubljim godinama starosti.

2) U beogradskoj „Politici“ od 1. novembra 1975, neposredno iza smrti profesora dr Milana Budimira, pročitao sam inače vrlo lepi nekrolog pokojniku iz pera dr Vladete Jankovića, meni nepoznatog, u kome se, pored ostalog, kaže i sledeće:

„Profesor Budimir se može smatrati jednim od utemeljača balkanologije kao nauke koja će objediniti više raznih disciplina i usmeriti ih u traganju za istinom o tlu sa kojeg smo ponikli. Pre više od četrdeset godina, on je zajedno sa Petrom Skokom, osnovao (podvlačenje moje) Balkanski Institut i pokrenuo čuveni časopis „Međunarodna revija za balkanološke studije“.

Kad sam pročitao ono što je pisano o Balkanskom Institutu u zagrebačkoj Enciklopediji (o tome se govori u poslednjem poglavlju ove knjige) nije mi, razume se, bilo pravo, ali šta sam mogao da radim! Poznato je kako komunisti pišu istorije i enciklopedije, kako izvrću, izmišljaju stvari, kako iznose očigledne neistine, kako prećutkuju ličnosti i činjenice samo ako je u njihovom interesu. To se radi o Sovjetskom Savezu (menjaju istorijske stvarnosti prema potrebi režima i partije), a to se isto radi i u ostalim komunističkim zemljama. Ali, kad pročitah ovo

sad u „Politici“ iz 1975. godine pretpostavio sam kao moguće da je dr Vladeta Janković mlad čovek i da njemu nije poznata objektivna istina o osnivanju Balkanskog Instituta. On o tome, o toj istini, nije mogao da čita u komunističkoj štampi posle rata; mogao je, naprotiv, da u njoj čita samo neistine. A neistina je da je Milan Budimir „zajedno sa Petrom Skokom, osnovao Balkanski Institut“. Istina je pak, ja sam o tome još i više napisao u ovoj knjizi, da je Milan Budimir, „uz Petra Skoka, bio jedan od utemeljača balkanologije“ i pokretača „čuvenog časopisa „Međunarodna revija za balkanološke studije““.

Posle ovoga što pročitah u „Politici“ konačno sam rešio da u zasebnoj knjizi štampam istorijat Balkanskog Instituta. To mi je znatno olakšano time što u međuvremenu pronađoh kopiju teksta koji sam napisao 1957. godine za „Südost-Institut“ u Minhenu.

R. P.

Minhen, januara 1976.

POVODOM DRUGOG IZDANJA

Pošto već nema ni jednog primerka od prvog izdanja ove knjige, odlučio sam da se štampa i drugo izdanje. Ova se knjiga traži, a moja je želja da je čita što širi krug ljudi. U ovom drugom izdanju ništa nije izmenjeno, ni oduzeto ni dodato. Sve je isto, kao i u prvom izdanju (od 1976. godine).

R. P.

OSNIVAČI BALKANSKOG INSTITUTA

Balkanski Institut u Beogradu, osnovan s proleća 1934. godine, nije plod ni jedne politike ni jedne računice. Njega nisu zasnovali ni naučnici, mada bez njih on ne bi ništa vredeo ni značio. Misao o njegovom osnivanju nikla je i razvila se u srcima dvojice prijatelja zemljaka, Hercegovaca, Srba, Jugoslovena, Balkanaca. Nastao je, dakle, na bazi privatne inicijative, a njegovi su inicijatori i osnivači Ratko Parežanin i Svetozar Spanačević.

Osnovan privatnom inicijativom, Balkanski Institut je i celu svoju delatnost, organizatorsku i izdavačku, razvijao na privatnoj bazi i sve do svog nestanka ostao je potpuno, i politički i finansijski, nezavisan. Za svoju delatnost za celo vreme svoga postojanja, on nije nikada primao nikakvih subvencija od bilo koje vlade jugoslovenske ili balkanske, a isto tako nije primao subvencija od ma koje organizacije ili ustanove. Našavši se u ovakvoj materijalnoj situaciji, Balkanski Institut je imao dosta teškoća, ali su one bile savlađivane i rad je stalno napredovao, nove edicije su pristizale i donosile nove prihode. Balkanski Institut se izdržavao i svoj je rad unapređivao samo pomoću rasturanja i naplaćivanja svojih edicija, a delimično i od oglasa (ovo naročito vredi za „Privrednu enciklopediju balkanskih zemalja“ o kojoj će docnije biti više govora). U času likvidacije Balkanskog Instituta, on je predstavljao veliku vrednost. Imao je međubalkansku biblioteku sa oko 12—15.000 svezaka, imao je inventar, kartoteku, arhiv, mnoštvo rukopisa, znatno bogatstvo u sopstvenim izdanjima, a dugova nikakvih nije imao. U momentu likvidacije teško je utvrditi kolika je bila njegova materijalna vrednost, ali on je bio „stao potpuno na svoje noge“

i nije bilo pothvata iz njegovog programa koji on nije mogao bez teškoća da ostvari.

Jedinu pomoć, koju je Balkanski Institut dobio, bila je to pomoć od jugoslovenskog Kralja Aleksandra I., u visini od 400.000 dinara, u osam mesečnih rata po 50.000 dinara, od marta do uključno oktobra 1934. godine. Ta je pomoć bila izvanredno važna i pitanje je da li bi bez nje ova ustanova mogla da se organizuje i otpočne svoj praktični rad. Obzirom i na ličnost svoga moćnog mecena, velikog dobrotvora, i s pogledom na značaj ove pomoći, smatramo da je od interesa da se na ovo, istorije radi, sa nešto više reči malo docnije osvrnemo.

Kako je došlo do osnivanja Balkanskog instituta

U jesen 1924. godine postavljen sam za atašea za štampu pri Kr. Poslanstvu Jugoslavije u Beču. Na tom položaju proveo sam prvi put do jeseni 1927. godine kad sam izabran za narodnog poslanika u dva sresa u mom rodnom zavičaju Hercegovini. Za ove tri godine boravka i rada u Beču video sam, doživeo sam i naučio sam dosta što se tiče odnosa Evrope i ostaloga sveta prema Balkanu i balkanskim narodima i obratno. Bio sam stalno, po karakteru same službe, u živom kontaktu sa vrlo mnogo novinara, publicista, diplomata, književnika i dopisnika domaće i inostrane štampe koja se u to vreme u velikom broju koncentrisala u Beču. Beč je tada bio stecište i središte svetske štampe za ceo Balkan. Dopisnici velike štampe sa Zapada pretpostavljali su lepi, prijatni i udobni Beč za vršenje svoje službe balkanskim prestonicama. Ali, ne samo to. Beč je bio i središte i žarište svih mogućih struja i politika, obaveštajnih službi i emigranata sa Balkana. Kroz Beč i iz Beča moglo se mnogo videti i naučiti kako se rezonuje o Balkanu, o njegovoj prošlosti i savremenosti.

U Beču su se nalazili i mnogi bivši „Balkankenneri“ i drugi opet koji su se spremali da to budu. Često sam imao utisak da su balkanski narodi neka „roba“ za potkusurivanje u kalkulacijama ko zna sve kojih i čijih računđija iz beloga sveta. Dopisnici velikih agencija i listova čekali su samo da saznaju neku „senzaciju“ sa Balkana pa da je objave svetu. Ništa pozitivno, konstruktivno, lepo i plemenito s ove strane sveta njih nije mnogo interesovalo. Oni su tražili i očekivali atentate, ubistva, razbojništva, otmice, prevare, prevrate itd. i tome sl. Kad sam jednom prilikom pitao dopisnika jedne velike američke novinske agencije zašto se on samo interesuje nesrećama i katastrofama sa Balkana, on mi je kratko i cinički odgovorio: „Kad su me poslali da budem odavde dopisnik za Balkan i balkanske stvari, rekli su mi da pazim dobro šta radim i kako i šta obaveštavam, jer njih ne interesuje ako na Balkanu ujede pseto čoveka nego ako čovek ujede pseto!“ Tako su se otprilike ophodili manje više svi dopisnici i „Balkankenneri“ „poznavaoći Balkana“ prema Balkanu i njegovim nesrećnim narodima. Niko od njih nije obaveštavao veliku javnost na Zapadu o mnogim vrednostima balkanskog čoveka, o njegovoj duši, o njegovim patnjama i tragedijama, o njegovim stremljenjima, o svemu onom lepom i pozitivnom što u svome srcu nosi prosečni čovek svake balkanske zemlje. Postojali su „stručnjaci“ za albansko, za bugarsko, makedonsko, hrvatsko, tursko itd. pitanje, od toga se pravila jedna odvratna profesija i notorna špekulacija. Ti su „stručnjaci“ bili obaveštači i komentatori šefova raznih diplomatskih misija i agenata obaveštajnih i špijunskih servisa. Šta se tu sve nije pronosilo i ispredalo! Kao da je Balkan bio neka daleka, ogromna tajanstvena džungla, ispunjena nekim čudnim zver-ljudima i natovarena punim „buradima baruta“...

Čitao sam u to vreme i dosta o prošlosti. Prostudirao sam mnoge arhive i dokumente u vezi sa predistorijom i tokom prvog svetskog rata. I tu svuda Balkan i balkanski narodi igraju veliku ulogu. I tu sam osetio nepoznavanje

ili sasvim površno poznavanje i još teže razumevanje sudbine balkanskih naroda i balkanskih čoveka.

*

Za vreme moga poslanikovanja, stupivši u najbliži neposredan kontakt sa narodom, uviđao sam koliko se greši u stranom svetu prema našem narodu. U to vreme putovao sam i po balkanskim zemljama, zadržavao sam se u Albaniji, Bugarskoj, Grčkoj i Rumuniji. Svuda sam u narodu nailazio na manje više isti elemenat kao u mom rođenom narodu, u mom rođenom zavičaju. Manje više istovetan mi je izgledao naročito seljački svet, seljački narod sa Balkana, a taj seljački narod sačinjavao je većinu stanovništva Balkana. Istovetnost životnih prilika i položaja razvili su manje više kod svih balkanskih seljaka i istovetan duhovni život, koji se najbolje odražava u mnogim narodnim običajima, praznovericama, verovanjima, u narodnoj pesmi, narodnoj umetnosti, igri, muzici, nošnji itd. Rumunske narodne pesme, na primer, koje opevaju i slave hajduke, skoro nimalo se ne razlikuju od pesama koje slave klefte kod Grka ili hajduke kod Srba i Bugara. I ručni rad seljanke iz Dobrudže samo se vrlo neznatno razlikuje od ručnog rada seljanke sa Jadranskog Primorja ili seljanke sa Kosova ili one iz Bosne i Hercegovine, Bugarske, Albanije ili Grčke...

S druge strane mogao sam primetiti da su skoro podjednako, u svima balkanskim zemljama, gradovi primali najlakše i lakoumno uticaje — i to znatnim delom one negativne — sa strane. Gradovi su na Balkanu dosta doprneli političkim zavadama i cepanjima narodnoga društva, po balkanskim gradovima nicali su skorojevići koji su se odrođavali brzo od svoga naroda, od svog seljačkog korena. Tako je nastajalo podvajanje balkanske inteligencije — njezinog velikog dela — od naroda i to je kobno delovalo na opšti razvoj prilika na Balkanu. Najveća zabluda te

inteligencije sa Balkana bila je u tome što je ona mislila i verovala da pojedini balkanski narodi mogu izvršiti balkansku integraciju. Ona nije htela da shvati da se može ostvariti integracija samo na dva načina: ili da neka strana, zavojevačka sila integrira, ujedini Balkan i njegove narode pod svojom vlašću ili da to izvedu solidarno, u punoj slobodi, svi balkanski narodi. Najveći ljudi iz krila balkanskih naroda u devetnaestom i dvadesetom veku, i kod Bugara i kod Rumuna i kod Srba i kod Hrvata i kod Grka i kod Albanaca, ovako su rezonovali i tome su težili: jednoj balkanskoj uniji, jednoj balkanskoj zajednici zasnovanoj na solidarnosti.

U ovo vreme počeo sam da pišem za Balkan i Balkansku Uniju. Prvi napisi o tome izišli su 1928. godine u časopisu „Preteča“ (pod naslovom „Balkanske glose“). Evo ovde iz tih zabeleški nekoliko redaka:

„Sa gledišta opšte konstelacije globa, Balkan nije Evropa, Balkan nije ni Azija. Balkan je svet za sebe. Ali, kao svet za sebe, Balkan nije samoživ, ne živi za sebe ni zbog sebe niti u ime sebe, nego on, kao takav, živi i za Evropu i za Aziju, živi za vaskoliko čovečanstvo. Drugim rečima, praktično predstavljeno: pitanje političke i ekonomske egzistencije Balkana u nerazdvojnoj je vezi sa njegovim duhom, odnosno sa njegovom ulogom i misijom u čovečanstvu. To znači da se sadržaj našeg istorijskog života, da se smisao našeg zemaljskog postojanja sastoji indirektno u tome da čuvamo s jedne strane Zapad, a s druge strane Istok. Mi nismo čuvari stoga što to želimo, nego zato što moramo. Bog nam je opredelio tu sudbinu i kao geografskom području i kao rasi i kao narodu i kao ljudima. I u tome je najveća lepota našega bitisanja, u tome je nebeski značaj našeg zemaljskog carstva...

„Značaj Balkana nije samo u njegovim sopstvenim lepotama, bogatstvima i vrednostima. Na njega su se lakomile sile, i istočne i zapadne, zbog udobnih putova koji preko njega vode u druge svetove, u dalja i nova bogatstva

i vrednosti. On je najkraći put Azije za Evropu i Evrope za Aziju. Ne samo najkraći nego i najkobniji. Otomanska osvajačka Azija preko Balkana je udarila na Evropu, zavojevačka Evropa preko Balkana je udarila na neiscrpnu Aziju, a boljševička Moskva na Balkanu je htela da pobije zastave svoje globalne revolucionarne politike...

„Strane su sile savladane, ali mi se danas još nalazimo u krizi: to je kriza u n u t r a š n j a. Tu krizu mi moramo savladati i politički i ekonomski i kulturno. Praktično predstavljeno to znači: potpuna politička i ekonomska nezavisnost Balkana od svih uticaja, a onda sve kulturne, duhovne oči okrenuti svojoj materi zemlji i tu potražiti izvore za nadahnuća i motive za stvaralaštva...

„Naši kulturni imitatori Zapada jesu otrov našeg opšteg javnog života. I politika bi nam bila bolja kad bi na čelu kulturnog života imali više pravih pionira kulture. Treba poći i ići u Evropu, ali se ne sme nikada dopustiti da nas ona savlada... Japan je za nekoliko decenija kupio znamenitosti evropske civilizacije, ali on to nije platio svojom dušom, nego znanjem i — novcem. To treba da bude i naš put...”

*

Kad je rasturena Narodna Skupština 6. Januara 1929. godine, ponovo sam se vratio na moju staru dužnost atašea za štampu u Beču. Tu sam sada ostao do početka 1933. godine. U ovo vreme još više sam iskusio šta znači nesloga na Balkanu i došao sam do uverenja da nikad balkanski narodi ne mogu biti u punom smislu slobodni, da se nikad ne mogu privredno unaprediti i kulturno podići i dostići zapadnoevropske narode, ako ne ostvare jednu zajednicu, b a l k a n s k u zajednicu, bez obzira kakve forme, samo zasnovanu na solidarnosti i sudbinskoj povezanosti.

Godine 1932. posetio me u Beču moj prijatelj i venčani kum, S. Spanačević. U razgovoru on mi je počeo da govori

da je došao do manje više istih misli i pogleda što se Balkana i balkanskih naroda tiče, do kojih sam i sâm došao. On je već nekoliko godina bio sekretar Zavoda za spoljnu trgovinu u Beogradu, jedne ustanove koja se bavila isključivo privredom. Po prirodi svoga posla i položaja, on je dosta putovao i po balkanskim i drugim zemljama i imao je mnogo uvida u privrednu problematiku ne samo Jugoslavije, već i ostalih balkanskih zemalja. On je, kroz privredu i preko privrede, došao do istih zaključaka do kojih sam ja, posmatrajući stvari sa drugih planova, bio došao: balkanskim narodima nema sreće ni budućnosti ako se ne ujedine na neki način.

Balkan već sam po sebi predstavlja ogromna bogatstva, najvećim delom još neiskorišćena. Pod zemljom i na zemlji on krije i čuva neiscrpnna blaga za stvaranje i unapređenje ljudske materijalne i duhovne kulture. To su upravo bili oni odlučujući razlozi da su se o Balkan otimali osvajači sa Istoka i zavojevači sa Zapada, sa svih strana sveta. Na Balkanskom Poluostrvu nalaze se u obilju svi oni elementi i činioci privrednog života koji omogućuju blagostanje i procvat, a u vezi s time i najveći mogući stepen ljudske prosvetlosti. Balkanske zemlje, u koje mi računamo, Albaniju, Bugarsku, Grčku, Jugoslaviju, Rumuniju i Tursku (uvek smo mislili i želili da vremenom i Mađarsku uključimo u okvir našeg rada i naših težnji) — izrazito su poljoprivredne zemlje, kako po broju stanovništva koje se izdržava od poljoprivrede tako i po važnosti narodnog dohotka, koji od ove privredne grane proizlazi. Povoljan geografski položaj, raznolikost klime i terena, plodno zemljište, ogromne šume i pašnjaci, bogatstvo u rudama i vodama, prirodno laki rečni i pomorski saobraćaj — pružaju balkanskim stanovnicima sve mogućnosti za napredan život i miran razvitak... Poljoprivreda, kao najvažnija grana privrede balkanskog stanovništva, pruža znatne količine svih proizvoda od koji su najglavnije: žitarice. Balkanska pšenica dolazi u red naj-

boljih svetskih vrsta pšenice. Isto tako i kukuruz. Posle pšenice i kukuruza dolaze u manjim razmerama ječam i raž.

Blagodareći svome položaju i najraznovrsnijim klimatskim zemljišnim uslovima, Balkansko Poluostrvo ima i izvanredno bogatu floru i faunu i obiluje medicinskim i aromatskim biljem. Gajenje industrijskog bilja jedna je od vrlo važnih grana privredne proizvodnje. Balkanski duvan i opium po vrsnoći su najbolji na svetu. Posle toga dolazi voćarstvo i vinogradarstvo.

Stočarstvo nalazi najpogodnije tlo u svim balkanskim zemljama. Nepregledni balkanski pašnjaci služe za ishranu mnogobrojne razne stoke, pa se može uspešno razviti i prerada stočnih proizvoda.

Pojedini delovi Balkana prekriveni su neprglednim šumama.

Rudna bogatstva balkanskih zemalja bila su poznata i iskorišćavana još u najstarijim vremenima. U novija vremena otkrivaju se stalno u svim krajevima Balkana novi rudnici.

Silne i brojne vodene snage stvaraju uslove za razvoj najraznovrsnijih industrija. Reke na Balkanu su pune brzaka i slapova kao što je retko drugde slučaj. Reke su bogate i raznovrsnom ribom, a ima dosta većih i manjih jezera na kojima se takođe vrši znatan ribolov.

Kratko rečeno, poljoprivreda, stočarstvo, šumarstvo i rudarstvo pružaju balkanskom stanovništvu tolike količine proizvoda koje ne samo zadovoljavaju domaće potrebe, nego preostaju znatni viškovi za izvoz...

Sve, sve Balkan ima i u domenu privrede — i samo ako bude ujedinjen — njegovi će narodi biti srećni i napredni. Inače, on će, kao i u prošlosti, biti tuđe roblje još gore nego u prošlosti, jer moderna eksploatacija u privredi melje narode i uništava ih gore nego što je to bilo u starom dobu i u srednjem veku...

U istom smislu mi smo u nekoliko navrata razgovarali i o tom pitanju vodili smo i prepisku. Početkom 1933. go-

dine premešten sam u Beograd za vršioca šefa odseka za inostranu štampu u Beogradu, u Centralnom Prezbirou. I tu sam mogao samo da još više i jasnije vidim da je plan koji smo kovali bio dobar. Tada smo napravili jedan kratak pismeni projekat. Svega dve nepune strane pisane mašinom. U tom projektu je istaknuto:

treba pokrenuti na stranim jezicima jedan balkanistički časopis;

treba organizovati međubalkansku kartoteku, statistiku i biblioteku;

treba izdavati publikacije o Balkanu i balkanskim narodima za inostrani i za balkanski svet;

treba vršiti pripreme za izdavanje jedne sveopšte velike balkanske enciklopedije;

treba neumorno misliti i težiti tome da se u Beogradu podigne jedan veliki Balkanski Dom u kome će biti smešteni: Balkanski Institut, balkanska biblioteka sa kartotekom i statistikom, balkanska permanentna izložba (sve vrste), prostorije za predavanja i kino, prostorije za štampariju i knjigoveznicu; stanovi za balkanologe i studente balkanologije, restoran itd.

Misao rukovodilja: zajednica, solidarnost balkanskih naroda, njihovo privredno podizanje i kulturno unapređenje, bolja i sigurnija sudbina Balkanaca u budućnosti.

To je bio program, plan, ideja, ideal.

*

Uskoro smo se našli sa profesorima, balkanolozima, naučnicima dr Petrom Skokom i dr Milanom Budimirovom. Njima smo izložili naše planove, namere, težnje. Oni su bili oduševljeni. Obećali su nam najpuniju saradnju. Oni će na sebe preuzeti celu naučnu stranu, oni će udariti naučno osnove balkanologiji i izvešće saradnju balkanistike u nauci na najširoj osnovi.

Ali, kako to sad praktično ostvariti? Kako početi?

U ovo vreme otpočela je ona velika balkanska mirovna politika u kojoj je Kralj Jugoslavije Aleksandar I. bio barjaktar, pionir. Velike su stvari bile u toku, a još veće na pomolu. Ono što je bio san kroz vekove najboljih sinova sa Balkana sad je izgledalo kao vrlo bliska stvarnost. Zatalasao se Balkan. Javno mišljenje u svim balkanskim zemljama pozdravljalo je iz dubina srca mirovnu akciju Kralja Aleksandra i drugih balkanskih suverena i ondašnjih vlada u balkanskim državama. Kao viši funkcioner u Prezbirou beogradske vlade mogao sam iz najneposrednije blizine da posmatram događaje i da osetim svuda i na svakom mestu da je balkanska ideja o solidarnosti nešto realno, zrelo, veliko i silno. Putovao sam tada više puta u pojedine balkanske zemlje. Svuda je bila atmosfera povoljna. U Beograd su dolazile delegacije iz pojedinih zemalja sa Balkana pa sam i s njima tada bio, po položaju i dužnosti, u stalnom kontaktu. I tu sam se mogao osvedočiti da su velike stvari u toku... U tim danima napisao sam u „Politici“, preko cele prve strane, članak pod naslovom „Pax Balkanica“... U tom sam članku izrazio mnoge misli kojima sam se u poslednje vreme zanosio...

Dogovorio sam se sa Spanačevićem da prilikom prve audijencije kod Kralja govorim mu o našem projektu za Balkanski Institut, da mu ponesem jedan primerak našeg malog pismenog projekta. I to sam učinio, u jesen 1933. godine. Kad sam Kralju kratko izložio plan o Balkanskom Institutu, on je bio oduševljen. „Kad mislite da otpočnete rad“? — pitao me je. Odgovorio sam: čim organizujemo prve mogućnosti za taj rad! Tako je došlo do razgovora o materijalnoj strani počinjanja delatnosti. Rekao sam Kralju da bi se morali osigurati za jednu godinu, a onda bi stali na svoje noge. Za dvanaest meseci bilo bi nam potrebno 600.000 dinara, to jest mesečno po 50.000 dinara. Od toga bi se uzimao potreban inventar, od toga bi se za godinu dana platilo činovništvo, prostorije, time bi se izvršila potrebna organizacija, propaganda, celo uvo-

đenje u rad koji bi imao da sledi, a, sem toga, od te bi se sume platila i prva velika sveska našeg časopisa... Kralj je odmah rekao da sa tom sumom možemo da računamo od njega lično i da ćemo početi dobijati mesečno rate onog trenutka kad mu javimo da smo otpočeli rad. Rekao sam Kralju da ja moram dati ostavku na položaj u Prezbirou, jer se ceo moram posvetiti radu u Institutu, na što je on primetio da je kudikamo važniji moj rad u Balkanskom Institutu nego u Prezbirou.

U daljem razgovoru izložio sam Kralju i naše planove o izdavanju opšte balkanske enciklopedije, kako zamišljamo da do nje dođemo, zatim sam mu govorio o podizanju jedne monumentalne građevine u Beogradu koja bi smestila i Balkanski Institut i sve ono što je u vezi s njegovim radom, od štamparije i restorana pa do stanova za balkanologe. Ta bi građevina imala da bude nešto i arhitektonski originalno, balkanski. Cela njezina unutrašnjost takode. Balkanski Dom bi imao da bude Balkan u malome, sa svim njegovim lepotama i karakteristikama: muzika, narodne nošnje, ručni radovi, umetnost, rezbarija, razne balkanske kujne itd. i to bi bila atrakcija za inostrani svet, a ne samo za Balkance. Ova bi se ustanova imala tako postaviti i organizovati da to bude mešavina od praktične i duhovno naučne strane. Praktična strana ima da održava i izdržava duhovnu stranu. Kralj je sve to odobrio i predložio je da se pristupi smesta podizanju jednog takvog doma, on će se već postarati da do njegovog ostvarenja dođe. Objasnio sam tada Kralju da to, po mome mišljenju, možda ne bi bilo dobro. Kad bi takoreći preko noći „nikla iz zemlje“ jedna takva građevina, sa svim onim što je kod nas u planu, ko zna šta bi se reklo, zastrašio bi se svet na Balkanu, protivnici balkanske sloge sa strane počeli bi da intrigiraju i da poturaju Beogradu pa, razume se, i samom Kralju „imperijalističke“ i slične težnje i prohteve, cela bi se ova velika mirovna i solidaristička politika na Balkanu pokušala da kompromituje. Kralj je razumeo ova objašnjenja.

Možda je ovde na mestu da se kaže još nekoliko reči o Domu Balkanskog Instituta koji je bio na pomolu da nije bilo rata 1941. i likvidacije Balkanskog Instituta. Kad smo zaključili ugovor sa ondašnjim predsednikom Beogradske opštine, dr V. Đuričićem (o tome opširnije u izdavačkoj delatnosti Balkanskog Instituta), i njemu smo izneli detaljan, konkretan plan za podizanje jedne velike građevine u Beogradu koja bi imala da smesti i Balkanski Institut i sve drugo u vezi njega. Đuričić je rekao da je to jedna mnogo dobra i korisna stvar i da je ona bez nekih velikih teškoća ostvariva. On će nam omogućiti da dobijemo potreban „plac“ na pogodnom mestu u Beogradu (bilo je reči o mestu negde kod Tehničkog fakulteta ili Studentskog doma), a jsto tako on će nam kod Hipotekarne banke omogućiti potrebne zajmove za gradnju. I sigurno je, da do rata nije došlo, mi bi brzo podigli ovu građevinu. Naša je zamisao bila da se pravi jedna široka balkanska, svebalkanska zadruža u kojoj će učestvovati svi građani: i naučnici i seljaci i industrijalci i radnici, svi slojevi društveni...

*

Meseca marta 1934. otpočeo je rad Balkanskog Instituta, u prostorijama Knez Mihailova 17. 1. sprat. Od 1. marta 1934. do 1. oktobra 1934. dobijali smo svakoga prvoga tačno po 50.000 dinara. Sumu nam je uvek uručio maršal dvora A. Dimitrijević. Posle pogibije Kralja Aleksandra u Marselju, prestale su rate, mada smo, po obećanju Kraljevom, trebali da dobijemo još četiri, odnosno još 200.000 dinara. Jasno nam je bilo da je pomoć davana Institutu bila lična pomoć Kralja Aleksandra. O Balkanskom Institutu na Dvoru u Beogradu, posle smrti Kralja Aleksandra, više se nije vodilo računa i Balkanski Institut bio je prepušten potpuno samom sebi. Međutim, nama je za ovih osam meseci pošlo za rukom da izvedemo

mного stvari. Organizovali smo kancelariju, izveli smo velik deo propagande i organizacije rada uopšte, direktori, odnosno redaktori časopisa izradili su programsku platformu, spremali su se rukopisi za prvu veliku svesku časopisa i oni su već bili na slaganju u štampariji itd. Dugova nismo imali, a gotovine smo nešto imali, jer smo od svake rate uštedili izvesnu sumu novaca da nam služi za svaki slučaj kao rezerva.

Rad u Balkanskom institutu

U samim prostorijama Balkanskog Instituta, za vreme njegovog trajanja, radilo je malo osoba, stalnih nameštenika: tu su bili direktor (Ratko Parežanin), sekretar Borivoje Gavrilović, jedan činovnik, dve daktilografkinje i poslužitelj. Ovo osoblje imalo je stalnu mesečnu platu. Izvan Instituta (a po potrebi i u Institutu) radili su direktori, odnosno redaktori naučnog časopisa „Revue internationale des etudes balkaniques“ dr Petar Skok i dr Milan Budimir i suosnivači Instituta Svetozar Spanačević i dr Gojko Krulj. Spanačević je pomagao gdegod je mogao i stigao, a dr Krulj je kontrolisao knjigovodstvo i brinuo se za urednost poslovanja. B. Gavrilović pomagao je rad direktora Parežanina, a naročito je radio na monografiji Beograda i specijalno na Bedekeru o Beogradu koji je lično uredio i pripremio za štampu. Gavrilović je bio takođe iskreni Balkanac i kao višegodišnji novinar i činovnik Prezbiroa imao je dosta prijatelja i poštovalaca u balkanskim i inostranim krugovima koji su se bavili štampom i knjigom.

Svi ostali saradnici i zaposlenici bili su spoljni. Oni su za svoj rad dobijali honorar koji se u svakom slučaju unapred utvrđivao. Bilo je vremena kad je na stvarima Balkanskog Instituta (sakupljanje podataka, prevodenje na razne jezike, i sa raznih jezika, redigovanje pojedinih rukopisa, korekture, sakupljanje oglasa i pretplata itd.)

bilo zaposleno po 30 i više osoba. Određenog kancelarijskog vremena nije bilo. Ali, u svakom slučaju radilo se i u kancelariji više no što je uobičajeno radno kancelarijsko vreme. Ovakav način rada sa što manje osoblja kao stalnog u kancelariji, a angažovanje spoljnih saradnika po potrebi posla pokazao se kao veoma dobar za ovu našu ustanovu. Sem toga, takav način rada za naše je prilike bio pogodan i stoga što je bio najjeftiniji, a o tome se moralo voditi računa. Svi važniji dogovori pojedinih redakcija vršeni su u prostorijama pod predsedanjem direktora. Nedeljno su održavane obično po dve sednice na kojima su pretresani tekući poslovi i redakcijska pitanja.

Institut su posećivali mnogi. I saradnici i oni koji su se, ma iz kojih razloga, za njega i njegov rad interesovali. Svi su bili lepo primani i data su im kratko i jasno obaveštenja koja su ih interesovala. U poslednje vreme i domaći i inostrani studenti dolazili su u Institut radi Biblioteke i drugih podataka. Svima se uvek izlazilo u susret — u granicama mogućnosti.

SMISAO I PROGRAM RADA BALKANSKOG INSTITUTA

Delatnost, težnje i cilj Balkanskog Instituta izloženi su u jednom programatskom članku koji je, osim u publikacijama, bio i posebno štampan (na raznim jezicima) i rasturan u svrhe propagande.*

Taj članak, u glavnim izvodima, glasi:

„Ovo što mi danas radimo nije ni novo ni neobično. Pre nas, i pre više vremena, u raznim trenucima i fazama balkanske istorije, i drugi su se Balkanci, možda, samo na drukčiji način, bavili istim mislima i iste težnje i ideale imali su pred svojim očima.

„Kažimo odmah i otvoreno šta su naše težnje i šta su nam ideali: mi želimo da se balkanske države zbliže, da one stvore međusobne čvrste političke i privredne sporazume i saveze, da se narodi balkanski uzajamno dopunjuju i pomažu, da se među njima razvije duboko i trajno osećanje solidarnosti i zajednice za koje postoje mnogobrojni uslovi i još veće potrebe.

„Bez takve zajednice, bez samosvesne, čvrste i trajne zajednice koja može da izdrži sva iskušenja i sve napade, ma s koje strane oni dolazili i u ma kom se vidu pokazivali, ni balkanski narodi ponaosob ni jedan deo Balkana ne mogu se ni politički, ni privredno, ni socijalno, ni kulturno napredno i u punoj meri razviti niti se mogu uspešno

* Članak je izašao kao „Uvodna reč“ u I. svesci „Knjige o Balkanu“. Autor R. Parežanin. — Isti članak, nešto proširen sa momentima iz privrede, izašao je na nemačkom jeziku u IV. tomu „Revue internationale des etudes balkaniques“, 1936, sa potpisom R. Parežanin — S. Spanaćević.

održati i odbraniti u međunarodnoj utakmici današnjice i sutrašnjice.

„Balkanski narodi moraju ići zajedno. To je njihova sudbina. To je pitanje njihove budućnosti i opstanka njihovog.

„Odbraniti Balkan kao celinu, odbraniti i držati Balkan za balkanske narode, to je danas najveći i jedini razboriti nacionalizam i Jugoslovena i Bugara i Grka i Arbanasa i Rumuna i Turaka. I naš patriotizam, ako hoće da bude realan, mora biti balkanski. Biti puni samopouzdanja, ponositi se time što smo Balkanci, to je jedino ispravno i dostojanstveno stanovište koje može zauzeti čovek rođen i nastanjen na ovom našem delu sveta. Izjednačavanje Balkanca sa nižim, nekulturnim i vandalskim bićem, a Balkanstvo sa „prostotom“ i divljaštvom, to su bile neprijateljske parole i to su posledice zavojevačkih politika koje su išle za tim da od svih balkanskih naroda stvore roblje, a od balkanskih bogatih i divnih zemalja da izgrade kolonije za eksploatisanje.

„Balkanski čovek ima svoju balkansku dušu, ima svoju čovečnost, ima svoje visoko osećanje pravde. Ni od jednog ni od drugog ni od trećeg, on se ne može ni pred kim postideti. Balkanski nepismeni seljak humaniji je od prosečnog vanbalkanskog čoveka i sutra, kad se kulturno i privredno podigne, on će, izvesno, bolje i čovečnije znati i moći da vlada svima tekovinama ljudske tehnike od njegovog sabrata izvan Balkana, koji se mogao da razvija pod kudikamo povoljnijim i srećnijim uslovima.

„Prelistavajući istoriju, stariju ili noviju pa sve do najnovije, mi vidimo da su se ne retko veštačkim putem, katkad silom i brzo a katkad opet dugim i sistematskim naporom radom odozgo, stvarale izvesne državne i političko-privredne zajednice čak i onde gde nije bilo za to ni izbliza svih onih geografskih i etničkih, geopolitičkih, privrednih, socijalnih, duhovnih i drugih uslova koje pruža

na svakom koraku i u svakom trenutku prošlost i sadašnjost Balkanskog Poluostrva. To se radilo i to se radi svim mogućim metodama i sredstvima, počevši od izmišljanja i stvaranja geografskih i geopolitičkih naziva i pojmova za oblasti koje se žele zahvatiti, pa do prisilnih kolonizacija i zavojevačke primene oružane sile koja treba da dovede do političkog, privrednog i kulturnog ropstva one narode koji žive u tim oblastima. Dovoljno je osvrnuti se samo na istoriju balkanskih naroda pa da se odmah nađu mnogi primeri za to.

„Balkanu i balkanskim narodima, međutim, nisu potrebna nikakva izmišljanja ni zavojevanja, nisu im potrebni nikakvi veštački putevi i zaobilaženja. Balkanski narodi na svome Balkanu, brušenom i vajanom kroz stoleća i tisućleća, imaju mnogobrojne uslove za sasvim prirodno i ne tako teško ostvarenje zajednice, za napredan i obezbeđen život u toj zajednici kao u jednoj harmoničnoj celini. Samo da bi to mogli lakše i brže ostvariti, balkanski narodi moraju se okrenuti Balkanu. Da bi bio osiguran Balkan balkanskim narodima, mora se oživotvoriti i misao: Balkanski narodi Balkanu. Treba se okrenuti svojoj materijalnoj zemlji, i tu potražiti glavni i jedini ispravan i čvrsti oslonac političkoj i privrednoj samostalnosti i nezavisnosti. U balkanskoj zemlji valja potražiti i pronaći izvore za nadahnuća i motive za sva stvaralaštva.

„Balkan, uračunavši tu Arbaniju, Bugarsku, Grčku, Jugoslaviju, Rumuniju i celu Tursku (evropski i azijski deo) ima oko 2 miliona kvadratnih kilometara površine i 60 miliona stanovnika od kojih su blizu 80 otsto seljaka. Kad se kulturno, a po tom i privredno planski podigne, kad svoja ogromna bogatstva bude iskorišćavao (u sopstvenoj režiji) znalački i sredstvima savremene tehnike, kad izgradi svoju industriju koja će odgovarati njegovim unutrašnjim i spoljnim potrebama, kada njegovi narodi ne budu dopuštali da se spoljni, vanbalkanski činioci i uticaji mešaju sebično i destruktivno

u unutrašnje stvari balkanske, što znači kad se potpuno emancipuje od svih štetnih i ponižavajućih duhovnih, političkih i privrednih uticaja sa strane, — onda će Balkan postati sila, velika sila na velikoj sudbonosnoj raskrsnici i putu između Evrope, Azije i Afrike. I tada će nestati sa površine i mnoga pitanja raznih naravi, nastala iz raznih uzroka, koja danas mute horizonte i kočće napredak bilo u pojedinim balkanskim zemljama bilo na Balkanu kao celini. Na Balkanu ima dovoljno mesta i može biti dosta sreće za sve balkanske narode. Kad su solidarni i kad budu povezani 'nesalomljivim čeličnim lancima' (reči Kemala Atatürka u njegovom govoru na drugoj Balkanskoj konferenciji) u čvrstu zajednicu, njima nije potrebno da čeknu i gledaju preko svojih balkanskih međa...

„Da li je, posle svega iskustva što smo imali i posle svega onog što znamo, da li je moguće samim državicima i političkim vođima narodnim, — i pored svih pozitivnih uslova kojima obilujemo, — sprovesti bez zapinjania i sumnji težnje koje ističemo i provoditi ka ostvarenju ideal koji nam je pred očima? U najboljem slučaju mi sumnjamo u to. Jer, ne treba se varati, postoje još uvek mnoge i razne teškoće za pouzdanu i trajnu zajednicu balkanskih naroda, i te teškoće, u izvesnom slučaju, mogle bi da postanu još i teže.

„Balkanskom državniku i političaru mora se olakšati posao, oko izvođenja ovog plemenitog i velikog zadatka. Ta mu se pomoć, po našem shvatanju, može u priličnoj meri ukazati kulturnim radom i kulturnom saradnjom. Daleko smo od toga da potcenjujemo privredno delovanje u istom pravcu ili ma koje drugo praktično delovanje, inspirisano ovim težnjama i idealima. Naprotiv, sve su te akcije potrebne i njih bi trebalo koordinirati, i mora se znati da jedna bez druge, ili forsiranje jedne a zapostavljanje druge, nikada neće dati ni izbliza onog rezultata koji je potreban za izvođenje postavljenog cilja.

*

„Šta nam valja činiti, u kom pravcu treba da se razvija delatnost Balkanskog Instituta u Beogradu?

„Iznalaziti i naglašavati ono što Balkan spaja, ujedinjuje i izjednačuje, podižući u isti mah njegove vrednosti. U tom pogledu mi imamo dosta materijala: u svim oblastima života mogu se naći vrlo brzo mnogobrojni momenti i pojave koje spajaju, vezuju i ujedinjuju Balkan. U svakom slučaju takvi momenti i te pojave znatno su jači od onog što bi moglo da Balkan razjedinjuje i ti pozitivni momenti i pojave predstavljaju trajnost, oni se protežu kroz vekove, kroz sve faze i mene istorije. Drugi, suprotni momenti, predstavljaju efemernost, fragmente, pojave od lokalnijeg značaja ili najčešće struje izazvane od vanbalkanskih činilaca.

„Vekove borbe i raspre, trvenja tolikih sistema, uticaja i interesa, u čemu je Balkan od početka obilovao kao retko koji drugi deo sveta, svakako da je sve to moralo da stvori u mnogo čemu i podvojenosti. Te podvojenosti često su bile iskorišćavane od strane onih koji su hteli da Balkan i njegove narode podjarne bilo politički bilo ekonomski bilo kulturno, bilo pak u celosti. I dobro se mora paziti da naše horizonte ne pomute ovakvi uticaji i niko sa Balkana ili izvan Balkana, koji istinski želi bolji život i bolje odnose među narodima i državama balkanskim kao i u ostalom svetu, neće smeti da zaboravlja na ove momente.

„Pored svih sličnosti, pored svih zajedničkih ili istovetnih istorijskih doživljaja od najstarijih pa do najnovijih dana, pored tolike bliskosti i srodnosti, balkanski narodi, naročito široki slojevi njihovi, poznaju se međusobno kudikamo manje no što prilično njihovih pojedinaca poznaju tuđe i daleke zemlje, narode i kulture. To se mora otvoreno priznati. Balkanske književnosti pune su prevoda iz stranih i dalekih književnosti — svi mi Balkanci znamo ponešto i o Persiji, Kitaju, Indiji, da ne govorimo o pojed-

nim evropskim književnostima — a naša rođena književnost i umetnost, pored svih bliskosti — izuzevši nešto muziku — nama je i danas najvećim delom ostala nepoznata. Po jedan, dva i tri prevoda u vremenu od jednog ili dva decenija, poneka retka slikarska izložba — u poslednje vreme opaža se nešto intenzivniji rad u ovom pravcu — i to je sve. U isto vreme, međutim, zasiplju našu čitalačku publiku svi mogući i nemogući prevodi tuđih i dalekih književnosti i nabavljaju se slike umetnika stranih našem srcu i hladnih i neobičnih za našu zemlju.

„Sa balkanskom naukom isti je slučaj. Ona pozna daleko bolje stranu nauku i naučna ispitivanja iz najudaljenijih zemalja od nauke i naučnih ispitivanja u rođenim balkanskim zemljama. Mi smo utvrđivali veze i sličnosti sa stranim literaturama, običajima, jezicima, mada sve to za nas nije baš toliko važno ni značajno, a naše balkanske veze, koje postoje vekovima i koje su nerazlučan deo našega života, jer su nemalo puta i krvlju osveštane, mi nismo stigli da utvrdimo i podvučemo.

„Svoje zemlje, svoje narode i svoju istoriju mi tako često upoznajemo i proučavamo iz tuđih izvora koji nisu uvek čisti, a to nisu ni mogli da budu. U jedno vreme — to je vreme potrajalo prilično dugo mi smo prepustili — delimično smo to, s obzirom na naš udes, i morali da činimo — u jedno vreme mi smo prepustili da našu istoriju, našu umetnost i književnost, naše običaje, naš folklor itd. izlažu i objašnjavaju dirigovani publicisti i naučnici, mahom stranci, služeći silama koje nisu pokazivale nesebičan interes za sudbinu Balkana.

„Potpuno je razumljivo i prirodno da je takva publicistika i nauka tražila da pronade i podvuče među balkanskim narodima prvenstveno ono što ih cepa i deli, podvaja i predstavlja tuđim i dalekim međusobno, a, ukoliko toga nije uvek mogla da pronade, ona je ne retko i udešavala činjenice i služila se netačnostima. U takvim vremenima, glas istinskih naučnika i objektivnih publicista, balkanologa i balkanista sa strane nije mogao da se ustali i da

prodre dublje i šire u javno mišljenje, jer su oni prvi bili favorizovani i pomagani celim aparatom i svom silom zainteresovanih državnih politika, zavojevačkih i privrednih centara i raznih tuđinskih „misionarskih“ kulturnih ognjišta.

„Blagodareći ovoj „dirigovanoj“ balkanističkoj i balkanskoj literaturi postojalo je — a postoji znatnim delom još uvek — rdavo, pristrasno, netačno i površno mišljenje u Evropi i ostalom vanbalkanskom svetu o Balkanu i njegovim narodima. U očima prosečnog Evropljanina ili Amerikanca, Balkan je odavno „bure puno baruta“ i zemlja divlja i nekulturna; Balkan je nesocijalna divljina koja je sposobna sve i svašta da učini i izvede; Balkan je nered, podvala i hajdučija; Balkan je tolika anarhističnost i pocepanost da su čak i pametni evropski državnici, ne razmišljajući dublje kako je i zašto je došlo do te pocepanosti, stvorili pojam „balkanizacija“ kad su hteli „tačno“ da okvalifikuju zavađenost i pocepanost posleratne Evrope. I kad u balkanske zemlje uđe neki stranac koji je godinama i decenijama obaveštavan o Balkanu na gornji način, on se čudom čudi što je pronašao i otkrio nešto novo, nešto sasvim drugo, no što je ranije o Balkanu čitao i slušao.

„Nije nepravilno samo u tome što je vanbalkanski čovek pao pod uticaj „dirigovane“ literature o Balkanu. Kudi-kamo je veća nepravilnost i nesreća u tome što su i sami Balkanci delimično njome zaraženi i pod njezinim uticajem. I danas se može naći primera da neki balkanski publicista ili naučnik, braneći izvesnu posebnu stvar jednog balkanskog naroda ili jedne balkanske političke sredine, uzima navode iz te „dirigovane“ literature za dokumentaciju svoje teze.

„Ko je rukovođen onim težnjama i idealima, koje smo napred istakli, ko hoće da doprinese stvari ostvarenja međubalkanske solidarnosti i zajednice koja neće biti od koristi samo Balkanskom poluostrvu, nego i svima onima koji istinski žele međunarodni mir i međunarodnu soli-

darnost, u prvom redu treba da traži načina da se takva, 'dirigovana' literatura potisne i obesnaži. Objektivno obaveštavanje balkanskog sveta o Balkanu, o njegovoj prošlosti i sadašnjosti, o njegovim državama i narodima, kako iz pera domaćih balkanskih tako i iz pera svih onih vanbalkanskih pisaca, publicista i naučnika koji znalački i nepristrasno ulaze u balkanske probleme, učiniće vrlo mnogo u tom pravcu. I u tome je, između ostaloga, smisao ovog našeg rada.

„Smisao našeg rada je i u sledećem:

„Pokazati i dokazati samom balkanskom čoveku da on nije ni u kulturnom ni u umetničkom životu, 'sirotinja', kao što su ga često prikazivali; upoznati ga sa svim vrednostima njegova života u prošlosti i sadašnjosti; obavestiti ga tačno o njegovim bogatstvima i mogućnostima; izneti i izložiti mu bezbrojna svedočanstva, izražena u svim oblastima duhovnog i materijalnog života, o nerazdvojnim sudbinskim vezama koje spajaju i upućuju jedne na druge balkanske narode. To će balkanskom čoveku podići veru u sebe samog s jedne strane, i uputiti ga da smišljenije, brže i odlučnije kreće idealu jedne čvrste i trajne balkanske zajednice s druge strane.

„U okviru naše delatnosti, mi smo pre svega pokrenuli jedan veliki balkanistički časopis, 'Revue internationale des etudes balkaniques'. U redakciji dvojice poznatih jugoslovenskih balkanologa, univerzitetskih profesora Petra Skoka i Milana Budimira, ovaj časopis je već u dosadašnjim dvema velikim sveskama, okupivši oko sebe više stotina saradnika sa Balkana i iz Evrope, uglavnom obeležio svoj program i svoja nastojanja.

„U prvom, uvodnom članku ovog časopisa Skok i Budimir istakli su potrebu da se objektivno i naučnim metodima ispituje i utvrđuje balkanska stvarnost i balkanska vrednost; da se radi na koordinaciji balkanskih nauka, upućujući naučni interes na proučavanje jednoga balkanskog organizma koji čini celinu od vremena klasične anti-

ke pa do naših dana. Taj balkanski organizam, čiji delovi vidno pokazuju tragove jedinstvenog života, ima već svoju hiljadugodišnju istoriju. I pored većeg broja naroda, koji su se izmenjali na Balkanu i koji su na njemu živeli jedan kraj drugoga, može se konstatovati da zajednički zakon upravlja sudbinom cele njihove istorije. Nikada nećemo moći da shvatimo jedan balkanski narod ako se on uzme sam za sebe, izdvojen od svoje balkanske okoline. Istorija pojedinih balkanskih naroda, sav njihov udes tesno su vezani sa Balkanom kao nedeljivom celinom.

„Treba raditi na planskom ispitivanju balkanskih fenomena u njihovoj povezanosti. Prošlost i sadašnjost Balkana pokazuje da čisto balkanski elemenata ima u dovoljnoj meri u svim oblastima duhovne i materijalne kulture balkanskih naroda. Izvesne grupe tih elemenata ispitivali su pojedinci i ranije. Međutim, još nije učinjen pokušaj planskog ispitivanja balkanskih fenomena u njihovoj celini, pa su stoga dosadašnji radovi, mada korisni, ipak ostali samo fragmentarni.

„U skladu sa ovim programom potrebno je u prvom redu obraćati punu pažnju svima naukama koje se bave balkanskim stvarima i pitanjima. U balkanološkom smislu istorija neće proučavati samo međubalkanske veze, recipročne uticaje koji se mogu dokazati, dokumente koje možemo imati u rukama, nego i analogije i razmimoilaženja koja se mogu zapaziti u evoluciji pojedinih balkanskih naroda. Na Balkanu ima dovoljno analogija da bi se mogao primeniti komparativni metod. Antropogeografija i geopolitika, lingvistika i folklor, literatura i umetnost, pravo i ekonomija, međubalkanske veze, stav raznih balkanskih naroda prema pravoslavlju, katolicizmu i islamu, stav Evrope prema balkanskim državama i narodima, domen balkanskih odnosa sa Evropom i Azijom itd. — sve su to oblasti koje će pružiti mnogo dragocenog materijala za ispitivanje i proučavanje.

„Treba pokazati svetu šta je Balkan uneo dobrog i pozitivnog u svetsku civilizaciju. Balkan je, bez

svake sumnje, i po svom geografskom položaju i po svom istorijskom udesu, po sklopu svoga stanovništva, po menama kroz koje je prolazio, po privrednim mogućnostima, po strukturi i bogatstvu svoga tla i po svemu ostalome jedan od najinteresantnijih i najvažnijih delova staroga sveta. Ta interesantnost i važnost njegova potvrđivanja je stalno i u kontinuitetu u prošlosti od preko dve milenije. Sadašnjost Balkana i njegova budućnost svakako su od još većeg interesa i važnosti. Položen na raskršću između dva sveta, Istoka i Zapada, u dodirnoj i tesnoj vezi sa svatrima kontinenta, pogodan za puteve i prolaze i za razmenu svih dobara duhovnih i materijalnih, on će da igra sve veću pozitivnu i korisnu ulogu za celo kulturno čovečanstvo ukoliko se sam bude kulturno podizao. U tom kulturnom podizanju Balkana igraće ne malu ulogu nepristrasna i znalačka saradnja balkanskih i vanbalkanskih naučnika stručnjaka i drugih kulturnih i javnih radnika.

„Ovakav rad mora da pruži i državniku mnogo materijala i mogućnosti da tačnije upozna balkanskog čoveka, njegovu sudbinu, prirodne socijalne i ekonomske uslove njegovog života, njegov način mišljenja i osećanja. Uporedno i sistematsko proučavanje balkanske prošlosti i sadašnjosti olakšavaće i državniku konstruktivan rad na sporazumevanju, saradnji i solidarnosti balkanskih država i naroda. Sve to zajedno doprineće stvari međunarodne saradnje i idealu opšteg mira...“

CILJ I ZNAČAJ BALKANSKIH STUDIJA

U skladu sa postavljenim programom i smernicama Balkanskog Instituta, oba glavna redaktora „Revue internationale des etudes balkaniques“, P. Skok i M. Budimir, napisali su na srpskohrvatskom uvodni članak za prvi broj naučne revije. Pre nego je štampan u reviji (na francuskom jeziku), on je objavljen i na francuskom i na nemačkom jeziku u jednoj specijalnoj brošuri po 5.000 primeraka (svako izdanje posebno). Brošure su u prvom redu bile razaslate onim ličnostima na Balkanu i u ostalom svetu kojima smo se obraćali za saradnju. Uz brošuru je išlo jedno cirkularno pismo, redigovano i potpisano od predsednika i direktora B. I. (R. Parežanina) u kome su izložene osnovne tačke o delatnosti i težnjama Balkanskog Instituta. Redaktori pak časopisa pisali su sa svoje strane svakom onom na čiju su saradnju računali posebno pismo u kome su konkretnije i preciznije (prema struci) apelovali za saradnju. Brošura se u vrlo mnogo primeraka slala i raznim kulturnim ustanovama, institutima, bibliotekama, redakcijama časopisa i važnijih listova u balkanskim zemljama i u vanbalkanskom svetu. Pridržavalo se raznih adresara, a sem toga slalo se i mnogim poznatim ličnostima. Ova delatnost odvijala se nekoliko meseci i razaslato je sigurno dve do tri hiljade brošura (od svakoga izdanja) i mnoštvo pisama. Članak Skoka i Budimira ustvari je postavljao osnove balkanistici — balkanologiji i celom radu Balkanskog Instituta dao je naučno objašnjenje i opravdanje. Obzirom na tu i takvu njegovu

važnost, mi ćemo taj članak ovde u pojedinim izvodima navesti.*

Savremeno stanje naučnih nacionalnih studija na Balkanu

„Razvoj nauke na Balkanu uslovila su tri faktora: 1) buđenje nacionalnog osećanja na Balkanu kao i u slavenskom delu Srednje Evrope; velikodušnost rodoljublja imućnih privatnih ličnosti koje su zaveštavale znatan novčani imetak svojim nacionalnim ustanovama; formiranje nezavisnih država po raspadu Otomanskog carstva“.

Skok i Budimir sada navode kako su nastale Akademije nauka u Zagrebu, Beogradu, Sofiji, Atini i Bukureštu i onda utvrđuju:

„Akademije nauka respektivnih balkanskih zemalja za svoje osnivanje i postojanje duguju upravo pomenutim faktorima. I, sasvim logično, one su najpre počele proučavati, nezavisno jedna od druge, stvarnost balkanskih naroda na raznim područjima vaskolikog života: na području jezikoslovlja, istorije, folkloru, umetnosti, književnosti, privrede, prava itd. Razumljivo, u tim pionirskim vremenima, inspirisalo se poglavito u proučavanju stanja i činjenica u s o p s t v e n i m narodima. I bilo je sasvim prirodno što se pri tom uopšte nije vodilo računa o onome što je na platformi za proučavanje bilo paralelno ili divergentno, slično, zajedničko, identično. U to doba komparativni princip proučavanja nije uopšte mogao biti zastupan u načinu takvog proučavanja Balkana.

* Do srpskohrvatskog teksta ovog važnog programskog članka, objavljenog na francuskom jeziku na uvodnom mestu prvog toma „Revue internationale des etudes balkaniques“, nisam mogao da dodam. Pojedina mesta iz ovog članka ovde su prevedena sa francuskog teksta.

Nažalost, dakle, pomenute akademije radile su sve dalje i dalje bez ikakve koncepcije o međusobnoj koncentraciji napora. One nisu pokazivale tendenciju nekakvog zajedničkog rada sa makar i približno istim ciljem. Prema tome, u pogledu proučavanja Balkana ne vidimo ničeg sličnog kao kod zajedničkih velikih poduhvata akademija Zapadne Evrope. Otuda svuda odsustvo kohezije u naučnom radu i nigde nikakvog napora da se premoste okviri i granice koje su neminovno proizlazile iz čisto nacionalno-političkog entiteta odnosnih balkanskih država. Novoformirane balkanske države svrstale su doduše svoja naučna istraživanja u odgovarajuće nacionalne sekcije, ali koje su, istinu govoreći, proučavale ne celinu, već samo raštrkane deliće jedne organske celine. Drugim rečima b a l k a n o l o g i j a kao nauka za proučavanje balkanskih naroda u to vreme bila je daleko od svog današnjeg stanja. Mislimo ovde na balkanologiju kao nauku za proučavanje zajedničke realnosti konstitutivnih elemenata Balkana, dakle onoga što bi se moglo nazvati balkanskim entitetom, jer taj postoji, kao što je docnije naučno dokazano i danas naučnom svetu poznato.

Jasna pretstava o radu respektivnih nauka o Balkanu mogla bi se steći iz sledećeg poređenja:

Današnji balkanski naučnik liči na čoveka koji, radeći u jednoj zemlji od šest dolina, posvećuje sve svoje snage i moći temeljnom proučavanju svega što se zbiva samo u jednoj od tih dolina, dakle u svojoj — umesto da se ispenje na planinu koja sve doline natkriljuje. Ova vremena imperativno zahtevaju od jednog balkanologa da se izdigne do jedne takve tačke osmatranja horizonta, koja mu omogućava da beskrajno bolje posmatra sličnosti i istovetnosti života na Balkanu, života koji određuje ista geofizička sredina, ista klima, ista socijalna i ekonomska situacija, čak i isti mentalitet, temperamenat, ista religija itd. Zašto se taj naučnik, taj balkanolog toliko susteže u dosezanju jednog takvog posmatračkog vrha, jedne takve planinske tačke sa koje bi mogao sve bolje i sagledati i osmatrati?

važnost, mi ćemo taj članak ovde u pojedinim izvodima navesti.*

Savremeno stanje naučnih nacionalnih studija na Balkanu

„Razvoj nauke na Balkanu usloвила su tri faktora: 1) buđenje nacionalnog osećanja na Balkanu kao i u slavenskom delu Srednje Evrope; velikodušnost rodoljublja imućnih privatnih ličnosti koje su zaveštavale znatan novčani imetak svojim nacionalnim ustanovama; formiranje nezavisnih država po raspadu Otomanskog carstva“.

Skok i Budimir sada navode kako su nastale Akademije nauka u Zagrebu, Beogradu, Sofiji, Atini i Bukureštu i onda utvrđuju:

„Akademije nauka respektivnih balkanskih zemalja za svoje osnivanje i postojanje duguju upravo pomenutim faktorima. I, sasvim logično, one su najpre počele proučavati, nezavisno jedna od druge, stvarnost balkanskih naroda na raznim područjima vaskolikog života: na području jezikoslovlja, istorije, folklora, umetnosti, književnosti, privrede, prava itd. Razumljivo, u tim pionirskim vremenima, inspirisalo se poglavito u proučavanju stanja i činjenica u s o p s t v e n i m narodima. I bilo je sasvim prirodno što se pri tom uopšte nije vodilo računa o onome što je na platformi za proučavanje bilo paralelno ili divergentno, slično, zajedničko, identično. U to doba komparativni princip proučavanja nije uopšte mogao biti zastupan u načinu takvog proučavanja Balkana.

* Do srpskohrvatskog teksta ovog važnog programskog članka, objavljenog na francuskom jeziku na uvodnom mestu prvog toma „Revue internationale des etudes balkaniques“, nisam mogao da dodem. Pojedina mesta iz ovog članka ovde su prevedena sa francuskog teksta.

Nažalost, dakle, pomenute akademije radile su sve dalje i dalje bez ikakve koncepcije o međusobnoj koncentraciji napora. One nisu pokazivale tendenciju nekakvog zajedničkog rada sa makar i približno istim ciljem. Prema tome, u pogledu proučavanja Balkana ne vidimo ničeg sličnog kao kod zajedničkih velikih poduhvata akademija Zapadne Evrope. Otuda svuda odsustvo kohezije u naučnom radu i nigde nikakvog napora da se premoste okviri i granice koje su neminovno proizlazile iz čisto nacionalno-političkog entiteta odnosnih balkanskih država. Novoformirane balkanske države svrstale su doduše svoja naučna istraživanja u odgovarajuće nacionalne sekcije, ali koje su, istinu govoreći, proučavale ne celinu, već samo raštrkane deliće jedne organske celine. Drugim rečima b a l k a n o l o g i j a kao nauka za proučavanje balkanskih naroda u to vreme bila je daleko od svog današnjeg stanja. Mislimo ovde na balkanologiju kao nauku za proučavanje zajedničke realnosti konstitutivnih elemenata Balkana, dakle onoga što bi se moglo nazvati balkanskim entitetom, jer taj postoji, kao što je docnije naučno dokazano i danas naučnom svetu poznato.

Jasna pretpostavka o radu respektivnih nauka o Balkanu mogla bi se steći iz sledećeg poređenja:

Današnji balkanski naučnik liči na čoveka koji, radeći u jednoj zemlji od šest dolina, posvećuje sve svoje snage i moći temeljnom proučavanju svega što se zbiva samo u jednoj od tih dolina, dakle u svojoj — umesto da se ispenje na planinu koja sve doline natkriljuje. Ova vremena imperativno zahtevaju od jednog balkanologa da se izdigne do jedne takve tačke osmatranja horizonta, koja mu omogućava da beskrajno bolje posmatra sličnosti i istovetnosti života na Balkanu, života koji određuje ista geofizička sredina, ista klima, ista socijalna i ekonomska situacija, čak i isti mentalitet, temperamenat, ista religija itd. Zašto se taj naučnik, taj balkanolog toliko susteže u dosezanju jednog takvog posmatračkog vrha, jedne takve planinske tačke sa koje bi mogao sve bolje i sagledati i osmatrati?

Zato, na žalost, što sa partikularizmom balkanskih država u tesnom paralelizmu ide i njihov naučni partikularizam. Drugim rečima: odsustvo političke saradnje i solidarnosti balkanskih država vrši koban uticaj i na čitav njihov naučni organizam, pa time i na balkanologiju kao zajedničku nauku ili nauku o svima njima.

Međutim, izgleda kao da je nastupilo vreme kada valja pomišljati na koordinaciju nacionalnih naučnih balkanskih studija, istraživanja usmeriti na proučavanje čitavog balkanskog organizma koji predstavlja celinu od najdaljih vremena, još iz vremena klasičnog i preklasičnog doba. To je glavni cilj nauke koju mi nazivamo balkanologijom i kojoj je posvećen naš časopis.

Kohezioni i partikularistički faktori na Balkanu i centripetalne i centrifugalne snage na njemu

Balkanski organizam — bolje reći ono organsko na Balkanu — čiji delovi nesumnjivo nose u sebi tragove jednog zajedničkog života, ima već svoju hiljadugodišnju istoriju. Kraj svega mnoštva naroda, koji su se smenjivali na balkanskom tlu, živeći tu jedni pored drugih, izmešani katkad do individualnog neraspознаvanja, može se konstatovati da se mene i celovitost njihove istorije kreću po izvesnoj jedinstvenoj, istoj zakonitosti. Ta zakonitost dala bi se otprilike ovako rezimirati:

Na Balkanu, od drevnih klasičnih vremena pa sve do danas, smenjuju se međusobno dve istorijske tendencije: ujedinjavanje i partikularizam. Te dve tendencije smenjuju se u alternaciji. Jednostavno i najkraće rečeno tako izgleda ta balkanska zakonitost.

Balkanologija kao nauka istorijske sinteze pozvana je da u pojedinostima proučava rezultate tih tendencija balkanske istorije, naime tendenciju ujedinjavanja, integracije, kao i tendenciju partikularizma, da ih proučava

sasvim objektivno, ne ističući preimućstva za razne integracionističke pokušaje, a zanemarujući odnosno čak kudeći povremene partikularizme... Jedan ovakav istraživački naučni rad treba da služi idealu intelektualne saradnje balkanskih zemalja. Taj je ideal potreban i savremenom čovečanstvu...

Od svih pojedinačnih nauka, koje se neguju kod balkanskih naroda, upravo je istorijska nauka doprinela rađanju koncepcije o jednoj nauci koja bi se specijalno posvetila proučavanju međusobnih odnosa naroda ovoga poluostrva... Čovek koji najviše zaslužuje ime balkanologa u smislu međubalkanskog upoznavanja, pa time i, eventualnog, balkanskog ujedinjenja kroz uzajamnu saradnju — to je nezaboravni istoričar Konstantin Jireček. Nijedan od istoričara, koji su se bavili balkanskom problematikom, nije ga nadmašio u njegovoj sposobnosti da na Balkan gleda kao na istorijsku celinu i da ga kao takvog izučava. On ostaje kao obrazac, kao uzor svima budućim balkanolozima. Od živih, koji zaslužuje da posle njega ne bude zaboravljen, zbog svojih brojnih radova posvećenih istoriji balkanskih naroda kao celini — to je profesor Nikola Jorga.

Balkanski narodi kao predmet jedne međubalkanske nauke

Uporedno proučavanje balkanske stvarnosti postalo je potreba od prvorazrednog značaja. Nameće se to odavno. Cilj toga proučavanja jeste: definisati i objasniti paralelne činjenice koje se zapažaju na raznim područjima ljudske aktivnosti na Balkanskom poluostrvu.

Način rada budućeg balkanologa bio bi otprilike ovaj:

Kadgod valja proučiti neku osobenost balkanskih naroda balkanolog bi se imao zapitati: nema li neke analogije kod jednog ili kod drugih susednih naroda u onom što

posmatramo. A zatim, pošto bi takve analogije utvrdio, imao bi da im definiše prirodu. Posle toga trebao bi da prouči koliki je opseg takvih analogija, pa da i tome opsegu potraži objašnjenje. U pogledu jednog datog pitanja, on bi imao da uzima u obzir pri svome rasmatranju i proučavanju celovitost balkanskih naroda. Ili pak, ukoliko bi to bilo nemoguće, da uporedo i istovremeno proučava bar dva takva naroda, a nikako samo jedan od njih. To pak zbog toga što činjenice jednog balkanskog naroda mogu, eventualno, da budu isprepletene u celini balkanskog života i da kao takve privlače njegovu pažnju. Inače proučavanje onoga što je tipično, što je specifično samo jednom balkanskom narodu, on bi imao prepustiti specijalistima odgovarajuće nauke u respektivnim nacionalnim naukama.

Istraživački domen balkanologa

Nije dovoljno balkanologiju definisati kao nauku koja se zasniva na uporednom izučavanju međubalkanskih odnosa. Komparativna metoda sama po sebi nije baš naročito u upotrebi u naučnom istraživanju. U svakom slučaju ona nije svuda primenljiva. Zato valja odrediti područja na koja se ta metoda, u okviru balkanologije, daje primeniti. Pre svega tu su duhovne nauke, počevši sa istorijom. Sa balkanološkog aspekta istorija nema da proučava samo međubalkanske odnose, međusobne uticaje koji se daju dokazati pomoću dokumentacije kojom se raspolaže, već i analogije i raznovrstnosti koje se zapažaju u evoluciji raznih balkanskih naroda. Ni političku istoriju Balkana nikako ne treba proučavati izolovano, to jest državu po državu, svaku posebice. Jer stvaranje tih država, od jednog naroda do drugog, istorija njihovih parlamentarnih partija, političke administracije i tako dalje — sve to ima na Balkanu dosta analogije da bi se s razlogom mogla primeniti i komparativna metoda. Čak ni sa istorijom i

stavom Evrope prema tim državama ne stoji stvar drukčije. Što se pak tiče kulturne istorije, ta komparativna metoda je tim primenljivija, što u tom pogledu Balkan pretstavlja, ustvari, istinsku celinu.

U grupi istorijskih disciplina, crkvena istorija balkanskih naroda i te kako pretstavlja potrebu jednog međubalkanskog stava posmatranja, jer pojedine balkanske religije obuhvataju po više naroda. Varijacije koje se na tome planu javljaju dolaze pre svega od respektivnih nacionalnih crkava koje su sve proistekle iz hrišćanske Vizantije. Ispitivanje stava raznih balkanskih naroda prema pravoslavlju, katolicizmu i islamu pruža mnogo tema za balkanologiju. S druge strane udeo raznih religija za nastajanje razlika u mišljenju i osećanju jeste važan predmet za sociološku balkanistiku . . .“

Obojica lingvisti, Skok i Budimir, u programskoj reči posvećuju naročitu pažnju problematici lingvista na Balkanu i ističu njihov značajan udeo u balkanologiji. Za balkanske lingviste Balkan je bogati rudnik. Potom se urednici „Revue internationale des etudes balkaniques“ („Rideb“) osvrću na književnosti i utvrđuju da će i u njima balkanologija naći vrlo mnogo materijala. O tome oni, pored ostaloga, kažu i ovo:

„Naučna hronika, koju će naša Revija organizovati, donosiće povremene izveštaje o sledećim temama: a) brzo obaveštavanje o aktuelnom stanju književnosti balkanskih naroda; b) međubalkanske veze te književnosti; c) objašnjenja šta je sve u toj književnosti specifično balkanološko u pogledu književnih tema i tipova balkanskih i veze sa balkanskim folklorom.

U koliko su slikarstvo, umetnosti uopšte, arhitektura itd. i u kojoj meri balkanskog porekla, odnosno međubalkanološkog istraživanja primenljiva i u naukama, koje se o tome kažu svoju reč.

Naša Revija organizovaće naučnu hroniku za pružanje informacija o tekućim publikacijama.

Nepotrebno je isticati da je komparativna metoda balkanološkog istraživanja primenljiva i u naukama, koje se bave o balkanskom čoveku, o antropologiji, demografiji, statistici itd.

U prirodnim naukama ima jedna oblast, sasvim specijalna, gde je interbalkanološko gledište do sada bilo u najvećoj meri primenjivano. To je antropologija kako je nju Cvijić shvatio na osnovu proučavanja miljea, sredine balkanskog čoveka. Upravo zahvaljujući Jovanu Cvijiću počelo se sa proučavanjem ne samo psihologije i karakterologije ljudskih zajednica na Balkanu, već i njihovog fizičkog habitusa, tla i ekonomskih uslova njihova života. Želeti je da te posebno interesantne studije na našem poluostrvu budu potpomognute zajednički od strane svih naučnih organizacija Balkana. Ostalim balkanološkim disciplinama to bi moglo biti od koristi, i to velike. Nedavno smo imali prilike da zapazimo kako je Gezeman taj Cvijićev metod primenio na proučavanje istorije srpskohrvatske književnosti. Taj nam se eksperimenat čini veoma podobnim za dalje radove iste vrste...

Ima još jedna oblast gde se balkanolog može obilato da posluži međubalkanskom komparativnom metodom, a to je pitanje kulturnog odnosa balkanskih zemalja prema Evropi. Pri tom će balkanolog imati tešku dužnost da u javnom mišljenju Evrope pobija kroz vekove ukorenjene predrasude o Balkanu i njegovim narodima. Tamo, u Evropi, postalo je kao običaj da se balkanske zemlje prikazuju kao necivilizovane zemlje, uvek gotove na ustanke. Balkan je u očima Evropljanina bure baruta. Zaboravilo se da je ovo poluostrvo, zahvaljujući njegovom položaju, odigravalo veliku ulogu kao posrednik u kulturnoj izmeni između dva kontinenta. Balkanologija ima da pokaže šta je ovo poluostrvo doprinelo zajedničkom blagu svetske kulture. Balkanologija, dakle, neće istraživati verno samo ono šta je Evropa, preko svojih mnogih država, učinila za Balkan, već isto tako neće propustiti da iznese i ono što je sve ovo poluostrvo značilo tokom vekova za formiranje

zajedničke kulture. Balkanologija će proučavati posredničku ulogu Balkanskog poluostrva između Istoka i Zapada, između istočnog i zapadnog Sredozemlja i pokazaće sve ono što je to poluostrvo prenelo iz orijentalnih kultura nekadanjih epoha i što je na svojstven način preradilo i stavilo Evropi na raspoloženje.

Poreklo i praktični značaj balkanologije

U zaključku ovog sveobuhvatnog programatskog članka, koji je naišao na opšte odobravanje ne samo naučnika, književnika, filozofa, već i političkih ljudi u svima balkanskim državama, kao i u stranom svetu, Skok i Budimir kažu:

„Balkanologija je nastala na trostrukim izvorima: na istoriji po metodi Jirečeka, na antropologiji po metodi Jovana Cvijića i na lingvistici po metodi Sandfelda.* Kao takva ona nam izgleda kao nauka eminentno komparativna. U svojoj osnovi ona i nije drugo do komparativni interbalkanski sistem čiji je glavni cilj: otkrivati, shvatiti i definisati balkansku stvarnost onakvom kako se ona tokom vremena i prostora ispoljava u raznim oblastima ljudske delatnosti. Sadašnji cilj koji ona ima pred sobom jeste: z n a t i ono što je nekada bilo i što i danas jeste na Balkanu i šta je za njega tipično.

Kao i svaka nauka, i balkanologija ima dva lica: svoju teorijsku i svoju praktičnu stranu.

Kao teorijska nauka ona je pozvana da probudi naša znanja o uzajamnim odnosima među balkanskim narodima i da otkrije intimne zakone koji su određivali i koji i dalje određuju razvoj i život tih naroda. Kao praktična nauka, sa mnogostrukom povezanošću sa soci-

* Kr. Sandfeld, čuveni profesor lingvistike u Kopenhagenu, u I. svesci „Rideb“ pisao je o uporednoj sintaksi balkanskih jezika.

ološkim naukama, balkanologija ima i izvesni moralni značaj. Ona je naime ta koja ima da utiče na balkanski mentalitet: pružajući balkanskom državniku mogućnosti da upoznaje balkanskog čoveka, njegovu životnu sredinu, socijalne i prirodne uslove njegova života, njegov način mišljenja i osećanja — pružajući s druge strane balkanskim narodima lekciju o neophodnosti da se međusobno upoznaju, sporazumevaju i sarađuju.

Ako je balkanologija, u pogledu svoje materije proučavanja, odveć široka da bi mogla biti predmet proučavanja od strane jednog jedinog čoveka, ona je ipak u pogledu svoje metode veoma jednostavna. Jer ona se oslanja na komparativnu metodu XIX veka koja se primenjuje svuda: na proučavanje jezika, narodnih umotvorina, religija, rasa, istorijskih događaja, ljudskih društava itd.

Balkanologija, ustvari, ne čini drugo do što primenjuje metode koje su već izdržale probu pred manifestacijama života koji se odvija na ovom poluostrvu.

Često se bez razloga balkanska stvarnost smatra veoma komplikovanom zbog raznovrsnosti jezika balkanskih naroda. Tu se mnogo preteruje. Što se tiče broja jezika, ima ih svega pet, ako se uzme srpskohrvatski i bugarski kao jedan. No čak i računajući ove jezike kao dva posebna, pomenuta balkanska jezička komplikovanost jedva da je dva puta veća od jezičke komplikovanosti Iberijskog poluostrva, daleko manjeg od Balkana. Na Iberijskom poluostrvu danas ima četiri jezika sa sopstvenom književnošću i sopstvenim načinom mišljenja (katalonski, kastilijanski, portugalski, baskijski). Pa još i nešto više. Moderna lingvistika zahteva ne samo proučavanje reči sa gledišta lingvističkog, već i produbljeno proučavanje stvari koje te reči iskazuju. „Reči i stvari“ („Wörter und Sachen“) — to je naslov jednog časopisa koji je posvećen tom dvostrukom proučavanju, ali istovremeno i deviza savremene lingvistike. Dakle, balkanologija, proučavajući balkansku stvarnost u svim njenim pojavama, želi da sledi ovaj tok moderne nauke“.

*

Ovaj programski članak, ustvari studija na kojoj su duže vremena savesno, veoma brižljivo radili odlični direktori „Revue internationale des etudes balkaniques“ imao je velikog učinka i uticaja. Mnogi stručni ljudi, naučnici od glasa, koji su se dotle bavili balkanističkim pitanjima, bili su oduševljeni i iz punog srca pozdravljali su osnivanje Balkanskog Instituta i njegovu delatnost. Veliki broj od njih odmah su javili da će poslati priloge iz njihovih struka za časopis i izjavili su spremnost da budu stalni saradnici „Rideb“ i Balkanskog Instituta. Zahvaljujući ovom i ovako postavljenom programu (koji je ovde samo u fragmentima prenesen), istaknuti naučnici iz pojedinih balkanskih zemalja odazvali su se apelu Balkanskog Instituta da, uz Skoka i Budimira, budu redaktori časopisa „Rideb“ (Nikola Jorga za Rumuniju, Bogdan Filov za Bugarsku, N. Exarhopulos za Grčku, Fuad Zade Köprülü za Tursku, Lumo Skendo za Albaniju, A. Belić za Jugoslaviju).

Urednici Skok i Budimir striktno su se pridržavali programa koji su za balkanističke studije postavili. I u šest tomova (svaki po 320 strana naučnog formata) oni su uspeli da ostvare najveće, najobuhvatnije i najmerodavnije delo iz balkanologije i do današnjega dana. Svaki onaj koji želi da izučava život i sudbinu balkanskih naroda kroz vekove moraće da potraži ovo delo. Šta bi tek Skok i Budimir ostvarili da je Balkanski institut mogao u miru i slobodi da produži svoju delatnost, na to pitanje može da odgovori i činjenica šta su oni ostvarili samo za nekoliko godina, a posle nasilnog uništavanja postojanja i rada Balkanskog Instituta i Skok i Budimir još su dugo živeli (Budimir je umro s jeseni 1975. godine, a Skok ranije).

ološkim naukama, balkanologija ima i izvesni moralni značaj. Ona je naime ta koja ima da utiče na balkanski mentalitet: pružajući balkanskom državniku mogućnosti da upoznaje balkanskog čoveka, njegovu životnu sredinu, socijalne i prirodne uslove njegova života, njegov način mišljenja i osećanja — pružajući s druge strane balkanskim narodima lekciju o neophodnosti da se međusobno upoznaju, sporazumevaju i sarađuju.

Ako je balkanologija, u pogledu svoje materije proučavanja, odveć široka da bi mogla biti predmet proučavanja od strane jednog jedinog čoveka, ona je ipak u pogledu svoje metode veoma jednostavna. Jer ona se oslanja na komparativnu metodu XIX veka koja se primenjuje svuda: na proučavanje jezika, narodnih umotvorina, religija, rasa, istorijskih događaja, ljudskih društava itd.

Balkanologija, ustvari, ne čini drugo do što primenjuje metode koje su već izdržale probu pred manifestacijama života koji se odvija na ovom poluostrvu.

Često se bez razloga balkanska stvarnost smatra veoma komplikovanom zbog raznovrsnosti jezika balkanskih naroda. Tu se mnogo preteruje. Što se tiče broja jezika, ima ih svega pet, ako se uzme srpskohrvatski i bugarski kao jedan. No čak i računajući ove jezike kao dva posebna, pomenuta balkanska jezička komplikovanost jedva da je dva puta veća od jezičke komplikovanosti Iberijskog poluostrva, daleko manjeg od Balkana. Na Iberijskom poluostrvu danas ima četiri jezika sa sopstvenom književnošću i sopstvenim načinom mišljenja (katalonski, kastilijanski, portugalski, baskijski). Pa još i nešto više. Moderna lingvistika zahteva ne samo proučavanje reči sa gledišta lingvističkog, već i produbljeno proučavanje stvari koje te reči iskazuju. „Reči i stvari“ („Wörter und Sachen“) — to je naslov jednog časopisa koji je posvećen tom dvostrukom proučavanju, ali istovremeno i deviza savremene lingvistike. Dakle, balkanologija, proučavajući balkansku stvarnost u svim njenim pojavama, želi da sledi ovaj tok moderne nauke“.

*

Ovaj programski članak, ustvari studija na kojoj su duže vremena savesno, veoma brižljivo radili odlični direktori „Revue internationale des etudes balkaniques“ imao je velikog učinka i uticaja. Mnogi stručni ljudi, naučnici od glasa, koji su se dotle bavili balkanističkim pitanjima, bili su oduševljeni i iz punog srca pozdravljali su osnivanje Balkanskog Instituta i njegovu delatnost. Veliki broj od njih odmah su javili da će poslati priloge iz njihovih struka za časopis i izjavili su spremnost da budu stalni saradnici „Rideb“ i Balkanskog Instituta. Zahvaljujući ovom i ovako postavljenom programu (koji je ovde samo u fragmentima prenesen), istaknuti naučnici iz pojedinih balkanskih zemalja odazvali su se apelu Balkanskog Instituta da, uz Skoka i Budimira, budu redaktori časopisa „Rideb“ (Nikola Jorga za Rumuniju, Bogdan Filov za Bugarsku, N. Exarhopulos za Grčku, Fuad Zade Köprülü za Tursku, Lumo Skendo za Albaniju, A. Belić za Jugoslaviju).

Urednici Skok i Budimir striktno su se pridržavali programa koji su za balkanističke studije postavili. I u šest tomova (svaki po 320 strana naučnog formata) oni su uspeali da ostvare najveće, najobuhvatnije i najmerodavnije delo iz balkanologije i do današnjega dana. Svaki onaj koji želi da izučava život i sudbinu balkanskih naroda kroz vekove moraće da potraži ovo delo. Šta bi tek Skok i Budimir ostvarili da je Balkanski institut mogao u miru i slobodi da produži svoju delatnost, na to pitanje može da odgovori i činjenica šta su oni ostvarili samo za nekoliko godina, a posle nasilnog uništavanja postojanja i rada Balkanskog Instituta i Skok i Budimir još su dugo živeli (Budimir je umro s jeseni 1975. godine, a Skok ranije).

BALKANSKA SUDBINA

U IV. tomu „Rideb“ napisali su P. Skok i M. Budimir članak „Destinées balkaniques“ („Balkanska sudbina“) koji dopunjava idejne i programatske postavke, objavljen u prvom broju „Rideb“. (Isti članak izišao i na srpsko-hrvatskom u „Knjizi o Balkanu 1“, pa ćemo i taj članak, obzirom na njegovu važnost, ovde u najkraćim potezima navesti. Teze iznete i u ovom članku diskutovane su među osnivačima i naučnim redaktorima, pa i one predstavljaju zajedničko gledište Balkanskog Instituta.

„Sudbina je Balkana“ — kaže se u ovom napisu — „da veže, da spaja tri stara kontinenta, čiju su istorijsku ulogu dva nova kontinenta samo privremeno oslabila, i da posreduje među njihovim stanovnicima, smanjujući razlike i pojačavajući sličnosti... U vreme kad je Balkan bio pod otomanskom carevinom, Turci su se, sve dotle dok se balkanski Hrišćani nisu počeli stavljati u službu evropskih država, pridržavali stare balkanske tradicije o trpeljivosti. Hrišćani su dolazili do najviših položaja u turskoj državi, koja je u pogledu narodne samosvojnosti bila potpuno nezainteresovana i koja je nemuslimanima u mnogim oblastima obezbeđivala stvarnu samoupravu. Balkanski narodi su tako sačuvali svoje verske i narodne osobenosti, i posle primanja orijentalnog urbanizma. Još početkom 19. veka, pred samo oslobođenje balkanskih naroda, odnosi između pravovernih aga i hrišćanske raje, prema opisu Vuka Karadžića, bili su primerno humani...“

„Stvaranje novih samosvojnih država na Balkanu iza povlačenja Turaka nije značilo samo državotvorna dela pojedinih balkanskih naroda, nego i novu orijentaciju njihove kulturne istorije. Dok je Balkan za čitavo vreme

turskog vladanja bio u vezi sa istočanskom civilizacijom islamske boje, dotle balkanski rizordimento — nazovimo ovako ceo period nove balkanske istorije od doba srpskog i grčkog ustanka do svršetka prvog svetskog rata — znači osim stvaranja samostalnih država još i kulturnu preorijentaciju Balkana.

„Istočansku kulturu počinje da zamenjuje zapadna kultura osnovana na naučnom i tehničkom progresu. Svi oslobođeni balkanski narodi nastoje da se razvijaju prema zapadnjačkim, evropskim pojmovima. Državne institucije, ustavi, škole, pravo, radnička pitanja, donekle i poljoprivreda i zanati modernizuju se prema uzoru evropskih država. Privrednog orientalizma, izraženog u turskom feudalizmu, nestaje gotovo posvema. Književnost i nauke na Balkanu, ukoliko se stvaraju, stoje takođe pod uticajem evropskih savremenih pokreta. Balkanskom književniku i naučniku najveći je ideal u ovo vreme približiti se evropskom duhu, „evropeizirati se“ ili „zapadnjačiti se“, imitovati dobro ili rđavo „evropski ukus“.

„Koliko su balkanski narodi bili kreativni u državotvornom pogledu, toliko su bili imitativni u kulturnom pogledu za celo ovo vreme od Karađorđeva i Rigina ustanka do svršetka prvog svetskog rata, kada se završava period oslobađanja balkanskih naroda od turske i austro-ugarske vlasti. Za čitavo ovo vreme nije se na Balkanu mogao opaziti onakav antagonizam kakav se je formirao u Rusiji za vreme slavofilstva, kada su na jednoj strani bili oni Rusi koji se oduševljavaju za zapadnjaštvo, a na drugoj oni koji su isticali rusku civilizaciju kao opreku zapada. Niko nije tražio održanje samonikle balkanske tradicije. Svi intelektualci balkanskog rizordimenta bili su više manje zapadnjački orijentisani. Kritika je zapada retka pojava u balkanskim književnostima u ovo doba. Ima je nešto u Preradovića, Njegoša, Mažuranića i Ljubiše itd.

„Istorija balkanskih naroda u ovo sto godina, kad se detaljno prouči uporednom metodom, nesumnjivo će dokazati da je evropska kultura mogla, doduše, da dade bal-

kanskim narodima veći standard života, bolje škole, bolje zakone, veću ličnu bezbednost, bolja komunikaciona sredstva itd., sve ono što im nije mogla da dadne istočanska civilizacija, kako su je praktikovali Turci za gotovo pet vekova svoga vladanja na Balkanu. Ali, evropska civilizacija nije mogla da da balkanskim narodima u n u t a r n j u k o h e z i j u, ličnu i međusobnu smirenost i dobre odnose, jednom rečju samosvojnost i zadružnost. Zna se i zašto je tako moralo biti. Surevnjive evropske velike države našle su u opadanju otomanske imperije plodno tlo za sejanje r a z d o r a na Balkanu i za međusobno izigravanje. Kako je Evropa i sama patila i kako pati od nestašice kohezije sve do danas, nije nikako ni mogla da plodonosno radi na koheziji balkanskih naroda, nije mogla da da Balkanu ono čega s a m a n i j e i m a l a.

„Balkanolog će jednom moći da konstatuje u istoriji balkanskoga rizordimenta ovaj nesumnjivi paradoks. Dok je helenistička kultura mogla da stvori stvarnu koheziju na Balkanu, dok je Rim mogao unifikatorno da deluje po svim krajevima Balkana, dok je Vizantija mogla da ujedini Balkan kulturno i crkveno, mada nikako nije uspela da ga ujedini i politički, dok je tursko-orientalna civilizacija mogla da stvori zaista neku makar i nesavršenu kulturno-političku homogenost, dotle je moderna evropska kultura, za vreme balkanskoga rizordimenta, uistinu duhovno i politički r a z j e d i n j a v a l a balkanske narode, pored svega toga što ih je nivelisala svojim kulturnim uticajem. I nastao je čudan prizor. Turska uprava, koja se povlači, zlorado gleda kako se uništavaju balkanski narodi među sobom i u zadnjim svojim trzajima ne može da veruje da bi se ovi narodi mogli ikada ujediniti protivu nje. U kulturnoj Evropi nastaje opet kao pandan ovome turskome mišljenju uverenje o Balkanu kao 'buretu baruta' koje svaki čas izaziva ratove. Svi u Evropi govore za ovo vreme o balkanstvu kao 'nekulturnoj pojavi' koja rađa svađe i koja se protivi svakome napretku. Još je čudnija okolnost da jedino dobro, koje nam priznaje Evropa, potiče iz vre-

mena pre upada Evropljana na Balkan (narodna pesma, muzika, slikarstvo i arhitektura)...

„Došlo je sada vreme da Balkan odredi svoju duhovnu orijentaciju na novim osnovama samostalnih država i da, držeći se svojih starih tradicija samosvojnosti i zadružnosti, izgradi bolju zajedničku otadžbinu čojstva i junaštva.

„U svim velikim periodima Balkan je imao svoju duhovnu orijentaciju koja se manifestovala u nekoj osobenoj vrsti homogenosti. Takva je homogenost postojala za vreme Aleksandra Velikoga, i helenizma, Rimljana, Vizantije i turskog perioda. Takva duhovna homogenost mora da dođe i sada kada je balkanski rizordimento, svršetkom svetskoga rata, završio misiju formiranja balkanskih naroda u državotvornom smislu.

„Da bi saznali kakva ima da bude ta nova duhovna homogenost Balkana, treba da nam balkanolog tačno definiše suštinu balkanskog rizordimenta. Balkanolog može da ustanovi da se balkanski rizordimento u jednoj stvari bitno razlikuje od italijanskoga i nemačkoga rizordimenta, a u drugoj slaže. Slaže se u tome da je i balkanski rizordimento išao kao i nemački i italijanski za tim da pripadnike istoga jezika grupiše u jednu državu. U pogledu principa nacionaliteta kao državotvornog elementa nema razlike između rizordimenta u Evropi i na Balkanu. I to je sve u čemu se balkanski i evropski rizordimenti slažu. Ali, dok italijanski i nemački rizordimento ne predstavljaju nikakve promene u kulturnom pogledu nego ističu kontinuitet nemačke odnosno italijanske kulturne tradicije, balkanski rizordimento, zbog petvekovne tursko-orientalne civilizacije, koju nastoji zameniti sa zapadnom, znači pravu kulturnu r e v o l u c i j u. Ova kulturna revolucija vršila se na Balkanu u etapama, prema tome kako su otpadale pojedine pokrajine od turske imperije. Danas se može reći da je i ova kulturna revolucija na Balkanu završena. Taj završetak učiniše ne samo balkanske hrišćanske države, nego i sama Kemalova Turska, koja je takođe odbacila teokratski

princip kao osnov države. Nema više na Balkanu deljenja naroda na tri mileta, na islamski, latinski i hrišćanski. Vizantijskog i islamsko-turskog principa države za uvek je nestalo sa Balkana. Vera nije više osnov države i državnog života. Vladar nije više ni hristodulos, rob Hristov, kao u Vizantiji, ni 'pravoverni car', kako se zvao Dušan Silni, ni naslednik Muhamedov, kalif, kakvi su bili sultani...

„Balkanologu se ukazuje danas balkanski rizordimento u životu balkanskih naroda kao prelazno doba koje je izvršilo tri funkcije: 1. — stvorio je samostalne države; 2. — izvršio je kulturnu revoluciju na Balkanu donevši na Balkan zapadnjačko shvatanje državnog života; i 3. — oslobodio je državni život od vizantijsko-islamskog konfesionalnog principa. Na ovom rezultatu balkanskoga rizordimenta osnivaće se zacelo i sva buduća homogena kultura Balkana. Povratak na vizantijsko i tursko-istočansko shvatanje države nemoguć je isto onako kao što ni balkanski rizordimenti nisu mogli da obnove kulturnoga života pojedinih balkanskih naroda kakav je bio pre dolaska Turaka na Balkan...

„Pita se kakvu kulturnu orijentaciju, kakav kulturni princip traži novo vreme na Balkanu? Ovo se pitanje postavlja najpre naučniku balkanologu, koji naučno ispituje pojave života na Balkanu sa višeg balkanističkog gledišta, onda balkanskom državniku, koji određuje svoj politički rad prema principima balkanske samosvojnosti i združnosti, i, najzad, balkanskom pedagogu, koji upravlja svoje metode vaspitanja u cilju stvaranja zajedničkog balkanskog duha. Na to se pitanje mora precizno i jasno da odgovori.

„Kako danas stvari stoje na Balkanu, kad je ceo Balkan organizovan u samostalnim državama, princip balkanske duhovne homogenosti može da glasi samo ovako: Balkanska se kultura treba da osniva na jedinstvu u varijacijama. Varijacije predstavljaju kulture pojedinih balkanskih naroda. Novi balkanski duh samosvojnosti i združnosti treba da harmonički poveže ove vari-

jacije u jednu sintezu. Taj duh treba da sprečava gloženja u razvitku pojedinih narodnih kultura na Balkanu. Kako će se to u detalju provesti, stvar je programa koji ima da utvrdi prvo naučnik balkanolog studirajući balkansku stvarnost u prošlosti i sadašnjosti, onda balkanski državnik, političar, koji će da utvrdi najefikasnije međudržavne mere za međubalkansko upoznavanje i međubalkansku saradnju, i, najzad, balkanski pedagog koji će da pronađe najzgodnije školske metode za ostvarenje naučno utvrđenih vaspitnih i kulturnih ideala. Na ovaj posao, osim ova tri faktora, pozvani su i celo balkansko javno mišljenje, novinari i pisci, kao i svi oni koji se bave ma kojim produktivnim radom.

„Već je i dosada Balkan, organizovan u svojih šest samostalnih država (Albanija, Bugarska, Grčka, Rumunija, Jugoslavija, Turska), bio mala slika Evrope. Kad izgradi svoj kulturni i državni život na podlozi balkanskog čojstva i junaštva, on će moći da dađe ne samo danas rascepkanoj Evropi, nego i celom svetu realan primer na koji način ima da se provodi takozvano duhovno razoružanje među narodima i čemu ono ima da služi... Antičku ideju bratskog mira, koja se rodila na Balkanu, i make-donsko-helenističku harmoniju samosvojnosti i združnosti kao ideal pravog napretka čini se da je upravo Balkan pozvan da ponovo oživi i prikaže Evropi, koja baš iza svet-skoga rata teško strada od rascepkanošću lične, narodne i državne. Balkan je pozvan da dađe svetu ponovo primer duhovne trezvenosti kakav je dao u klasično doba.

„Preduslov za tu jedinstvenu ulogu i ujedno bolju balkansku sudbinu jeste stvaranje balkanskoga duha kod svih balkanskih naroda. Taj balkanski duh ima da stvori ne samo generacija izašla iz svetskoga rata, nego i ona koja se vaspitava posle njega. Taj balkanski duh zahteva pre svega da se čitava civilizacija, i duhovna i materijalna, koliko se ima da stvori na Balkanu, promatra, kritikuje i formira ne sa gledišta zapadne Evrope,

nego sa gledišta potreba balkanske otadžbine. Svako ludo trčkanje za Evropom, svako nekritično imitovanje Evrope, kako se često praktikovalo na Balkanu za doba rizordimenta, isključuje preporod balkanskih naroda i vaskrs balkanskoga duha, jer se i jedno i drugo može ostvariti u prvom redu savremenom saradnjom balkanskog zemljišta i balkanskog čoveka, balkanskih naroda i balkanskih država.

„Kakav treba da bude balkanski preporod?“ — zaključno je pitanje u ovim rasmatranjima. Odgovor glasi:

„Prvi preporod u Evropi bio je čisto verskog karaktera, dok su drugi i treći bili izrazito nacionalno obeleženi. Balkanskom idealu bratskog mira i međusobne trpeljivosti, balkanskom humanizmu čojstva i junaštva ne može odgovarati nijedan oblik koji pokazuju tri ranija preporoda. Balkanski preporod, koji treba i koji može da postane opštečovečanski, ne može biti obeležen ni ograničen rasom, verom ili nacijom. On može biti jedino supranacionalan i suprakonfesionalan, ako želi da izgradi nove temelje za kosmopolis u kome će živeti humanitas renata i u kome će se razvijati litteraerenatae. Tako će se moći u oblasti duhovnoj izgraditi ono svetsko carstvo koje je hteo da osnuje Aleksandar Veliki. Tako će se balkanska sudbina, vezana za sudbinu triju starih kontinenata, uputiti pravcem antičkog humanizma... Balkanska sudbina, koja će odgovarati balkanskom zemljištvu i balkanskoj samosvojnosti i koja će biti dostojna toliko ponižavanih i preziranih Balkanaca, uslovljena je balkanskim preporodom, čiji su elementi i činioci izloženi u nizu studija i rasprava, objavljenih u edicijama Balkanskog Instituta. One potiču u prvom redu od ljudi čistog pogleda i čistog srca, koji nisu rođeni na Balkanu, a to znači da se nova i bolja balkanska sudbina ne oseća kod samih Balkanaca kao nedostižna utopija, nego kao nužna i svakom uočljiva posledica saradnje svih onih činioca koji određuju tok istorije“.

*

Zadržali smo se malo više na ovom članku iz razloga što su pogledi, izloženi u njemu, od značaja po ceo rad i težnje Balkanskog Instituta. Dobrim delom iste ove misli nalaze izraza i u maloj popularnoj knjižici „Balkan i Balkanci“ o kojoj će biti posebno govora.

PROPAGANDA ZA BALKANSKI INSTITUT

Propaganda za Balkanski Institut i njegove edicije (kao i celu aktivnost) spadala je u najvažniji sektor našeg svakodnevnog praktičnog rada. Trebalo je s jedne strane objektivno i pravilno obavještavati javno mišljenje o značaju i težnjama Balkanskog Instituta, drugim rečima trebalo je popularisati njegovu idejnu i idealnu stranu. Po prvobitnoj zamisli svojih osnivača, ceo rad Balkanskog Instituta imao se odvijati pred forumom najšire javnosti. Ništa ne bi bilo u tom radu — ideološkom i poslovno-praktičnog — što ne bi bila otvorena knjiga za svakoga. Isto atko, po zamisli osnivača, Balkanski Institut trebao je biti srcem prihvaćen ne samo od Jugoslovena, već od svih Balkanaca, on je trebao da postane instrumenat za balju sudbinu svih balkanskih naroda, a da bude od koristi i ostalom svetu. S druge strane valjalo je prikazivati, prosto rečeno reklamirati, pojedine edicije Balkanskog Instituta, rasturati ih i naplaćivati. Pri tome je trebalo biti oprezan. Moralo se, odnosno prvog momenta, voditi računa o tome da se ne stekne u početku utisak u javnosti kao da je Balkanski Institut nešto stvoreno „od o z g o“, po porudžbini i za interes neke politike, da je to — recimo — kamuflirani instrumenat Beograda. Što se tiče drugog momenta, onog praktičnog, i tu se moralo biti oprezno da naša propaganda ne bi otišla do najobičnije trgovačke reklame kakvu, sasvim normalno, praktikuju prosečna izdavačko-knjižarska preduzeća. Edicije Balkanskog Instituta nisu bile obične knjige ili ma kakve knjige, koje se štampaju i prodaju isključivo radi merkantilnog momenta. To su bile — sve od reda — publikacije u najtešnjoj povezanosti sa idejnim ciljem Balkanskog Instituta, ali i njih je trebalo rasturati,

prodavati i naplaćivati — inače rad Balkanskog Instituta ne bi se mogao nastaviti.

Propaganda je vršena, od osnivanja i početka rada pa do kraja Balkanskog Instituta, u dva pravca: u s m e n o i putem štampe.

I.

U s m e n o : U svakoj balkanskoj zemlji — trudili smo se — da pravilno obavestimo o Balkanskom Institutu nosioce i pretstavnike državno-političkog, kulturnog i ekonomskog života. To nije bio lak posao, jer ga je trebalo obavljati bilo u direktnom, ličnom kontaktu — bilo pak preko dobro upućenih, oprobanih prijatelja našega rada, preko naših redovnih saradnika i čitalaca. Radilo se o tome da se u svakoj balkanskoj državi pronade niz uticajnih ličnosti od imena i ugleda, koje će znati u čemu je značaj i smisao našega rada, šta je, ustvari, cilj Balkanskog Instituta, i sa kojima se on sredstvima služi da bi išao ka svome cilju. Takve su ličnosti tražene i nalažene u pojedinim balkanskim vladama, u parlamentima — u vladinim i opozicionim partijama — na akademijama nauka i na univerzitetima, među važnim privrednicima, među književnicima i umetnicima, među znamenitim i vodećim duhovnicima i sveštenicima, među novinarima itd. Posećivao sam često balkanske zemlje i svakom prilikom, svuda gde sam stizao, naročitu važnost polagao sam na to da posetim prijatelje Balkanskog Instituta, da s njima porazgovaram, da ih obavestim o radu i planovima i da s njima skupa potražimo nove prijatelje u odnosnim sredinama. Razume se, trudili smo se da o Balkanskom Institutu i njegovoj delatnosti i smernicama budu obavještavani tačno i suvereni balkanskih država, a ako ne oni baš direktno i lično, a ono onda njihova okolina, njihovi bliski prijatelji koji s njima lične veze održavaju. U ovom radu meni je vrlo mnogo pomagao Svetozar Spanačević koji

je, obzirom na svoj položaj (gl. sekretar Zavoda za spoljnu trgovinu u Beogradu), često putovao i po balkanskim i po drugim evropskim zemljama i dolazio u kontakt sa uticajnim ljudima — naročito iz privrede i politike. Na ovom su planu radili i oba direktora „Rideb“, P. Skok i M. Budimir, naročito u naučnim krugovima...

U dosta kratkom vremenu nama je pošlo za rukom da u svakoj balkanskoj državi nađemo niz ovakvih ličnosti, da s njima stupimo bilo direktno bilo indirektno u kontakt, da ih ne samo obavestimo o našoj akciji, već da ih za istu i zagrejemo i da u njima steknemo takoreći pobornike i zagovornike onih ideja kojima se rukovodio i kojima je služio Balkanski Institut. Te su ličnosti za našu aktivnost mnogo vredele i na čisto praktičnom planu. Njihova preporuka, često samo jedna reč s njihove strane, otvarala nam je vrata nadleštava i institucija kod kojih smo se obraćali radi plasmana i rasprodaje naših edicija, radi dobijanja priloga u knjigama za našu biblioteku, radi skupljanja oglasa za pojedine naše edicije, u kojima su ogласi igrali važnu stavku prihoda.

Sve što se više razvijao rad Balkanskog Instituta — pojava sve novih i novih publikacija, povećavanje broja saradnika, brojni povoljni komentari u javnosti — tako se širio i krug naših prijatelja i pobornika naše misli u vodećim slojevima u balkanskim zemljama. Zadobijanjem novih prijatelja mi nismo napuštali stare, one prve koji su prema našem radu pokazivali razumevanje i, na razne načine, ukazivali mu pomoć i podršku još onda kad Balkanski Institut nije pokazao rezultate svoga rada. Naprotiv, mi smo sve učinili da se prvobitna privrženost starih prijatelja prema našem radu još više produbi i pojača i da oni steknu zadovoljštinu radi toga što su nas kao početnike pomagali i podržavali. Takve ličnosti mi smo i usmeno, kadgod nam se za to prilika ukazala, i redovno pismeno obavestavali kratko o delatnosti Balkanskog Instituta i o njegovim uspesima na raznim poljima. U kratkim pismima obavestavali smo ih i o prijemu naših edi-

cija u naučnim krugovima u svetu, o odjeku njihovom u štampi — i prijem i odjek u štampi bili su samo pozitivni — o porastu naših saradnika, o proširenju naših veza sa raznim kulturnim i drugim ustanovama i organizacijama, o sve više rastućoj zameni štampe (časopisi, listovi i knjige), o rapidnom napredovanju naše međubalkanske biblioteke u prostorijama Instituta, o našim novim planovima i projektima (na pr. o edicijama koje su u pripremi za izdavanje) itd. Raume se, ovim su se ličnostima redovno slale sve edicije B. I., kao i svi njegovi prospekti, na raznim jezicima. Edicije su im redovno slate, bez obzira da li su ih plaćali ili ne — veći deo plaćao je uredno svaku ediciju...

Ovakav rad propagandni pokazao se izvanredno korisnim u svakom pogledu. Iz mnogih pisama koja smo dobijali od ličnosti o kojima je ovde reč osećala se ne samo privrženost Balkanskom Institutu i radost da on napreduje, već i to da te ličnosti smatraju Balkanski Institut kao nešto sebi sasvim blisko, kao nešto i za njih značajno i dragoceno.

Prepisku sa ovim po naš rad važnim ličnostima držali smo u specijalnim dosijeima, tehnički naročito lepo uređenim, i pokazivali smo je prijateljima posetiocima, a o toj prepisci obavestavali smo redovno naše redaktore i stalne saradnike.

Za sedam godina svoga postojanja Balkanski Institut je sabrao na stotine takvih pisama — mišljenja, i to ne samo iz krila balkanskih naroda, nego i izvanbalkanskih zemalja. Ovu propagandu naime za pridobijanje istaknutih ličnosti mi smo, razume se, razvijali i u sredinama izvan Balkana i trudili smo se da i tamo steknemo istinske prijatelje Balkanskog Instituta, koji tačno znaju šta mi radimo i čemu težimo. Naročito smo polagali važnost na to da sa radom Balkanskog Instituta budu pre svega upoznati što objektivnije i iscrpnije ugledni ljudi iz onih evropskih zemalja koje su pokazivale jače interesovanje — u ovom ili onom pravcu — za Balkan i njegove narode i države

i u kojima je i pre osnivanja Balkanskog Instituta u Beogradu postojala neka vrsta balkanistike.

Jedno od najlepših i Balkanskom Institutu najdragocenijih pismenih priznanja došlo je od ondašnjeg suverena Turske, Kemal Atatürk. Slična priznanja — pismena — došla su i od suverena Rumunije, Bugarske, Grčke, Albanije, kao i pojedinih predsednika vlada, od ministara i drugih vodećih ličnosti iz javnog života. Sva se ta preписка nalazila u arhivu Balkanskog Instituta. Da li danas ona postoji i gde je ako postoji — nama je nepoznato.

Treba napomenuti da ova pisma nisu bila odraz obične učtivosti, nisu to bila pisma ispunjena onim konvencionalnim frazama, po ustaljenom šablonu. U mnogim od tih pisama afirmirana je misao Balkanskog Instituta, pozdravljena su naša nastojanja i naš cilj označen je kao veoma koristan i vrlo važan po balkanske narode. Drugim rečima, mnoge prominentne ličnosti iz balkanskih zemalja na ovaj su se način vezivale i politički eksponovale za ideologiju Balkanskog Instituta. Tako je Balkanski Institut postajao duhovno blago sve šireg kruga Balkanaca i prijatelja Balkana izvan balkanskih zemalja. A to je bila naša težnja, naš ideal: da Balkanski Institut postane opšti organ, instrument, za sreću Balkanaca i ostalog sveta. Kad našu misao prihvate vodeći slojevi društva na Balkanu, široke mase mi ćemo, na odgovarajući način, vrlo brzo za tu misao pridobiti...

Karakteristike radi ovde ćemo navesti samo nekoliko mišljenja — izvoda iz pisama — koja su nam se slučajno našla pri ruci:

Čuveni poljski naučnik (klasična filologija) Tadeusz Zielinski, koji je u prvom broju časopisa „Rideb“ objavio članak (na francuskom) pod naslovom „Antika, Evropa i Balkan“ (članak je izišao i na srpsko-hrvatskom u „Knjizi o Balkanu“ br. 1), u kome je pisao o mogućnosti budućeg — „četvrtog preporodaja“ — koji treba da potekne sa Balkana — pozdravljao je osnivanje i delatnost Balkanskog Instituta kao dokaz ovoj njegovoj tezi i nadi. „Bal-

kanski narodi idu danas ka slozi i bliskoj saradnji“ — pisao je Zielinski — „četvrti preporodaj postaje lozinka tog duhovnog bratstva — sam Balkanski Institut dokazuje za to!“

Nivolas Exarchopolus, grčki akademik i rektor univerziteta u Atini (redaktor „Rideb“ za Grčku), povodom pojave „Knjige o Balkanu 1“ pisao je:

„Primate moju najsrdačniju **blagodarnost** za divni primerak „Knjige o Balkanu“ čija **probrana** i interesantna sadržina čini čast onima čijom je **inicijativom** ta knjiga objavljena. Ovo delo baca jaku **svetlost** na mnoga pitanja koja su od **prvostepene važnosti** za Balkansko poluostrvo...“

Atanas A. Ilijev, načelnik Odeljenja za nastavu i narodnu kulturu Ministarstva prosvete u Sofiji, član Udruženja bugarskih književnika i Filozofsko-pedagoškog društva piše takođe povodom „Knjige o Balkanu“:

„Nalazim da je ovo delo od **vrlo velike važnosti** za **zblizenje kultura** među **balkanskim narodima**. Vrlo sam zadovoljan da je moj članak („Nauka i **naučni život** u Bugarskoj“) našao mesta na strancima **Vaše publikacije**...“

Vladimir Ghidionescu, profesor pedagogije na rumunskom univerzitetu u Klužu, istim povodom pisao je:

„Ovom prilikom ne mogu da **prećutim i drugi osećaj**: iskreno divljenje za samu koncepciju **delatnosti** i za njegovo odlično uređenje u svakom pogledu. **Postoji zaista** jedan **intenzivan život Balkana** i dužnost je svih nas da ga **spirituališemo** i oplemenimo. Vi, Jugosloveni, učinili ste odličan korak u ovom pravcu i ja Vam čestitam...“

II.

Pute **m štampe** za propagandu Balkanskog Instituta i njegovih edicija, kao i celokupne njegove delatnosti,

učinjeno je vrlo mnogo. U toku njegovog sedmogodišnjeg postojanja više hiljada listova i časopisa — do kojih je Balkanski Institut mogao da dospe — pisali su o njegovoj opštoj aktivnosti. Pojedini časopisi i listovi pisali su više puta, obično uvek posle pojave neke nove edicije. Pisali su balkanski časopisi i listovi, pisali su i oni izvan Balkana. Posle Evrope, od 1938. godine, počela je i štampa Sjedinjenih Država Amerike da Balkanskom Institutu i njegovim izdanjima obraća pažnju.

Delimično radi propagande, a delimično zbog kompletiranja svoje biblioteke, Balkanski Institut stajao je u redovnoj zameni sa nekih dve stotine časopisa i listova. Tu su u prvom redu bili oni časopisi (i listovi) za koje se smatralo da mogu imati pozitivan interes za naše publikacije i za naš rad uopšte kao i ona štampa, koja je — obzirom na materiju kojom se bavila — bila od interesa za sam Balkanski Institut, za njegove redaktore i saradnike. Ova štampa po pravilu je pisala povodom svake nove publikacije Balkanskog Instituta, u najmanju ruku ona je tu publikaciju kratko registrovala. Priličan broj saradnika Balkanskog Instituta — pred njegov kraj bilo je oko 400 saradnika — pisao je takođe u štampi o izdanjima Balkanskog Instituta. U toku moga službovanja u Beču (kao ataše pri Kr. Poslanstvu Jugoslavije) i u Beogradu (vršilac dužnosti šefa odseka Centralnog Prezbiroa za stranu štampu) stekao sam veliki broj poznanika i prijatelja među balkanskim i vanbalkanskim novinarima. Sa mnogima sam i posle osnivanja Balkanskog Instituta održavao veze, pa su pojedini i od njih pokazivali interesovanje za rad Balkanskog Instituta i pisali su o njegovim izdanjima (najveći broj ovih novinara, po svojoj novinarskoj dužnosti, bavio se balkanskom problematikom). Za celo vreme trajanja Balkanskog Instituta održavao sam redovno veze sa štampom, domaćom i inostranom u Beogradu; njezini predstavnici dolazili su u prostorije Instituta, obavestavali su se, čitali pojedine knjige, časopise, listove itd. itd. ... Najzad, kako je Balkanski Institut napredovao, rastao je

i interes javnosti za njega, pa se o njemu i sve više pisalo u štampi.

Isečke iz štampe o pisanju o Balkanskom Institutu organizovali smo tako da su se oni iz balkanske štampe održavali u jednoj, a isecci iz sve ostale štampe u drugoj grupi. Štampa je stavljena u dosije po zemljama, abecedom. Prilikom likvidacije Balkanskog Instituta u njemu se nalazilo desetak povelikih dosijea, sa isečcima iz raznih listova i časopisa.

Među napisima u štampi, naročito u revijalnoj i stručnoj, bilo je izvanrednih, studioznih članaka ne samo o radu Balkanskog Instituta, već i o Balkanu i o balkanskim problemima uopšte. Takvi napisi, u celosti ili u važnim izvodima, prevedeni su i na razne načine korišćeni (u svrhe propagande, radi obaveštenja redaktorima i saradnicima ukoliko se tretirala materija kojom se oni bave itd.)

Kad je reč o štampi i propagandi putem štampe, treba napomenuti sledeće:

U prvo vreme izbegavali smo da o Balkanskom Institutu piše domaća, jugoslovenska štampa — naročito ona dnevna. Smatrali smo da nam to ne može koristiti, a da nam škoditi može. Mislili smo: ako bi sad domaća, jugoslovenska štampa otpočela da na veliko i sa simpatijama obaveštava o Balkanskom Institutu, mogla bi se od toga zastrašiti javnost drugih balkanskih zemalja, mogla bi ta javnost steći sasvim naopaku sliku o Balkanskom Institutu i njegovim težnjama. Podrška u jugoslovenskoj javnosti — odmah u početku kad nije bilo dela da se pokažu — mogla bi se shvatiti tako kao da smo mi nastali po volji i po potrebama neke efemerne jugoslovenske režimske politike! Kad dođu rezultati, kad se pokaže naš rad, kad ga svi Balkanci mognu objektivnije prosuđivati, onda ima vremena da piše o tom radu i jugoslovenska štampa.

Polagali smo važnost da u štampi balkanskih zemalja o Balkanskom Institutu i njegovim izdanjima pišu takođe i oni listovi koji izlaze na stranim jezicima. Te su listove

čitali diplomati, akreditovani u pojedinim balkanskim zemljama, a osim toga i mnogi drugi ljudi izvan Balkana koji su se interesovali balkanskim zemljama i stvarima. Svaka balkanska zemlja imala je po jedan pa i po dva takva povremena lista.

Isečke iz štampe, počev od 1938. godine, koristili smo mnogo u propagandnom povremeniku Balkanskog Instituta koji se zvao „Balkanski svet“. To je bila jedna naročita propagandska edicija, koja je štampala u 6 do 8.000 primeraka, koja se delila besplatno i imala je cilj da populariše Balkanski Institut, njegove težnje i njegovu delatnost u širokim masama.

Posle objavljivanja prvog toma „Revue internationale des etudes balkaniques“ i prve sveske „Knjige o Balkanu“ i domaća (balkanska) i strana (vanbalkanska) štampa počela je da piše o Balkanskom Institutu. Mi ćemo ovde navesti niz kratkih izvoda iz te štampe — samo kao karakteristične primere:

„Mir“ — Sofija, od 15. II. 1936. kaže:

„Balkanski Institut u Beogradu, koji je prošle godine izdao dve velike sveske svoga periodičnog časopisa ‚Međunarodna revija za proučavanje Balkana‘, u kojima su balkanski i zapadno-evropski naučnici objavili ceo niz dragocenih monografija, kritika i izveštaja o mnogim pitanjima iz oblasti balkanske istorije, geografije, privrede itd., — izdao je nedavno jednu veliku novu knjigu od vanredne vrednosti, posvećenu važnim balkanskim problemima: ‚Knjigu o Balkanu‘“

„Jugoslovenski istorijski časopis“ — Beograd, sveska 3 i 4, između ostaloga piše sledeće:

„Balkan — privlačno ime u svetu za političara i naučnika, misteriozno privlačan kroz vekove, pa i u sadašnjici, na kome mogu da sarađuju svi naučnici Balkana i ostalih delova Evrope, koji hoće i koji mogu da se zainteresuju njegovim mrtvim i živim problemima... Sa Balkanskim Institutom i ‚Revue internationale des etudes balkaniques‘ dobila je jedna od najmlađih disciplina, balkanologija,

ustanove koje će biti moguće da sa rezultatima svojih nastojanja i naučnih napora daju prva i autentična obaveštenja iz niza komparativnih studija na osnovu jednog sistematski uređenog plana, koji će se postepeno u Institutu i u reviji sprovoditi. Dve dosadašnje sveske „Rideb“, tehnički odlično opremljene, sa pravom su dočekanе sa velikim interesom, ali i sa pohvalama koje opravdavaju pokretanje ‚Rideb‘... Ovaj je časopis doista i internacionalan, jer mu je uspelo okupiti uz jugoslovenske i zavidan broj naučnika čija su imena vezana sa autoritativnim ispitivanjima u svim smerovima balkanskih problema... „Rideb“ dostojno reprezentuje najozbiljnija kulturna nastojanja na Balkanu, koji po svom istorijskom udesu posle faza i nevolja iz ratova ulazi u stadij mira i snažnih kulturnih stremljenja, od kojih će imati nesumnjivih koristi Balkan kao i ostalo čovečanstvo...“

Turski časopis „Ulki“, u svesci za oktobar 1936. godine, iz pera svoga direktora univ. prof. M. Fuad Keprilija donosi članak u kome kaže i ovo:

„Izašlo je i drugo godište ovog važnog časopisa sadržinom značajnom i bogatom, kao što je bilo i prvo. Balkanski narodi, koji vekovima žive zajedničkim životom, imaju među sobom dosta sličnosti i bliskosti. Odavno se osetila potreba da se oni proučavaju kao jedna celina geografska i kulturna. ‚Revue internationale des etudes balkaniques‘ nije namenjena izučavanju samo jednog od balkanskih naroda; izučavanje treba da obuhvati u najmanju ruku odnos bar između dva naroda. Dosadašnje sveske ovog časopisa pune su vrlo uvaženih studija koje raspravljaju o jednakim ustanovama i uzajamnim uticajima, ukratko o zajedničkim osnovama balkanske kulture. Ispitivanja ove vrste proširuju horizonte i shvatanja i zato će ova nova edicija biti od velike koristi naučnicima koji se bave balkanololijom... Ova edicija je potpuno naučna i objektivna u punom smislu te reči... U velikim balkanskim centrima, to je otkriće istinskog naučnog shvatanja za uzajamnost odnošaja među balkanskim narodima, i ono pretstavlja

dogadaj koji će dati vrlo srećne rezultate. Pojava ovog časopisa jeste znak da je to već otpočelo...”

„Mesaze L'Aten“ — Atina, u broju od 22. 11. 1934:

„Na 300 velikih strana prve sveske ‚Revue internationale des etudes balkaniques‘ — ...zastupljena je cela balkanska i balkanološka nauka“.

„Universul“ — Bukurešt, od 9. I. 1935:

„Ova revija naučnog karaktera, bez ikakve političke tendencije, može biti od velike koristi i za državnike...”

„Türkische post“ — Istambul, od 14. I. 1935:

„Ovaj časopis strogo naučnog karaktera objavljuje rasprave pozvanih balkanologa, domaćih i stranih, o problemima iz svih oblasti balkanistike, kao i o uzajamnim odnosima balkanskih zemalja među sobom i sa ostalom Evropom“.

„Novi dni“ — Sofija, od 15. IX. 1935:

„Balkanski Institut u Beogradu zaslužuje najveću pažnju za blagorodni rad koji je u njegovom planu. Dve solidne sveske (632 strane velike osmine) sadrže izvanredno mnogo podataka i činjenica koje bi trebalo svi da znamo...”

„Novosti“ — Zagreb, od 10. II. 1935:

„Još nikada do sada nije balkanistika i balkanološka nauka sa ovako produbljenim i proširenim sistemom uvedena u svijest i kao zaseban veliki program razvijena kao u ovoj uglednoj ediciji Balkanskog Instituta...”

„Srpski književnik glasnik“ — Beograd, od 16. I. 1935:

„Prvi broj Revije ima izrazit programski karakter i znači zamašan, solidno i jasno izražen početak...”

„Pregled“ — Sarajevo, sveska 133, od 1935: godine:

„Već prvi broj ove balkanističke revije daje svedočanstvo o naučnom pothvatu vrlo visokog reda. U tom pogledu angažovani su najpozvaniji kapaciteti današnjice. Materijal, objavljen u ovom broju, vrlo je velik i raznovrstan...”

„Utro“ — Sofija, od 28. VIII. 1935:

„Duboko izučavanje i komparativni metod u ispitivanju književnosti i umetnosti, folkloru i lingvistike, prava i privrede, to je sadržaj ovoga časopisa. On može da pruži i državniku mnogo materijala i mogućnosti da upozna balkanskog čoveka, njegovu sudbinu i uslove njegova života...”

„Neue Zürcher Zeitung“, Zürich, od 9. I. 1935:

„Ovaj časopis je ispunio osetnu prazninu, jer je to prvi pokušaj da se, nezavisno od političkih struja, okupe predstavnici nauke u balkanskim zemljama na zajednički rad. Osnivanje ovog časopisa znači početak duhovne saradnje balkanskih naroda...”

„Prager presse“ — Prag, od 15. XII. 1935:

„Prva obimna sveska ‚Revue internationale des etudes balkaniques‘ spada u ona dela koja su u isto vreme plod i pokretač jednog perioda. Imena kao što su Meje, Jorga, Schneweiss, Ancel, Bobčev, Truhelka govore ubedljivo o nivou ove revije...”

„La Paix“ — Paris, sveska 9, od 11. XII. piše:

„Ova odlična publikacija posvećena je celokupnom izučavanju balkanskih pitanja, ona raspravlja probleme pravne i ekonomske, lingvističke i književne, umetničke i istorijske. Ona je okupila oko sebe najsajajnije saradnike...”

„Journal d' Geneve“ — od 9. I. 1935:

„To je izučavanje Balkana u svim pravcima, naučno utvrđivanje balkanske stvarnosti, izučavanje odnosa Balkana sa Evropom...”

„Slawische Rundschau“ — Prag, br. 4 od 1935:

„Osnivanje Balkanskog Instituta u Beogradu znači jedan od najvažnijih i najradosnijih događaja u najnovijoj evropskoj nauci“.

„Venkov“ — Prag, od 10. VIII. 1935:

„Prva sveska ovog časopisa pobudila je veliku pažnju kao jedan od najboljih priloga za nepristrasno ispitivanje Balkana“.

„Zeitschrift für Geopolitik“, Berlin, sveska 3, od 1935:

„Ovaj balkanski časopis treba, ustvari, da bude pozdravljen od svih onih koji žele da iz evropskog javnog mišljenja najzad izčeznu naopaka i rđava mišljenja o zemljama i narodima na Jugoistoku Evrope“.

„Pregled“ — Sarajevo, sveska za januar 1935:

„Knjiga o Balkanu“, treba da postane brevium, časlova svakog obrazovanog Jugoslavena i potsetnik o njegovim dužnostima prema ostalim narodima na Balkanu, sa kojima je vezan večnom, neizmenjivom sudbinom u zlu i u dobru...“

„Neue freie presse“ — Wien, od 30. XI. 1934:

„U tišini, bez mnogo reklame, stvoreno je u Beogradu delo koje može postati od najveće važnosti za nauku Balkana i za nauku o Balkanu. I preko okvira stručne nauke treba ova institucija da doprinese boljem upoznavanju balkanskih naroda između sebe i upoznavanju Balkana od ostalog civilizovanog sveta. Sami balkanski narodi danas još uvek bolje poznaju svaki drugi deo sveta, nego svoje Poluostrvo, a u ostalom svetu vladaju još uvek nejasni i potpuno neopravdani pojmovi o Balkanu i balkanskim narodima...“

Tri godine posle osnivanja Balkanskog Instituta, univ. prof. dr R. Egger (takode saradnik Balkanskog Instituta) pisao je u „Neues Freie Presse“, u broju od 4. XI. sledeće:

„Tri godine su prošle odkako su iz Beograda od strane Balkanskog Instituta u ceo svet poslali pozivi na saradnju. Taj rad shvaćen je kao međunarodni, što je izraženo i u naslovu časopisa Balkanskog Instituta, u „Revue internationale des etudes balkaniques“. Zatim je to postalo stvarnost. Nigde poziv nije ostao bez odziva. Pretstavnici svih nacija odgovorili su neposredno slanjem svojih priloga iz raznih naučnih grana... Balkanski Institut osnovan je na zdravoj paroli balkanskog jedinstva i sa mnogo požrtvovane volje bogato je uređen...“

„La parole Bulgare“, od 29. oktobra 1935. piše:

„Od sveg srca želimo potpun uspeh ovom korisnom delu koje veličanstveno služi ideji zbliženja balkanskih naroda na planu intelektualnom“...“

U „Analima Američke Akademije Političkih i Socijalnih Nauka“ (189, od 1937), univ. prof. dr H. Howard piše:

„Ko se interesuje ma kojom fazom balkanskih studija neće moći da radi bez svezaka ovoga časopisa (misli na „Rideb“). Nadamo se da će sveske „Revue internationale des etudes balkaniques“ biti široko poznate u Americi...“ (Podvlačenje su svuda bila naša, R. P.).

*

Iz prednjih izvoda iz balkanske i vanbalkanske štampe — dnevne i povremene — vidi se da je rad Balkanskog Instituta nailazio svuda na najpunije razumevanje i odobravanje. Ovde citirani izvodi iz štampe nisu naročito odabirani niti su spremni za ovaj istorijat Balkanskog Instituta. Manje više sva je štampa — nekoliko hiljada puta — koliko smo mi mogli da kontrolišemo — ovako isto ili sasvim slično pisala. Ta je štampa pisala upravo onako kako smo, mi osnivači i rukovodioci Balkanskog Instituta i njegovih edicija, mogli da poželimo. Jedni listovi ističu zdravu osnovu na kojoj je podignut ovaj Institut, pozdravljaju njegovu rukovodeću misao i težnje, drugi opet verno interpretiraju sadržinu edicija Balkanskog Instituta. Imajući u vidu sve ono što je štampa — i balkanska i vanbalkanska — pisala o Balkanskom Institutu i njegovoj delatnosti, može se slobodno reći da nijedna duhovno-kulturna inicijativa na Balkanu nije imala tako pozitivnu jednodušnu štampu. Ova činjenica bila je od velikog značaja po ceo rad Balkanskog Instituta. Ova činjenica doprinosila je pojačanju našeg rada u svakom pogledu, ona je koristila ne samo moralno već i materijalno — pošto je time olakšano rasturanje i naplaćivanje naših edicija i sakupljanje oglasa.

Uloga štampe bila je osobito velika u pripremanju duhova za jedan svestraniji, široki rad Balkanskog Instituta koji je bio u planu, a o čemu se na drugom mestu govori. Za taj rad bilo je potrebno imati razumevanja i ohrabrenja ne samo u štampi balkanskih zemalja, već i u štampi izvan Balkana. Balkanski Institut je to bio u punoj meri postigao.

RAD NA MEĐUBALKANSKOJ BIBLIOTECI

Pored časopisa „Revue internationale des etudes balkaniques“, pored ostalih edicija, najveća vrednost koju je u toku 7 godina bio stvorio Balkanski Institut, to je bila njegova međubalkanska biblioteka. Ona se počela da razvija takoreći iz ničega. Prvi primerci ove biblioteke došli su iz moje lične biblioteke. Tu je moglo biti oko 200 knjiga i brošura. U proleće 1941. godine biblioteka je imala oko 15.000 knjiga, brošura, separata itd.

Kako smo organizovali i podigli ovu biblioteku?

Sve knjige (celokupna literatura, svi štampani spisi) na svim balkanskim i vanbalkanskim jezicima koje su se odnosile u ma kom bilo vidu na Balkan i balkanske narode, dolazile su u obzir za biblioteku.

Do knjiga se dolazilo znatnim delom zamenom. Gde god je trebalo dobiti neku za nas interesantnu publikaciju — bilo staru ili novu i najnoviju — mi smo predlagali zamenu. Vrlo često smo je dobijali. U vidu zamene mi smo obično dobijali mnogo više nego što je vredelo ono što mi dajemo (na primer: zamena sa ustanovama koje su dugo pre nas postojale, kao Akademije nauka, razni instituti, časopisi itd). Zahvaljujući intervenciji Nikole Jorge mi smo dobili od Rumunske akademije nauka sva njezina izdanja. Preko Jorge dobili smo iz Bukurešta i ostalih središta Rumunije i mnoge druge knjige, od raznih ustanova i organizacija. Biblioteka je imala najmanje nekoliko hiljada primeraka literature samo na rumunskom jeziku. Dobili smo knjige i od Akademije nauka u Sofiji, Atini... Od privrednih ustanova dobijali smo mnoge publikacije, knjige, povremenike, dokumente, statistike itd. Gde god smo se kretali, svuda smo vodili računa o našoj biblioteci

i svuda smo molili i tražili knjige, bilo da ih dobijemo uz zamenu ili bez zamene. Veliki priliv knjiga za biblioteku došao je od naših suradnika. Od svih smo molili da nam pošalju sve svoje publikacije koje se odnose na Balkan (bilo to knjige, brošure, separate itd.) i mnogi su se našoj molbi odazvali. Zu uzvrat, uz zahvalnost, mi smo im mogli dati ili ponuditi samo naše publikacije. Zamenu smo vršili i sa pojedinim knjižarama koje su na to pristajale. Mi smo njima davali naše publikacije, a mi smo dobijali po jedan primerak knjige iz knjižarskih rafova koje bi mi odabrali. Dalje, po raznim ministarstvima i drugim državnim nadležnostima i ustanovama — znali smo — da ima raznih otkupljenih knjiga koje leže negde pod prašinom po podrumima. I takve smo knjige tražili i često dobijali. Svaka knjiga za nas je bila dragocena, samo ako je spadala u okvir balkanistike. Pojedini privatni ljudi činili su nam poklone u knjigama kad bi videli kako organizujemo, sabiramo i proširujemo biblioteku. Mi smo uzimali i duplikate i po više primeraka od iste knjige. Sve te primerke osim jednoga koji smo za biblioteku sačuvali mi smo takođe davali u zamenu, isto kao i naše sopstvene edicije. Imali smo u planu da od pojedinih bibliofila na Balkanu, koji su imali knjiga koje su nas mogle da interesuju, tražimo da nam svoje knjige ili jedan deo njih zaveštavaju, kao neka vrsta dobrotvora. Plan o jednoj velikoj, svestranoj međubalkanskoj biblioteci nalazio je kod mnogih ljudi u svim balkanskim zemljama na najveće razumevanje i oni su se stalno interesovali o napredovanju naše biblioteke. Dalje, priličan broj knjiga, naročito rariteta, starih knjiga, nađen je po raznim antikvarijatima u gradovima balkanskih zemalja, kao i u evropskim centrima. Često su se takve knjige mogle da kupe za neverovatno male cene, a njihova je vrednost bila velika. Naravno, trebalo je znati kupovati takve knjige po antikvarijatima i ne dopustiti da trgovci sa knjigama, antikvari, primete živo interesovanje za jednu knjigu. Ovi bi joj odmah tražili trostruku i veću cenu.

Za biblioteku Balkanskog Instituta utrošeno je veoma malo novaca. Izdato je nešto samo za antikvarne knjige koje su kupovane po knjižarama i drugde, za poveze (nešto) i za one knjige koje su nam za rad bile neophodne, a do kojih nismo mogli da dođemo a da ih ne kupimo.

Po oceni stručnjaka međubalkanska biblioteka bila je sigurno jedna od najvećih i najkompletiranijih biblioteka ove vrste i na Balkanu i uopšte. Ja sam lično gledao dve lepe i značajne balkanističke biblioteke: onu profesora Nikole Jorže u Bukureštu i biblioteku i knjižaru Luma Skenda u Tirani. Ne znam koliko su ove dve biblioteke imale svezaka, mislim da su imale manje od biblioteke Balkanskog Instituta, ali su one, posebno Jorgina, bile verovatno važnije, bolje, očuvanije (veliki broj knjiga biblioteke Balkanskog Instituta bio je bez poveza)... Kako je pred likvidaciju Balkanskog Instituta biblioteka bila dosta porasla, u prostorijama u Balkanskom Institutu više nije bilo mesta. Sve je bilo ispunjeno knjigama.

MEĐUNARODNI ČASOPIS ZA BALKANSKE STUDIJE

Prva i najvažnija edicija u celoj izdavačkoj delatnosti Balkanskog Instituta bio je veliki balkanistički časopis „Revue internationale des etudes balkaniques“.

Za glavne redaktore časopisa angažovana su, kao što je već napred rečeno, dva odlična poznavaoa materije, univerzitetski profesori dr Petar Skok (Zagreb) i dr Milan Budimir (Beograd). Budimira sam poznavao već od ranije. Rodom iz Bosne, po godinama nešto stariji od mene, pripadao je generaciji „Mlade Bosne“ kojoj sam takođe pripadao. Po rođenju Srbin, Budimir je bio široke jugoslovenske i balkanske orijentacije, isto kao i njegov stariji kolega, Hrvat Skok. Skok i Budimir su se međusobno izvanredno slagali i dopunjavali; voleli su jedan drugog i gajili su jedan prema drugom osećanje istinskog poštovanja i čestite kolegijalnosti. Od početka do kraja rada u Balkanskom Institutu, oni su takvi ostali, i toj okolnosti, pored njihovih izvanrednih stručnih sposobnosti i primerne marljivosti i revnosti u radu, ima se takođe u mnogom da zahvali ne samo uspeh časopisa nego i Balkanskog Instituta uopšte. Ja sam ih obojicu duboko cenio. Mada su bili „krcati“ znanjem, to su bili sasvim skromni i obični ljudi. Činio sam sve da njihov naučni rad olakšam i omogućim njegovo nesmetano praktično izvođenje. Osećao sam uvek da i oni prema meni gaje i poštovanje i poverenje, da iskreno cene moje napore na organizovanju i praktičnom održavanju i unapređivanju Balkanskog Instituta. Mi smo se srećno dopunjavali i u toku našeg sedmogodišnjeg zajedničkog rada, vođenog sa puno ljubavi i radosti, često sam mislio da smo zaista imali sreću što smo se u ovakvoj kombinaciji našli. Skok je bio stalno u Zagrebu

i tamo je imao katedru (lingvistika, filologija, francuski), a Budimir je bio u Beogradu na katedri klasične filologije. Međutim, Skok je s vremena na vreme dolazio do nas, naročito kad se radilo o nekom važnijem pitanju gde je bilo potrebno i njega saslušati, gde se moralo odnosno pitanje dogovorno rešavati. Skok nikada nije žalio ni truda ni gubitka vremena da nas poseti i da s nama reši ono što se imalo rešiti. Inače, mnoga pitanja između Skoka i Budimira rešavana su i dogovarana putem prepiske koju su oni između sebe bez prestanka održavali. Sa Skokom sam bio i ja, po potrebi, u prepisci. Sa Budimirom pak bio sam u svakodnevnoj telefonskoj vezi, a on je često i dolazio u Institut, dovođen od svoje ćerke, gospođe ili nekog studenta (Budimir je već tada bio potpuno slep).

Skok i Budimir kao glavni redaktori imali su izvanredno držanje prema saradnicima časopisa i drugih edicija Balkanskog Instituta. Sa mnogima su održavali stalno pismenu vezu. Obaveštavali su se i dogovarali su se međusobno. Starali su se da se uvek tačno ispunjavaju sve obaveze prema saradnicima, preuzete od strane redakcije časopisa ili Balkanskog Instituta prema njima, da im se pre svega potvrdi uredno prijem rukopisa, da im se šalju korekture onako kako su tražili, da im se uredno i tačno pošalje honorar koji su imali da prime za svoj rukopis, da im se uredno pošalje onoliki broj separata od štampanog članka koliko su ih tražili itd.

Na poštu se uopšte vrlo mnogo polagalo. Svako pismo koje je došlo bilo redaktorima bilo na adresu Instituta zavođeno je odmah i brzo je davan odgovor, ukoliko ga je trebalo dati. Docnije, pojedini saradnici imali su svoje posebne dosije, u kojima se uvek mogla da nađe celokupna prepiska s njima vođena, kao i sve drugo što je bilo od važnosti i značaja u vezi dotičnih saradnika (potrebni biografski podaci, bibliografija njihovih radova, njihove veze, ustanove i časopisi u kojima sarađuju, njihova fotografija itd.). Urednost na ovom planu doprinela je takođe

da su saradnici Balkanskog Instituta, kao i svi oni koji su s njima u makakvoj vezi stajali (bilo to ličnosti, redakcije, organizacije, institucije) ubrzo stekli dobro mišljenje o Balkanskom Institutu, mada su s početka pojedinci, vrlo verovatno, pretpostavljali da će i u našem Balkanskom Institutu naići na ono što se u Evropi često, uz prizvuk ironije i potsmehivanja, nazivalo „balkanska posla“! Imajući i ovo u vidu, ja sam od početka rada u Institutu tražio kategorički od činovnika u kancelariji da paze na savršen red u svakom pogledu, a isto se tražilo i od posluge koja je čistila i spremala prostorije i u njima održavala red.

Što svestranije poznavanje saradnika, njihovih sposobnosti i mogućnosti, njihovih veza, njihovog uticaja itd. predstavljalo je i praktičnu potrebu za Balkanski Institut. On se njima u mnogim prilikama obraćao za pomoć, podršku i preporuku, za savet itd. S druge strane, Balkanski Institut svim svojim saradnicima stavljao se na raspoloženje svuda i uvek gde im je i kad im je ma što mogao da bude od pomoći, za njihov rad. Često su to bile na oko sasvim male, beznačajne stvari — kao, na primer, dati neku traženu adresu, skrenuti pažnju na neki članak iz struke odnosnog saradnika, poslati na dar neki separat, brošuru ili knjigu za koje se znalo da spadaju u krug interesovanja saradnika itd. itd. — ali te su stvari stvarale prisnost između Balkanskog Instituta i kruga njegovih saradnika i mi smo na taj član postajali jedna velika duhovna zajednica koja svoje pretstavnike ima u svima balkanskim i u mnogim izvanbalkanskim zemljama...

Po svojoj spoljašnosti (sve su ovo važni momenti po razvoj Balkanskog Instituta) — Balkanski Institut je za celo vreme svoga postojanja bio održavan u najvećem redu i urednosti i to je padalo u oči svakom posetiocu, bilo domaćem — Balkancu — bilo onima izvan Balkana, iz raznih evropskih i drugih zemalja. Biblioteka, kartoteka, rukopisi, korekture, korespondencija i druga arhiva Insti-

tuta, sopstvena izdanja — sve je to održavano u najpunijem redu. Profesori Skok i Budimir bili su takođe uredni, savesni i tačni ljudi u odnosu prema spoljnom svetu s kojim su, po prirodi i potrebi svog posla, održavali kontakt. Balkanski Institut ih je pri tome svesrdno pomagao i tehnički i praktički rad im olakšavao. Tako je redakcija naučnog časopisa „Rideb“, u kome je sarađivalo stotine profesora, takozvanih nepraktičara, funkcionisala u svakom pogledu perfektno.

Profesori Skok i Budimir imali su, pored solidne stručne sprema za posao koji su vodili, još jednu osobinu koju sam ja nadasve volio i koja je, po mom mišljenju, doprinela vrlo mnogo zamahu i procvatu naše delatnosti. Oni su, kao što je već napred pomenuto, bili zaista Balkanci. Oni su duboko i iskreno volili sve balkanske narode kao svoj rođeni, bili su to balkanski patrioti koji su gledali, s nama zajedno, u jednoj balkanskoj zajednici, zasnovanoj na punoj solidarnosti balkanskih zemalja, obezbeđen život u budućnosti svakom balkanskom narodu. Oni su verovali da će naučni put, kojim su oni pošli u okviru i skladu rada Balkanskog Instituta, mnogo doprineti sreći i blagostanju balkanskih naroda i zato su oni svoj posao vršili predano, sa puno ljubavi, savesnosti i požrtvovanja. Imajući takav stav, a on se na svakom detalju odražavao, oni su bez velikih teškoća uspeali da okupe oko časopisa „Rideb“ i sebe veliki broj balkanologa iz svih balkanskih zemalja, kao i izvan Balkana. Niko ni Skoku ni Budimiru, u njihovom radu, nije mogao da prebaci neku pristrasnost, neki šovinizam ili makakvu prikrivenu tendenciju i politiku. Od svake efemerne politike oni su bili sasvim daleko. Upravo radi toga, njih su uskoro zavoleli redaktori iz pojedinih balkanskih zemalja, kao i svi oni brojni saradnici i sa Balkana i izvan Balkana.

Prvi tom časopisa „Revue internationale des etudes balkaniques“ pripreman je skoro punu godinu dana. Nije bio lak posao — ni što se same tehničko-štamparske strane tiče — ovako nešto u Beogradu i iz Beograda krenuti.

Obzirom na mnoge tehničke teškoće, rešili smo pre svega da časopis izlazi dva puta godišnje, ali zato da bude velikog obima i formata (svaki tom imao je po 320 strana, odnosno 20 tabaka štampanih velike osmine). Moralo se računati sa teškoćama sa štamparijom. Štamparije u kojima smo radili izdanja Balkanskog Instituta morale su da nabavljaju slova iz raznih stranih jezika, valjalo je sakupiti rukopise iz svih daljina, moralo se slati saradnicima najmanje jedanput korekture, trebalo je organizovati rasturanje i obezbediti naplatu časopisa u onom broju primeraka koji je bio neophodan radi obezbeđenja narednog toma časopisa, itd. itd. Prinuđeni smo bili, dakle, da sa časopisom izlazimo samo dva puta godišnje, sa pozamašnim sveskama.

Po predlogu glavnih redaktora rešeno je da časopis izlazi na četiri velika zapadnoevropska jezika: na francuskom, nemačkom, engleskom i italijanskom, već prema tome kako koji saradnik piše. Bilo je slučajeva da smo izvesne rukopise dobijali, od saradnika sa Balkana, na domaćim balkanskim jezicima. Takve smo rukopise prevodili u Institutu, i to na onaj zapadnoevropski jezik koji je želeo i predložio saradnik (od početka svoga rada Balkanski Institut je imao nekoliko dobrih prevodilaca i sa inostranih jezika i na inostrane jezike; prevodiocima smo plaćali po pogodbi, honorarom, a ne kao stalne nameštenike).

Honorar za saradnju određen je po predlogu glavnih redaktora, po štampanoj stranici. Sad se ne sećam tačno visine toga honorara, ali — u svakom slučaju — on je bio veći od honorara koji su plaćali svojim saradnicima domaći, jugoslovenski, i drugi balkanski časopisi ove vrste (mislimo na naučne časopise). Verovatno je da honorar u „Rideb“-u nije bio ravan honoraru zapadnoevropskih naučnih časopisa, ali mi se ne sećamo da je od strane naših saradnika bilo ma u jednom slučaju makakvog prigovora po pitanju visine honorara. Honorari su isplaćivani odmah po štampanju rukopisa. I svaki je saradnik uz

to dobio separata onoliko koliko je od svog štampanog rukopisa tražio, a u isto vreme dobio je i ceo jedan primerak časopisa (najveći broj saradnika Balkanskog Instituta dobijali su časopis stalno besplatno, ali ti su primerci ipak bili naplaćeni — kako — videće se malo docnije).

Časopis „Rideb“ izišao je u šest tomova. Do početka rata u Evropi (1939), on je manje više redovno izlazio, ali posle rata njegovo je izlaženje došlo u pitanje. Prvi tom posvećen je Kralju Aleksandru I.

„Rideb“ je štampan u 1.300 do 1.500 primeraka. Po kalkulaciji moralo se rasturiti i naplatiti najmanje 600 primeraka da bi se izmirili svi utrošeni troškovi oko štampanja, honorara, prepiske, ekspedicije itd. Časopis je, drugim rečima, morao sam sebe da izdržava i to nam je pošlo za rukom. Pored „čvrsto“ prodatih i naplaćenih primeraka, u svakom tomu časopisa donosili smo po nekoliko strana oglasa koji su bili vrlo skupi, pa su i ti oglasi davali lep prihod. Pretplatnika pojedinaca bio je mali broj, najviše njih oko 200 u celome svetu. Sve ostale primerke, do 600 minimum, moralo se prodati raznim nadležstvima, ministarstvima, prezbiroima, bankama, privrednim ustanovama, prestoničkim opštinama i bibliotekama itd. Otkupljivanje časopisa na ovaj način postignuto je u svim balkanskim zemljama — izuzev Albanije. Pojedina državna nadležstva (u Beogradu, Bukureštu, Sofiji, Atini i Ankari) otkupljivala su — kako kad — po 20, 30, 50 pa i po 100 egzemplara (jedan primerak stajao je 120 dinara ili ekvivalent u drugoj valuti). Prilikom molbi za otkup, Balkanski Institut je uvek predlagao i listu sa adresama na koje bi otkupljene primerke časopisa bilo dobro razaslati. Ti su predlozi skoro uvek usvajani. Balkanski Institut je u takvim prilikama pisao popratna pisma onim licima (ili ustanovama) na koje su se otkupljeni primerci slati, pa su često i ta pisma bila taksirana (porto) od strane nadležstva koje je slalo časopis na predložene adrese. Tako je poštarina za ovu poštu bila uštedena Balkanskom Insti-

tutu. Adrese za ove primerke glasile su: pojedinim bibliotekama na Balkanu i u svetu za koje se znalo da nemaju sredstava da plate časopis a imale su interesa za njega; pojedinim balkanolozima, naučnicima i publicistima koji su se javljali za saradnike Balkanskog Instituta i čije se interesovanje za naš rad želelo još više probuditi; istaknutim političkim ljudima u raznim zemljama sveta koje je takođe bilo korisno zainteresovati za naš rad; redakcijama raznih časopisa i listova s kojima se još nije bilo u trajnoj vezi zamene; drugim ličnostima za koje smo pretpostavljali da će ukazati pažnju i interesovanje za našu delatnost; studentima univerziteta koje su nam pojedini profesori saradnici preporučivali itd. Cela ova akcija pokazivala se kao mnogo korisna. Nismo dopuštali da otkupljeni primerci leže — kao što je to obično u ovakvim zgodama slučaj — negde zatureni po podrumima odnosnih nadležstava i ustanova i da tamo propadaju ili da ih raznose snobistička lica iz tih nadležstava, lica koja za naš rad i nastojanja nisu imala ni trunke razumevanja. Starali smo se da uvek otkupljeni primerci dođu u prave ruke i u tome smo uspevali.

Od svih edicija časopis „Rideb“ je, sasvim prirodno, najviše koštao. To je bila najskuplja, ali i najvažnija edicija Balkanskog Instituta. Ali, pored toga, pored velikih izdataka koji su se morali činiti za časopis, ovaj se časopis isplaćivao. Troškovi oko njega bili su, uglavnom, izmireni i on je, bez ikakvih teškoća, mogao da nastavi svoje izlaženje samo da se nisu desili događaji iz 1939. i oni posle njih. Ukoliko je Balkanski Institut razvijao sve više svoju drugu izdavačku delatnost — edicije raznih vrsta i na raznim jezicima — utoliko je časopis „Rideb“ bio i više osiguran. Druge edicije, koje su materijalno mogle bolje da prolaze, namirivale su za časopis ono što bi mu, eventualno, nedostojalo. Sve edicije Balkanskog Instituta bile su, i što se idejne i što se praktične strane tiče, u najtešnjoj organskoj povezanosti.

Što se pak tiče rukopisa, „Rideb“ ih je imao u dovoljnim količinama tako da je i s te strane mogao da nesmetano

nastavi svoj rad, izlazeći dva puta godišnje sa po 320 strana u svakom tomu. Kad je rat otpočeo u Evropi, Balkanski Institut je imao u svojim fijokama rukopisa za najmanje dva puna toma, a i drugi rukopisi su bili poručeni i najavljeni.

Saradnici Rideb-a

Pre svega, uz glavne urednike Skoka i Budimira, postojali su (rečeno je već ranije) i urednici za pojedine balkanske zemlje i to: Rumunija Nikola Jorga; Bugarska Bogdan Filov; Grčka Nikolas Egzarhopulos; Turska Fuad Köprülü Zade; Albanija Lumo Skendo; i Jugoslavija Aleksandar Belić. Imena ovih redaktora stajala su na svakom tomu časopisa. S njima su glavni redaktori održavali stalne veze i s njima su bili u potrebnom dogovoru.

Od ostalih saradnika navešćemo ovde samo jedan deo, one do čijih smo imena, na osnovu edicija koje imamo pri ruci, mogli da dođemo. Navodimo imena bez nekog reda:

S. S. Bobčev (Sofija), Karl Kerényi (Budimpešta), Norbert Jokl (Wien), Miloje M. Vasić (Beograd), D. M. Kaushansky (Bukurešt), N. Vulić (Beograd), Leo Spitzer (Istambul), Th. Capidan (Cluj), Veselin Čajkanović (Beograd), Henryk Batowski (Lwow), M. S. Filipović (Skoplje), Ekrem Čabej (Tirana), A. Caferoglu (Istanbul), Carlo Tagliavini (Padova), Fehim Barjaktarević (Beograd), Ch. Picard (Paris), Rudolf Egger (Wien), Tadeusz Sinko (Krakow), V. N. Zlatarski (Sofija), Charles Diehl (Paris), Georg Ostrogorsky (Beograd), Ivan Sakazov (Sofija), Tadeusz Kovalsky (Krakow), Vlad. Dvorniković (Beograd), Alexandre Soloviev (Beograd), A. H. Kober (Frankfurt a. M.), Kr. Sandfeld (Kopenhagen), N. Stanarević (Beograd), Stevan Popović (Beograd), Herman Wendel (Neuilly sur Seine), Chr. Vakarelski (Sofija), Angelique

Hagimichaeli (Atena), Nafi Kansu (Ankara), Vladimir Ghidonescu (Cluj), Ath. Iliev (Sofija), Skender Luarasi (Skadar), G. Oprescu (Bucarest), Sirak Skitnik (Sofija), Jon Muslea (Cluj), Evdokia Peteva (Sofija), Kosta D. Manojlović (Beograd), Martin Negrea (Cluj), Stojan Djudjeff (Sofija), St. Brašovanov (Sofija), Tadeusz Zielinski (Varšava), Paul Kretschmer (Wien), Mihail Rostovcev (USA), Guglielmo Ferrero (Ženeva), Marie-Joseph-Charles-Jacques Zeiller (Paris), Franz Dölger (München), Vladislav Skarić (Sarajevo), Fehim Spaho (Sarajevo), Eugene Pittard (Ženeva), Vladimir Ćorović (Beograd), Carlo Sforza (Brüssel), Sava Ulmansk (Zagreb), Živko Topalović (Beograd), V. Totomianc (Sofija), Milan Marinović (Beograd), Edmund Schneeweiss (Prag), Kalmi Baruch (Sarajevo), Hasan-Ali Yuce (Ankara), Jon Breazu (Cluj), Jacques Ancel (Paris), Špiro Soldo (Beograd), Đorđe Tasić (Beograd), Josef Stziggowsky (Wien), Karl Patsch (Wien), Martin Nilson (Lund), Frantischek Nowotny (Prag), Fran Tućan (Zagreb), Vejsil Ćurčić (Sarajevo), Vittore **Pisani** (Roma), Ronald Syme (Oxford), Miodrag Ibrovac (Beograd), G. Konstantinov (Sofija), Mario Roques (Paris), Helene Prinzessin Ypsilanti (Wien), J. März (Berlin), **Giovanni** Alessio (Trieste), O. Davies (Belfast), A. Vaillant (Paris), dr P. Jevtić (Beograd), Georg Stadtmüller (Breslau), **Harry** N. Howard (Bloomington, Ind.), A. Belić (Beograd), **Gregoire** Papamichail (Athenes), Leon Rey (Albanie), D. Sergejevskij (Sarajevo), Vladimir Dumitrescu (Bucarest), Arno Mehlan (Sofija), J. Siadbei (Jassy), Artur Gorovei (Falticeni), G. Gesemann (Prag), Joseph S. Roucek (New York), Sandor Gallus (Budapest), P. Bulat (Beograd), dr David Ginsberg (Bjelovar-London), X. Lambridis (Athenes), Perikli D. Mboria (Skadar) itd.

Pojedini saradnici objavljivali su u više svezaka svoje radove, dok su se drugi — dok je postojao „Rideb“ — u njemu javili svega jedanput.

Na sledećim stranicama nalazi se sadržaj dva toma, drugog godišta (to imamo pri ruci) „Revue internationale des etudes balkaniques“.

REVUE INTERNATIONALE DES ETUDES BALKANIQUES

DIRECTEURS:
P. SKOK (ZAGREB)
M. BUDIMIR (BEOGRAD)

IIème ANNEE

TOME I-II (3-4)

BEOGRAD
IMPRIMERIE MINERVA
1936

SOMMAIRE DE LA II-eme ANNEE

Articles de fond:

	Pages
Notes comparées sur les Hadjis balkaniques, par S. S. Bobčev (Sofia)	1—12
Vom heutigen Stand der Illyriertforschung, par Karl Kerényi (Budapest)	13—30
Etudes de vocabulaire balkaniques (avec illustration), par P. Skok (Zagreb)	31—43
Balkanlateinische Untersuchungen, par Nobert Jokl (Vienne)	44—82
Outils de pêche de Vinča (avec illustrations), par Miloje M. Vasić (Beograd)	85—97
Rechtshistorische und rechtsvergleichende Forschungen zum, altserbischen und slavischen Familienrecht, par le Dr D. M. Kauschansky (Bucuresti)	98—117
Le sedi dei Triballi, par N. Vulić (Beograd)	118—122
Ein Fall von Sprachmischung, par Leo Spitzer (Istanbul)	123—129
Un suffixe albanais en roumain, par Th. Capidan (Cluj)	130—136
Das Rätsel von Trebenište, par Veselin Čajkanović (Beograd)	137—148
Un précurseur polonais de l'Union balkanique, par Henryk Batowski (Lwów)	149—156
Das Zerkratzen des Gesichts bei Serben und Albanern, par Mil. S. Filipović (Skoplje)	157—166
La linguistique balkanique aux Congrès internationaux des Linguistes, par A. Belić (Beograd)	167—171
Rumänisch-albanische Lehnbeziehungen, par Eqrem Çabej (Tiranë)	172—184
Note sur un manuscrit en langue serbe de la bibliothèque d'Ayasofya (avec illustration), par A. Caferoglu (Istanbul)	185—190
Miscellanca etymologica balcanica, par Carlo Tagliavini (Padova)	191—194
Vorgriechischer Ursprung der homerischen Haupthelden, par M. Budimir (Beograd)	195—215
L'état actuel des études islamiques en Yougoslavie, par Fehim Bajraktarević (Beograd)	241—269
Der neue Balkan, par R. Parežanin — S. Spanačević (Beograd)	321—332
La vie publique et privée dans les Balkans à l'époque antique, par Ch. Picard (Paris)	333—342
Der Balkan unter Rom, par Rudolf Egger (Wien)	343—348
La littérature grecque, par Tadeusz Sinko (Kraków)	349—357

Die Besiedelung der Balkanhalbinsel durch die Slaven, par V. N. Zlatarski (Sofia)	358—375
La civilisation balkanique à l'époque byzantine, par Charles Diehl (Paris)	376—388
Historische Entwicklung der Balkanhalbinsel im Zeitalter der byzantinischen Vorherrschaft, par Georg Ostrogorsky (Beograd)	389—397
Les Balkans et L'Empire byzantin, par N. Jorga (Bukarest)	398—406
Das Wirtschaftsleben des Balkans im Mittelalter, par Ivan Sakâzov (Sofia)	407—419
Les Turcs balkaniques, par Tadeusz Kowalski (Kraków)	420—430
Das Wirtschaftsleben des Balkans im Mittelalter, par Ivan Niković (Beograd)	431—436
Aperçu historique du développement du droit dans les Balkans (jusqu'au XVe siècle), par Alexandre Soloviev (Beograd)	437—447
Balkan und Europa, par A. H. Kober (Frankfurt a. M.)	448—464
Langues balkaniques, par Kr. Sandfeld (Copenhague) et P. Skok (Zagreb)	465—481
Economic relations of the Balkan countries, par N. Stanarević (Beograd)	482—493
L'industrie dans les Balkans, par Stevan Popović (Beograd)	494—502
Vuk Stefanović-Karadžić, par Herman Wendel (Neuilly-sur-Seine)	503—511
La vie et les moeurs des Bulgares, par Chr. Vakarelski (Sofia)	512—519
L'art populaire grec, par Angélique Hagimihali (Athènes)	520—526
L'instruction publique en Turquie, par Nafi Kansu (Ankara)	527—531
L'enseignement public en Roumanie, par Vladimir Ghidionescu (Cluj)	532—535
La littérature contemporaine en Roumanie, par Jon Brezu (Cluj)	536—543
La science et la vie scientifique en Bulgarie, par Ath. Ilieff (Sofia)	544—550
La littérature moderne en Albanie, par Skender Luarasi (Shkodër)	551—554
L'art contemporain en Roumanie, par G. Oprescu (Bukarest)	559—562
L'art en Bulgarie, par Sirak Skitnik (Sofia)	563—566
Le folklore roumain, par Ion Muslea (Cluj)	567—574

L'art populaire en Bulgarie, par E. Peteva (Sofia)	575—579
Jugoslavische Volksmusik, par Kosta P. Manojlović (Beograd)	580—584
La musique contemporaine en Roumanie, par Martin Negrea (Cluj)	585—588
Le folklore musical en Bulgarie, par Stojan Djoudjeff (Sofia)	589—594
La musique bulgare contemporaine, par St. Brašovanov (Sofia)	595—600
Destinées balkaniques, par Petar Skok (Zagreb) et Milan Budimir (Beograd)	601—613

Notules:

1. Ein missverstandenes Zeugnis über das Volkstum des alten Makedonen, par A. D. Keramopulos (Athènes). — 2. Eine internationale Argotaussprache, par Leo Spitzer (Istanbul). — 3. türk. <i>hahi</i> (Eselsschrei), par Leo Spitzer (Istanbul). — 4. türk. <i>kitap</i> — <i>mitap</i> „das Buch und alles was drum und dran ist“, par Leo Spitzer (Istanbul). — 5. ὁ ἥλιος βασιλεύει, par Leo Spitzer (Istanbul). — 6. Nochmals levante, par Leo Spitzer (Istanbul). — 7. Parallele Ausdrücke und Redensarten in den Balkansprachen, par Eqrem Çabej (Tiranë). — 8. Der balkanische Gott Magla, par Rastislav Marić (Beograd). — 9. Bečvi (avec illustrations), par H. Polenaković (Skoplje). — 10. Alexandros, par I. I. Rusu (Rome). — 11. Zu den altbalkanischen Baumnamen, par M. Budimir (Beograd)	216—240
--	---------

Comptes rendus:

B. E. Vidos, La forza di espansione della lingua italiana, par Mirko Deanović (Zagreb). — Sion et Chataigneu: Pays balkaniques, par Jacques Ancel (Paris). — Anuarul Arhivei de Folklor, par Th. Capidan (Cluj). — H. E. Allen, The turkish Transformation, par Harry N. Howard (Bloomington). — F. J. Tschan, The Chronicle of the Slavs, par Harry N. Howard (Bloomington). — P. Caraman, Obrzed koledowania u Slovan i u Rumanow, par Hr. Vakerelski (Sofia). — N. Berg, N. Galkovski et N. Kravtsov, Сербски епос, par Alexis Jelačić (Skoplje). — A. Белић, Галички дијалекат, par P. Skok (Zagreb). — M. F. Köprülü, Les origines de l'Empire ottoman, par P. Skok (Zagreb). — L. Lukaj, Tjaluer sqyp-srbohrvatisht, par P. Skok (Zagreb). — Nik. Papasteriju, Српско-грчки речник, par P. Skok (Zagreb).	289—308
---	---------

Chronique scientifique:

Les études d'histoire balkanique en Pologne (1910—1935), par Henryk Batowski (Lwów). — American Publications concerning the Balkans and the Near East, 1934—1935; par Harry N. Howard (Bloomington).	270—289
--	---------

Bibliographie:

I. Notices bibliographiques aux articles parus dans les tomes II ^e et IV ^e de cette revue portant le sous-titre: Les Balkans, leur passé et leur présent	614—624
II. Liste des livres	624—628
III. Liste des périodiques	628—629

Remarques de la Rédaction:

	308—320
--	---------

„KNJIGA O BALKANU“

Dok je časopis „Revue internationale des etudes balkaniques“ bio namenjen poglavito međunarodnom čitalačkom svetu, kao i onom krugu interesenata u balkanskim zemljama koji probleme iz balkanistike može da prati na velikim zapadnim evropskim jezicima, dotle je serija „Knjiga o Balkanu“ bila namenjena širim redovima jugoslovenske čitalačke publike. „Knjiga o Balkanu“ zamišljena je tako da izlazi povremeno u više svezaka. Jedan deo studija i članaka iz „Knjige o Balkanu“ izlazio je nešto ranije ili istovremeno na stranim jezicima u časopisu „Rideb“.

Redakcija „Knjige o Balkanu“ nastojala je da dadne već u prvoj svesci izvesnu balkansku celinu, jedan pregled događaja i stvarnosti koji ima vezu od najstarijih dana pa do našeg doba. Stari Balkan, srednji vek i novo doba na Balkanu predmet su serije „Knjiga o Balkanu“. Druga sveska „Knjige o Balkanu“ dopunila je prvu svesku. Kad je objavljena druga sveska ove serije (krajem 1937. godine) Balkanskom Institutu, u protekle tri godine rada, pošlo je za rukom da izgradi naučno-kulturnu zajednicu koju su sačinjavali preko 400 njegovih saradnika iz svih balkanskih i vanbalkanskih zemalja. Takva zajednica obezbeđivala je, isto kao i časopisu, i seriji „Knjiga o Balkanu“ sigurnu saradnju i Balkanski Institut je računao da će bar svake druge godine moći da poublikuje jednu novu svesku „Knjige o Balkanu“ za jugoslovensku čitalačku publiku.

„Knjiga o Balkanu“ štampana je dosta luksuzno, u finoj opremi, na prvoklasnoj hartiji, sa ilustracijama i u lepom platnenom povezu. Balkanski Institut je računao sa dobrim prijemom ove serije i nije se prevario, mada

su ove knjige, obzirom na tehničku opremu i honorare oko prevoda itd., morale biti dosta skupe. Svaka sveska štampana je u po 3.000 primeraka, s tim da ih bude po 1.500 „čvrsto“ rasturenih i naplaćenih, a ostale da se drže kao rezerva ili da se dele, slično kao i časopis „Rideb“. Dve prve sveske iz serije „Knjiga o Balkanu“ iznosile su okruglo 800 strana formata velike osmine.

„Knjiga o Balkanu“ naišla je na najbolji prijem u štampi kod kritike. O njoj je pisala ne samo jugoslovenska i bugarska već i ostala balkanska kao i vanbalkanska štampa. Balkanski Institut dobio je povodom ove serije mnoštvo priznanja od svojih saradnika i svih onih koji su naš rad pratili.

U planu je bilo da se ista serija docnije štampa i na ostalim balkanskim jezicima i u tome cilju već su vršene pripreme i vođeni razgovori sa prijateljima i saradnicima Balkanskog Instituta u pojedinim balkanskim zemljama. Da nije izbio rat, sigurno bi do realizacije ovoga plana uskoro došlo.

Prva sveska „Knjige o Balkanu“ posvećena je takođe jugoslovenskom Kralju Aleksandru. Reči posvete glasile su:

„Slavnoj uspomeni viteškog Kralja Aleksandra I Ujedinitelja, zaštitnika nauka i umetnosti, apostola balkanske solidarnosti i evropskog mira, neka je posvećena „Knjiga o Balkanu“.

A pre uvodne reči, koju je napisao direktor Balkanskog Instituta, posle slike Kralja Aleksandra, iz naročitih kurzivnih slova, u „Knjigi o Balkanu I“ dat je ovaj tekst:

„Naučni rad i, pre svega, nesebično ispitivanje istorijske istine o zaslugama pojedinaca i naroda ne može se zamisliti drukčije nego u atmosferi mira i uzajamnog poverenja. Bilo bi nemoguće pretstaviti naučnu saradnju između više naroda, saradnju svakako neophodnu za studije koje obuhvataju tako ogromnu i tako raznoliku oblast kao što je Balkan ako nisu ovi preduslovi ispunjeni. Balkansko Poluostrvo koje stoji pred naučnikom kao jedna geografska i istorijska celina može se proučavati sa punim uspehom

samo saradnjom što većeg broja balkanskih i evropskih stručnjaka.

„Ideal balkanskog sporazuma i balkanske saradnje našao je u ličnosti Viteškog Kralja Aleksandra I Ujedinitelja svog najodlučnijeg pobornika, uvek spremnog na žrtve bez kojih nema nikakvog napretka. Javno mišljenje celog sveta učinilo je ovu pravdu Kralju Mučeniku, čija je najveća ambicija bila uvek da najbolje služi svojoj zemlji, Balkanu i čovečanstvu. Novo doba balkanske istorije — doba mirne saradnje, uzajamnog poštovanja i solidarnosti balkanskih naroda — obeleženo je imenom Aleksandra Karađorđevića, apostola bolje sudbine balkanske.

„Naša je dužnost da ovde spomenemo ove zasluge Kralja Mirotvorca. Posvećujući ovu „Knjigu o Balkanu“ uspomeni najborbenijeg apostola sporazuma i saradnje balkanskih naroda, želimo da Mu time pokažemo našu iskrenu i beskrajnu zahvalnost. Izvršujući neumorno zadatak, koji smo sebi postavili, odaćemo na najlepši način dužnu počast velikom Balkancu i velikom Evropljaninu“.

Naveli smo u celosti ovu posvetu, jer je ona programatska i karakteristična po rad i težnje Balkanskog Instituta uopšte. A Balkanski Institut smatrao je da će ovom posvetom, u onim prilikama, na najbolji način izraziti svoj pietet i zahvalnost Kralju Aleksandru koji je, rukovođen politikom balkanskog mira i balkanske solidarnosti, pokazao najpunije razumevanje i za ideje i za ceo plan Balkanskog Instituta i koji je pomogao njegovo osnivanje izdašno i sasvim nesebično.

SERIJA „BALKAN I BALKANCI“

Posle velikog uspeha sa „Knjigom o Balkanu“, koja je ušla u srednje slojeve društva, došlo se na misao da se otpočne sa izdavanjem nove serije, koja bi bila namenjena najširim slojevima. Ta serija — rešeno je — mora biti sasvim popularno pisana, a njezin format i cela oprema i cena moraju se tako podesiti da to postane zaista prava narodna knjiga, jedna vrsta narodnog balkanskog bukvara, čitanke. Tako smo došli na seriju sa parolom — naslovom „Balkan i Balkanci“.

Od ove serije izišle su četiri sveske. Svaka od njih imala je najmanje 160 strana, formata male osmine, na finoj lakoj hartiji, sa niskom cenom. Ove su sveske štampane između 4.000 i 6.000 primeraka. Knjige iz ove serije su ove: „Balkan i Balkanci“ — kolektivni rad P. Skok — M. Budimir — R. Parežanin — S. Spanaćević i G. Krulj. Kao druga sveska izišla je „Borba za nezavisnost Balkana“ od V. Čorovića; treća sveska: Georgi Konstantinov: „Vođa bugarskog naroda“; četvrta sveska: F. Šišić: „Jugoslovenska Misao“. U pripremi su bile ove sveske (materije): Stari Balkan (do dolaska Slovena); Balkanski heroizam; Narodna pesma na Balkanu; Veliki ljudi Balkana; Pokreti i duhovi XIX veka; Balkanska zajednica; Bugarska, albanska, grčka, rumunska, turska i jugoslovenska književnost.

Prva sveska serije „Balkan i Balkanci“ (koja nosi sam naslov serije) predstavlja obrazac ove edicije. Ta je knjižica dobrim delom vrlo popularan izvod iz nekoliko stotina studija i članaka, naučno obrazloženih i dokazima potkrepljenih, namenjenih užem krugu školovanih čitalaca, balkanskih i vanbalkanskih. Trebalo je na živ, jednostavan i pristupačan način prosečnom čitaocu izložiti celokupan

život na Balkanu kroz 40 vekova; dati mu sliku balkanske zemlje i balkanskog čoveka; uputiti ga u tok razvitka balkanske prosvećenosti; razbiti mu priče o „varvarstvu“ i kulturnoj „nedoraslosti“ balkanskih naroda; izložiti mu kulturu, književnost i umetnost balkanskih naroda; odrediti pravu ulogu Balkana u sudbini sveta; istaći udeo balkanske zemlje i balkanskog čoveka u svetskoj prosvećenosti i, najzad, utvrditi osnovu i odrediti put za novi, bolji Balkan. Sve se ovo pak moralo postići na svega 160 strana manje osmine. Da bi se istakle naročito izvesne misli, parole, da bi se naglasile posebne balkanske vrednosti, da bi se probudila vera u balkanski duh, na svakoj stranici u knjigama ove serije, odozgo, bila je istaknuta jedna parola, nekoliko reči koje su označavale sadržaj sa odnosne strane, ali u isto vreme i izražavale idejne težnje i nastojanja Balkanskog Instituta.

Prva sveska „Balkan i Balkanci“ štampana je u 6.000 primeraka. Cena primerku je bila 20 dinara. Knjižica je vrlo brzo rasturena i dalo bi se drugo izdanje da je Balkanski Institut produžio svoj rad. I druge sveske iz ove serije, koje su manje štampane od prve sveske, imale su velikog uspeha i brzo su rasprodane. Samo izvestan broj primeraka sačuvan je u Institutu kao „rezerva“.

Za prvu svesku „Balkan i Balkanci“ pojavio se veliki interes i u drugim zemljama čim se za njezin sadržaj čulo, a mi smo o ovoj knjižici, na stranim jezicima, obavestili za sadržaj mnoge prijatelje i saradnike. Sadržaj ove knjižice glasi:

„Balkanska zemlja i balkanski čovek:

Verige sveta — Osvajački put i raskrsnica — Balkan, Evropa i svetski rat — Bogatstva na zemlji i pod zemljom — Balkanske granice — Balkanski narodi i rase — Balkanska žena — Grad i selo — 40 vekova Balkanske prošlosti — Kako se Evropa odužila Balkanu.

„Razvitak balkanske prosvećenosti:

Geografske osnovice balkanske kulture — Balkanski kulturni jezici — Balkanska pismena i pravopis — Balkanske književnosti — Državna i socijalna kultura na Balkanu — Verska kultura na Balkanu — Balkanske umetnosti — Balkanska materijalna kultura — Telesna kultura na Balkanu — Čime je još Balkan zadužio svetsku kulturu.

„Za bolji, novi Balkan: Osnova i put.

Smatrali smo za potrebno navesti u celosti sadržaj ove knjižice, pošto se ona danas teško može dobiti, naročito na Zapadu. Ta je knjižica ostala, uglavnom, nepoznata nauči na Zapadu i pre rata. Za nju su izvan Balkana znali tek retki pojedinci, balkanolozi iz Evrope, koji su poznavali dobro srpsko-hrvatski jezik. Navjeći deo ove knjižice i danas je aktuelan za onog Evropljanina koji želi iz bliže da se upozna sa Balkanom i istorijom njegovih naroda, od najstarijih dana pa do današnjice. I ova bi se knjižica i danas mogla prevesti na zapadnoevropske jezike i, pretpostavljamo, imala bi uspeha.

Izdavačka knjižarska preduzeća u Sofiji, Atini i Bukureštu imala su nameru da knjižicu „Balkan i Balkanci“ izdaju u sopstvenom izdanju, ako im to dopusti Balkanski Institut. Balkanski Institut je načelno prihvatio ovu ideju, pošto je njegova najveća želja bila upravo ta da ideje, koje zastupaju naučnici i publicisti koji se sakupljaju oko njegovih edicija, budu popularisane i zavoljene od širokih slojeva kod svih balkanskih naroda. Samo tako mogao se sa uspehom krčiti put ka velikom cilju koji je sebi postavio Balkanski Institut. I da nije došlo do rata u Evropi, ova bi se ideja brzo privela u delo. Prva sveska serije „Balkan i Balkanci“ bila bi prevedena na sve balkanske jezike i ona bi mogla da posluži prosečnom čitaocu, za prvi čas, kao neka vrsta malog priručnika o Balkanu.

U uvodu prve sveske serije „Balkan i Balkanci“, kao objašnjenje za ovu kolekciju, napisao sam „Reč pre svega“.

Ovde objavljujem ceo taj uvod koji objašnjava pobude i želje koje su nas rukovodile da pokrenemo i ovu seriju izdanja Balkanskog Instituta. Ta „Reč pre svega“ glasi:

Još odmah s početka našeg rada namjera nam je bila da objavimo o Balkanu i Balkancima jedno popularnije izdanje, namenjeno širim slojevima čitalačke publike.

Misao da je Balkan, pored svih svojih raznolikosti, jedna istorijsko-sudbinska celina, i da njegovi narodi, radi sopstvenog održanja i radi ispunjenja svoje uloge u svetu, moraju i danas i kroz svu budućnost ići zajednički, ta misao mora da bude dobro upoznata a po tom i zavoljena od samih balkanskih naroda, u prvom redu od mlađih i najmlađih, omladinskih pokoljenja. Međutim, pre no bi se izašlo pred javnost sa jednim takvim izdanjem, mislili smo da je korisno sačekati da se prethodno ispune izvesni preduslovi.

Pre svega sama ova misao o sudbinskoj povezanosti Balkana i balkanskih naroda morala je izići iz najužeg kruga i biti postavljena u središte šire pažnje. Odavno je bilo ljudi koji su ovu misao i još kako ispovedali i njome se zanosili, bilo ih je ne samo u krilu balkanskih naroda nego i u drugim, vanbalkanskim sredinama. Ali do najnovijeg vremena ta misao nije hvatala dubljeg korena niti je mogla da nađe pouzdanijeg opravdanja i obrazloženja. Svakako druga vremena, druge prilike i još teže neprilike bile su zapreka za to. Tako je nekad ova misao, balkanska misao, bila san i ostajala privlačnost samo za niz usamljenika.

Kad smo mi pre nekoliko godina otpočeli rad na ispitivanju i provopedanju ove misli, prilike su bile u mnogome drukčije nego ranije. Vreme i razvoj svih događaja u tom vremenu bili su naši najbolji pomagači i saveznici. Ništa naročito se nije reklo niti utvrdilo, a za tim se nije ni išlo. Radilo se o tome da se podvuku, ponovo utvrde i sa raznih gledišta osvetle i dokažu mnoge stare misli i istine o balkanskoj vrednosti i stvarnosti, i o značaju i slučaju

Balkana u svetu. Radilo se o tome da se balkanskom, a u isto vreme i vanbalkanskom svetu, pokaže i dokaže da Balkan nije ni u kulturnom ni u umetničkom životu sirotinja kakvim su ga obično u prošlosti prikazivali. Treba upoznati Balkanca sa svim vrednostima njegova života u prošlosti i sadašnjosti, obavestiti ga o njegovim bogatstvima i mogućnostima, izneti i izložiti mu bezbrojna svedočanstva, izražena u svim oblastima duhovnog i materijalnog života, o nerazdvojnim vezama koje spajaju i upućuju balkanske narode jedne na druge... Bez pogodnih i povoljnih prilika, to se nije dalo uspešno sprovoditi. U rđavim prilikama sva ta nastojanja i sve te reči ostale bi bez odjeka.

Međutim, dogodiše se velike stvari i kao da najednom nastupiše sasvim druge prilike. Godina 1933. pretstavlja značajnu prekretnicu na Balkanskom poluostrvu. Viteški Kralj Aleksandar I Ujedinitelj uzima inicijativu odlučnog i dalekovidnog pionira međubalkanskog mira i međubalkanske sloge. Istorijski susreti sa bugarskim Kraljem Borisom i predsednikom Republike Turske, Kemalom Atatürk-om, a po tom put u Grčku i docnije ceo niz krupnih događaja bude i osvežavaju balkansku misao. Svetska javnost zabeležila je ove znamenite trenutke među najznačajnije događaje posle svetskog rata.

Balkan postaje ubrzo stecište i žarište živih razgovora i pregovora državničkih u cilju obezbeđenja mira na Balkanu i sloge i saradnje balkanskih naroda. I celokupna miroljubiva Evropa i sav svet raduju se ovim pojavama. Misao sloge, sporazuma i saradnje balkanskih naroda prihvataju i sprovode u delo državnici i diplomati balkanskih zemalja. Nailaze brojne manifestacije i dela u ovom pravcu. Narodi na Balkanu brzo počinju da se zbližuju i upoznavaju međusobno. Dolazi do ostvarenja Balkanskog Pakta i Sporazuma, a po tom i do pakta o večnom prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije. Vrš se stalno uzajamne posete državnika, diplomata, političara, štampe, inteligencije, naroda. Sa balkanskom mišlju srođuje se i

inteligencija balkanskih naroda, štampa i javno mišljenje. Na zbliženju balkanskih naroda čini se za ove tri-četiri godine više nego za nekoliko decenija ranije. Balkanska misao nije više san i utopija pojedinaca na Balkanu nego težnja i ideal širih obrazovanih slojeva narodnih.

U isto vreme i uporedo, balkanska misao osvaja sve više i sve uspješnije i na strani, u svim vanbalkanskim zemljama, u prvom redu u Evropi. Ta misao postaje draga i značajna mnogima i van Balkana, a razumljiva je čak i onima koji su, i posle svetskog rata, pomišljali na duhovno i političko podvajanje i razbijanje balkanskih naroda. I tamo štampa počinje da drukčije sudi i obaveštava. Balkan u toj štampi nije više „bure baruta“ i „varnica večnih nemira“ nego vrelo mira i zemlja trudoljubivih naroda koji teže da se privredno i prosvetno podižu i da dostignu ono što su dosad morali da propuste. Sa površine nestaju postepeno oni nekad dobro poznati evropski „poznavaoči Balkana“ koji su, za račun zavojevačkih politika, na „naučan način“, opadali i omalovažavali Balkance, sa ciljem da dokažu i opravdaju da oni nisu sposobni za svoj samostalni život nego da su im potrebni tutori zavojevači sa strane! Na njihova mesta, u svim evropskim zemljama, pojavljuju se istinski naučnici i drugi kulturni radnici koji sa raznih stanovišta i u svim oblastima naučno-kulturnog rada otkrivaju i izlažu balkansku vrednost i stvarnost u prošlosti i u sadašnjosti. Najbolji duhovi u Evropi ujedinjuju se sa najboljim duhovima sa Balkana i uporedo sa državicima i diplomatima utiru sve pouzdaniji i jasniji put idealu balkanske zajednice.

U ovakvim prilikama naš prvi i glavni zadatak je bio da stvorimo i organizujemo mogućnosti da balkanska misao stiče odgovarajuće organe oko kojih će se moći da okupi što šira i jača naučno-kulturna duhovna zajednica. I tu se imalo uspeha. Više stotina naučnika, kulturnih radnika i književnika iz balkanskih zemalja, Evrope i Amerike okupilo se oko izdanja Balkanskog Instituta. U tim izdanjima objavljeno je dosad nekoliko stotina studija, rasprava i

članaka iz svih oblasti duhovne i materijalne kulture balkanskih naroda. I istoričari i arheolozi i geografi i geopolitičari i pravnici i sociolozi i filolozi i ispitivači narodnog života i običaja i književnici i umetnici i privredni stručnjaci, svi su dali svoje priloge. I svi skupa, kao u jedan glas, utvrđuju da je istinita balkanska misao, i da postoji vrednost Balkana.

Na osnovu svega gornjeg ocenili smo da je došao trenutak kad se može izići pred javnost sa jednom popularnijom knjižicom o Balkanu i Balkancima koja će čitaocima bez većih škola pokazati vrednosti balkanskih zemalja i balkanskog čoveka. Ona je dobrim delom izvod iz nekoliko stotina studija i članaka, naučno obrazloženih i dokazima potkrepljenim, namenjenih užem krugu školovanih čitalaca naših i inostranih. Ona je samo sređena od strane nekolicine,^{*)} ali se njena glavna misao provlači u izlaganjima nekoliko stotina saradnika Balkanskog Instituta...

Južni Sloveni su Balkanci već ima pedeset pokoljenja. Pa ipak po nekom od nas ne prija kad nas zovu Balkancima. Nije im mило kad im otadžbinu rastavljaju od Evrope i kad je ubrajaju u Balkan i u Bliski Istok. To je sve stoga što imena Balkan i Balkanci nemaju dobar zvuk ni prijatan odjek u društvu onih ljudi koji se vole zvati Evropljanima. Takvo potcenjivanje Balkana i takvo omalovažavanje i preziranje Balkanaca ne javlja se toliko kod neškolovanog našeg sveta koliko kod pojedinaca vaspitanih u raznim predrasudama. Školovani odmetnici od svoje rođene grude ne znaju da je upravo Balkan pravi izvor opšte prosvetlosti. Radi toga, možda, neće biti zгорега da i školovani ljudi pročitaju ovu knjižicu.

^{*)} U sređivanju učestvovali su: P. Skok (Zagreb), M. Budimir, G. Krulj, R. Parežanin i S. Spanaćević (Beograd).

DRUGE EDICIJE

Izvan serija u izdanju Balkanskog Instituta izišle su i ove edicije:

„Privreda savremene Turske“ — dva izdanja, francusko i srpsko-hrvatsko, od dr Drag. P. Mihajlovića. To je iscrpna monografija koja izlaže velike reforme koje je kemalistička Turska izvela u raznim oblastima državnog i narodnog života, naročito u domenu privrede. Knjizi je napisao predgovor ondašnji ministar turske narodne privrede, a sadašnji predsednik republike Turske, Dželal Bajar. Pre njegovog predgovora, uz sliku Kemala Atatürka, objavljen je pregled o ličnosti i delu velikog turskog reformatora.

Na francuskom jeziku, bogato ilustrovana, izišla je knjiga „La Yugoslavie pour la sante publique“. Knjiga je snabdevena sa brojnim statistikama i tabelama, a autor joj je dr B. Konstantinović, bivši direktor Higijenskog zavoda u Beogradu.

Na francuskom jeziku izašle su još:

M. Ibrovac: „Savremena jugoslovenska poezija“;

E. Lambridis: „Moderna grčka poezija“;

M. Rok: „Savremena rumunska poezija“.

* Ovo je pisano 1957. godine.

PRIVREDNA ENCIKLOPEDIJA BALKANSKIH ZEMALJA

Jedna opšta enciklopedija balkanskih zemalja, makar i sasvim skromnog obima (mislili smo na 4 toma, svaki po 800 do 1000 strana), sa najvažnijim momentima iz prošlosti i savremenosti Balkana — bio je takođe san i ideal Balkanskog Instituta. Sve edicije Balkanskog Instituta bile su takoreći neka vrsta fragmenata jedne takve enciklopedije. Te bi se edicije, dopunjene, proširene, korigovane, jednoga dana slile organski u jedno monumentalno enciklopedijsko delo o Balkanu i njegovim narodima. I kartoteka Balkanskog Instituta tome je imala da služi. Isto tako i sve statistike koje smo sakupljali, arhiv „ko je ko“ na Balkanu, pa i sama međubalkanska biblioteka Balkanskog Instituta imali su tome da posluže. Kadar odabranih saradnika, stručnjaka iz svih oblasti, bio je već tu među brojnim balkanskim i vanbalkanskim saradnicima „Rideb“-a i drugih raznih edicija Balkanskog Instituta. Međutim, organizovati i izdati jedno takvo delo — kao što je Balkanska opšta enciklopedija — bio je ogroman posao koji je pretpostavljao sistematski rad od najmanje nekoliko godina. Ovakvo jedno delo pretpostavljalo je i velike materijalne izdatke, ali toga se mi nismo nimalo plašili. Verovali smo, kao i pri svakom našem drugom izdanju, da ćemo materijalne, finansijske teškoće savladati uspešno, samo ako sva ostala pitanja oko pripremanja i organizovanja odnosnog dela rešimo. Svakako da bi nam bio potreban jedan kapital za početak rada, kao obrtni kapital, ali taj bi imali od naših drugih izdanja... Međutim, druga su nas pitanja u vezi izdavanja opšte balkanske enciklopedije mučila. Na primer: na kome jeziku ili na kojim jezicima izdati jedno takvo delo? Baveći se tim

inteligencija balkanskih naroda, štampa i javno mišljenje. Na zbliženju balkanskih naroda čini se za ove tri-četiri godine više nego za nekoliko decenija ranije. Balkanska misao nije više san i utopija pojedinaca na Balkanu nego težnja i ideal širih obrazovanih slojeva narodnih.

U isto vreme i uporedo, balkanska misao osvaja sve više i sve uspešnije i na strani, u svim vanbalkanskim zemljama, u prvom redu u Evropi. Ta misao postaje draga i značajna mnogima i van Balkana, a razumljiva je čak i onima koji su, i posle svetskog rata, pomišljali na duhovno i političko podvajanje i razbijanje balkanskih naroda. I tamo štampa počinje da drukčije sudi i obaveštava. Balkan u toj štampi nije više „bure baruta“ i „varnica večnih nemira“ nego vrelo mira i zemlja trudoljubivih naroda koji teže da se privredno i prosvetno podižu i da dostignu ono što su dosad morali da propuste. Sa površine nestaju postepeno oni nekad dobro poznati evropski „poznavaoци Balkana“ koji su, za račun zavojevačkih politika, na „naučan način“, opadali i omalovažavali Balkance, sa ciljem da dokažu i opravdaju da oni nisu sposobni za svoj samostalni život nego da su im potrebni tutori zavojevači sa strane! Na njihova mesta, u svim evropskim zemljama, pojavljuju se istinski naučnici i drugi kulturni radnici koji sa raznih stanovišta i u svim oblastima naučno-kulturnog rada otkrivaju i izlažu balkansku vrednost i stvarnost u prošlosti i u sadašnjosti. Najbolji duhovi u Evropi ujedinjuju se sa najboljim duhovima sa Balkana i uporedo sa državicima i diplomatima utiru sve pouzdaniji i jasniji put idealu balkanske zajednice.

U ovakvim prilikama naš prvi i glavni zadatak je bio da stvorimo i organizujemo mogućnosti da balkanska misao stiče odgovarajuće organe oko kojih će se moći da okupi što šira i jača naučno-kulturna duhovna zajednica. I tu se imalo uspeha. Više stotina naučnika, kulturnih radnika i književnika iz balkanskih zemalja, Evrope i Amerike okupilo se oko izdanja Balkanskog Instituta. U tim izdanjima objavljeno je dosad nekoliko stotina studija, rasprava i

članaka iz svih oblasti duhovne i materijalne kulture balkanskih naroda. I istoričari i arheolozi i geografi i geopolitičari i pravnici i sociolozi i filolozi i ispitivači narodnog života i običaja i književnici i umetnici i privredni stručnjaci, svi su dali svoje priloge. I svi skupa, kao u jedan glas, utvrđuju da je istinita balkanska misao, i da postoji vrednost Balkana.

Na osnovu svega gornjeg ocenili smo da je došao trenutak kad se može izići pred javnost sa jednom popularnijom knjižicom o Balkanu i Balkancima koja će čitaocima bez većih škola pokazati vrednosti balkanskih zemalja i balkanskog čoveka. Ona je dobrim delom izvod iz nekoliko stotina studija i članaka, naučno obrazloženih i dokazima potkrepljenim, namenjenih užem krugu školovanih čitalaca naših i inostranih. Ona je samo sređena od strane nekolicine,^{*)} ali se njena glavna misao provlači u izlaganjima nekoliko stotina saradnika Balkanskog Instituta...

Južni Sloveni su Balkanci već ima pedeset pokoljenja. Pa ipak po nekom od nas ne prija kad nas zovu Balkancima. Nije im mило kad im otadžbinu rastavljaju od Evrope i kad je ubrajaju u Balkan i u Bliski Istok. To je sve stoga što imena Balkan i Balkanci nemaju dobar zvuk ni prijatan odjek u društvu onih ljudi koji se vole zvati Evropljanima. Takvo potcenjivanje Balkana i takvo omalovažavanje i preziranje Balkanaca ne javlja se toliko kod neškolovanog našeg sveta koliko kod pojedinaca vaspitanih u raznim predrasudama. Školovani odmetnici od svoje rođene grude ne znaju da je upravo Balkan pravi izvor opšte prosvetlosti. Radi toga, možda, neće biti zgorega da i školovani ljudi pročitaju ovu knjižicu.

^{*)} U sređivanju učestvovali su: P. Skok (Zagreb), M. Budimir, G. Krulj, R. Parežanin i S. Spanačević (Beograd).

DRUGE EDICIJE

Izvan serija u izdanju Balkanskog Instituta izišle su i ove edicije:

„Privreda savremene Turske“ — dva izdanja, francusko i srpsko-hrvatsko, od dr Drag. P. Mihajlovića. To je iscrpna monografija koja izlaže velike reforme koje je kemalistička Turska izvela u raznim oblastima državnog i narodnog života, naročito u domenu privrede. Knjizi je napisao predgovor ondašnji ministar turske narodne privrede, a sadašnji predsednik republike Turske, Dželal Bajar. Pre njegovog predgovora, uz sliku Kemala Atatürka, objavljen je pregled o ličnosti i delu velikog turskog reformatora.

Na francuskom jeziku, bogato ilustrovana, izišla je knjiga „La Yugoslavie pour la sante publique“. Knjiga je snabdevena sa brojnim statistikama i tabelama, a autor joj je dr B. Konstantinović, bivši direktor Higijenskog zavoda u Beogradu.

Na francuskom jeziku izašle su još:

M. Ibrovac: „Savremena jugoslovenska poezija“;

E. Lambridis: „Moderna grčka poezija“;

M. Rok: „Savremena rumunska poezija“.

* Ovo je pisano 1957. godine.

PRIVREDNA ENCIKLOPEDIJA BALKANSKIH ZEMALJA

Jedna opšta enciklopedija balkanskih zemalja, makar i sasvim skromnog obima (mislili smo na 4 toma, svaki po 800 do 1000 strana), sa najvažnijim momentima iz prošlosti i savremenosti Balkana — bio je takođe san i ideal Balkanskog Instituta. Sve edicije Balkanskog Instituta bile su takoreći neka vrsta fragmenata jedne takve enciklopedije. Te bi se edicije, dopunjene, proširene, korigovane, jednoga dana slile organski u jedno monументalno enciklopedijsko delo o Balkanu i njegovim narodima. I kartoteka Balkanskog Instituta tome je imala da služi. Isto tako i sve statistike koje smo sakupljali, arhiv „ko je ko“ na Balkanu, pa i sama međubalkanska biblioteka Balkanskog Instituta imali su tome da posluže. Kadar odabranih saradnika, stručnjaka iz svih oblasti, bio je već tu među brojnim balkanskim i vanbalkanskim saradnicima „Rideb“-a i drugih raznih edicija Balkanskog Instituta. Međutim, organizovati i izdati jedno takvo delo — kao što je Balkanska opšta enciklopedija — bio je ogroman posao koji je pretpostavljao sistematski rad od najmanje nekoliko godina. Ovakvo jedno delo pretpostavljalo je i velike materijalne izdatke, ali toga se mi nismo nimalo plašili. Verovali smo, kao i pri svakom našem drugom izdanju, da ćemo materijalne, finansijske teškoće savladati uspešno, samo ako sva ostala pitanja oko pripremanja i organizovanja odnosnog dela rešimo. Svakako da bi nam bio potreban jedan kapital za početak rada, kao obrtni kapital, ali taj bi imali od naših drugih izdanja... Međutim, druga su nas pitanja u vezi izdavanja opšte balkanske enciklopedije mučila. Na primer: na kome jeziku ili na kojim jezicima izdati jedno takvo delo? Baveći se tim

pitanjem došli smo do toga da ne bi imalo smisla ovakvu jednu enciklopediju — kao prvo izdanje — štampati na jednom, ma kome to bilo, od balkanskih jezika. Takvo se izdanje — kao prvo — ne bi nikako moglo da isplati. Velike bi teškoće bile ako bi se ovakvo jedno delo — kao prvo izdanje — dalo i na svim balkanskim jezicima (bilo svako posebno bilo sva izdanja zajedno). Ispitujući tako stvari došli smo do zaključka da ovu opštu balkansku enciklopediju treba, isto kao i „Rideb“, u prvom izdanju štampati na velikim zapadnoevropskim jezicima. Posle toga izdanja moglo se postepeno prelaziti na izdanja pojedinih balkanskih naroda. U međuvremenu, druga izdanja na raznim jezicima balkanskih naroda — izdanja kao što su serija „Knjige o Balkanu“ i „Balkan i Balkanci“ — pripremaće teren za našu veliku opštu Enciklopediju balkanskih naroda.

*

U ovo vreme preduzeli smo još jedan krupan korak napred. Rešili smo da na velikim zapadnoevropskim jezicima izdamo Privrednu enciklopediju balkanskih zemalja, u dva toma, sa okruglo 1.800 strana velikog formata — razume se u platnenom povezu.

Nekoliko momenata uticalo je da smo odlučili da najpre preduzmemo rad na ovoj enciklopediji:

1. — Jedna Privredna enciklopedija balkanskih zemalja, u okviru Balkanskog Instituta, pretpostavlja da-leko lakšu i bržu organizaciju saradnje od jedne opšte enciklopedije. Na jednoj privrednoj enciklopediji može da radi uzak krug stručnjaka.

2. — Privreda je nešto što je sasvim „realno“, „opipljivo“ i gde ne može biti — ako se verno izlože podatci i činjenice — mnogo spora i diskusije. Drugim rečima u toj oblasti nema onih „sentimentalnih“ i „romantičarskih“ elemenata o kojima se i radi kojih se mogu međusobno

sporiti Balkanci. Balkanski Institut pak nije želeo da ma što objavi što bi izazivalo razjedinjavanje Balkana.

3. — Jedna Privredna enciklopedija balkanskih zemalja može da organizuje vrlo uspešno bogatu oglasnu stranu koja će mnogo finansijski doprineti za izdavanje jednog ovakvog zamašnog i vrlo skupog dela.

4. — Ako uspešno završimo i izdamo Privrednu enciklopediju — mislili smo — tu je stečeno jedno važno iskustvo više i sabran je nov ogroman materijal za onaj dalji korak, za stvaranje opšte balkanske enciklopedije. Najzad, ovo delo moglo bi da ostvari onaj potrebni početni kapital za opštu enciklopediju.

Tako smo se bacili na ovaj posao. Organizovanje saradnje preuzeo je na sebe S. Spanačević, koji je, kao što je već napred rečeno, u svima balkanskim, kao i u pojedinim evropskim, zemljama imao u privrednim krugovima izvanredne veze, mnoge prijatelje i dobre poznanike i privredne stručnjake. On je sa mnogima razgovarao ili ih pismeno obavestavao o našoj nameri i svuda je nailazio na razumevanje i na spremnost za pomoć, podršku i saradnju za ovo naše delo. Spanačeviću je pomagao u celom ovom radu, naročito u čitanju i redigovanju rukopisa, stručnjak za ekonomska pitanja, dr Gojko Krulj, (treći član suosnivač Balkanskog Instituta). Spanačević je organizovao u svim balkanskim zemljama stručne saradnike: za poljoprivredu, za industriju, za spoljnu trgovinu itd. Svaki od tih saradnika poznavao je vrlo dobro svoju materiju... Na mene je pala poslovna strana ovog pot-hvata: obezbeđenje honorara saradnicima i prevodiocima, osiguranje štampe i hartije, organizacija rasprodaje i naplate ovog dela. Na tome poslu opet je vrlo mnogo pomagao S. Spanačević.

U toku dvogodišnjega vrlo napornog rada delo je bilo gotovo, izašlo iz štampe. Štampano je 2.000 primeraka! Tekstovi su bili na francuskom, nemačkom, engleskom i italijanskom jeziku.

Računica je bila ovakva:

Rasprodati se moralo oko 800 primeraka. Svaki primerak (dve sveske) stajao je 600 dinara ili ekvivalentat u drugoj valuti (na primer: za Nemačku 50 maraka). Ova strana, dakle, imala je da obezbedi oko 500.000 dinara. Drugu polovinu, do milion dinara — jer toliko je otprilike koštalo ovo delo — imali su da obezbede oglas. Izdatci za Privrednu enciklopediju su bili veoma veliki. Ti su se izdaci povećali i usled toga što se u međuvremenu, dok se radilo na ovome delu, nije mogao da radi ni jedan drugi rentabilan posao, pa su tako i svi redovni režijski troškovi Balkanskog Instituta morali da padaju na Privrednu enciklopediju. Sem toga, sama priroda posla (sakupljanje rukopisa, organizovanje oglasa, pretplate, otkupa knjige itd.) tražila je česta putovanja funkcionera Balkanskog Instituta u pojedine balkanske i druge zemlje.

Oba momenta, koja su imala da materijalno obezbede izdavanje ovog dela, bila su obezbeđena, uspešno rešena.

Od oglasa se sabralo preko milion dinara bruto. Akviziteri su imali 50 otsto od čvrsto napravljenih zaključaka. Njihov posao nije bio nimalo lak. Oni su morali mnogo da putuju — često uzalud ne svršivši posla — morali su pojedine firme da više puta obilaze itd. Od Balkanskog Instituta akviziteri oglasa nisu imali ništa stalno, nikakvu nagradu ili platu. Jedino bi im se davale akontacije na bazi onih oglasa, koje su već bili zaključili, i koji su bili sigurni za naplatu (moralo se računati i s time da izvestan broj oglasa neće, iz ma kojih razloga, biti naplaćen), ili od onih oglasa koji su bili unapred, bilo delimično bilo u celosti, naplaćivani — a i takvih je bilo.

Cena oglasima bila je izvanredno visoka, upravo „neverovatna“ za prilike u Jugoslaviji i u drugim balkanskim zemljama, u kojima su valute — osim u Turskoj — još slabije nego u Jugoslaviji. Po oglasima sigurno je to bila — Privredna enciklopedija balkanskih zemalja — najskuplja publikacija na Balkanu uopšte. Mi smo računali, i nismo se prevarili, ovako: velike privredne ustanove i čuvene bogate firme, bilo sa Balkana bilo izvan Balkana,

na koje mi u prvom redu reflektiramo, neće praviti pitanja od cene u jednom ovakvom privrednom delu. Od takvih ustanova i firmi očekuju se oni glavni, veliki — preko cele strane — oglasi... Oglase smo sakupljali u svim balkanskim zemljama, izuzev Albanije (deo o albanskoj privredi, razume se, izišao je u enciklopediji), a od vanbalkanskih zemalja u Mađarskoj, Italiji, Čehoslovačkoj i Nemačkoj, dakle u onim zemljama koje su imale živ interes za privredu balkanskih zemalja, koje su i uvozom i izvozom bile zainteresovane u odnosu na balkanske zemlje.

Pretplata se obezbedila na ovaj način:

Čim je otpočeo rad na enciklopediji, obaveštene su o tom balkanske vlade, odnosno njihove privredne ustanove (ministarstva privredna i druga odgovarajuća nadležstva, zavodi za spoljnu trgovinu i privredu, državne banke itd.). Potom smo i usmeno obaveštavali nadležne faktore o našem planu i radu. Pošlo nam je za rukom da na „veliko“ obezbedimo okruglo 600 primeraka, po punoj ceni. U tom broju su učestvovali:

Turska sa 150 primeraka; Grčka sa 150 primeraka; Jugoslavija sa 150 primeraka; Rumunija sa 80 primeraka; Bugarska sa 60 primeraka. Sa Turskom smo najlakše i najbrže svršili posao. Bio je tada ministar privrede sadašnji pretsednik republike Turske, Dželal Bajar.* On je bio obavešten o Balkanskom Institutu i njegovim nastojanjima, a ranije on je napisao — kao što je već na jednom mestu rečeno — i predgovor za knjigu „Privreda savremene Turske“. Zajedno sa Spanačevićem posetio sam Bajara u njegovom kabinetu. Bio je obavešten takođe i o našem radu na Privrednoj enciklopediji. I u njegovom resoru sakupljan je materijal za nju. Zapitao nas je na kakvu mi pomoć i podršku reflektiramo. Kazali smo mu da bi želeli da se privredna nadležstva i ustanove Turske pretplate na ovo delo. Pitao nas je tada koliko mi primeraka mislimo

* Ovo je pisano 1957. godine. Dželal Bajar docnije je postao predsednik republike Turske.

da bi trebalo Turska da abonira. Odgovorili smo: 150 primeraka, svaki primerak po 600 dinara ili ukupno 3.000 turskih lira. Odgovorio nam je Bajar da mi s time možemo kao sigurno računati. Sutra dan nas je pozvao k sebi šef Bajarovog kabineta, dao nam je jedno pismo i uputio nas u ministarstvo finansija. Tu nam je blagajnik odmah isplatio sumu od 3.000 turskih lira. U tom trenutku još nisu bili dati u štampariju ni prvi rukopisi enciklopedije. Čim je bila štampana prva pošiljka na Balkan pošla je za Ankaru.

Posle posete i obavljenog posla kod Dželal Bajara, pošli smo za Atinu s tim da tražimo prijem lično kod ondašnjeg predsednika grčke vlade, Metaksasa. Čekali smo prilično dugo na prijem kod Metaksasa. On je bio političkim poslom tih dana u unutrašnjosti zemlje. Po povratku s puta primio nas je najljubaznije. I on je već od ranije bio obavešten o radu Balkanskog Instituta pa je nešto načuo i o radu na Privrednoj enciklopediji. Izložili smo mu opširno taj naš rad i njegov cilj. Njemu se sve to dopalo. On je poznavao lično pojedine ugledne građane Atine koji su bili saradnici Balkanskog Instituta pa je s njima takođe razgovarao o našim težnjama. Pitao nas je tada Metaksas koliko su Turci otkupili primeraka enciklopedije (mi smo mu odmah rekli da dolazimo iz Turske). Odgovorili smo mu: 150 primeraka! Pitao nas je šta to stoji. Dali smo odgovor u dinarima: 90.000 dinara. Drahma je bila mnogo manja od dinara pa smo se pobojali da se Metaksas ne „prepane“ od mnogo visoke cifre! Metaksas se malo zamislio i rekao nam je: „U redu, s time možete da računate!“ Sutra dan dobili smo, još u Atini, pismo od grčkog ministra inostranih poslova, Mavrudisa, koji nam poručuje 150 primeraka Privredne enciklopedije balkanskih zemalja za ukupnu sumu od 90.000 dinara. Po isporuci knjiga, novac će biti doznačen Balkanskom Institutu. Za nas je to pismo bilo isto što i gotov novac. Na bazi toga pisma mi smo mogli dobiti kredit u Beogradu...

U Bugarskoj je u to vreme bio predsednik vlade Kjos-Ivanov, iskreni poštovalac rada Balkanskog Instituta, a

tada je bio ministar prosvete u Bugarskoj redaktor „Rideb“-a za Bugarsku Bogdan Filov (prof. univ. u Sofiji, ubijen posle rata od komunista). Zahvaljujući i ovim vezama, i u Sofiji se svršio brzo i uspešno posao oko abonmana.

U Bukureštu nas je i na ovom planu, kao i u svakom drugom slučaju, svesrdno pomagao svojim važećim preporukama prof. Nikola Jorga, redaktor „Rideb“-a za Rumuniju i veliki prijatelj i dobrotvor Balkanskog Instituta u Beogradu. Tako smo i u Rumuniji posao okončali.

Pojedinačno, rasprodato je preko 200 primeraka enciklopedije pojedinim firmama i ustanovama koje su dale oglase. Pojedine ustanove — kao Narodne i Hipotekarne državne banke — abonirale su po više primeraka...

Sve u svemu, finansijska strana oko izdanja Privredne enciklopedije Balkanskih zemalja bila je potpuno obezbeđena i ona je sasvim uspela, čak i više no što smo predvideli. Kad je delo izišlo — prihodima od oglasa i od unapred poručених abonmana — bilo je do kraja izmireno. Svi preostali primerci — oko 1.000 komada — ostali su Balkanskom Institutu kao čista dobit. Mogli smo s njima da činimo šta hoćemo. U svakom slučaju priličan broj primeraka trebalo je podeliti besplatno, onima koji su za stvar imali interesa ali koji nisu mogli da za delo plate 600 dinara. Međutim, od svih tih preostalih primeraka ostala su samo nekoliko. Ostali primerci su još pre rata bili smešteni izvan Balkanskog Instituta, jer u njegovim prostorijama nije bilo više mesta za tu količinu knjiga. Prilikom bombardovanja 6. aprila 1941. godine sklonjeni primerci bili su svi uništeni, izgoreli.

KNJIGA „BEOGRAD“ I BEDEKER O BEOGRADU

Uz Privrednu enciklopediju balkanskih zemalja delo o Beogradu bilo je najveći pothvat poslovnih u izdavačkom radu Balkanskog Instituta. To je delo rađeno na četiri jezika: srpsko-hrvatskom, francuskom, nemačkom i engleskom. Srpsko-hrvatsko izdanje štampano je u 5.000, a sva strana u po 4.000 primeraka. Svi su primerci bili povezani u fino platno.

Do ovog dela došlo se na sledeći način:

Pretsednik opštine grada Beograda bio je u to vreme dr Vojin Đuričić. Još kao generalni direktor Državne hipotekarne banke Đuričić je upoznao rad Balkanskog Instituta, čitao je revnosno sve njegove edicije, sa najvećom pažnjom pratio je njegov razvitak i u svakoj zgodi učinio je da pomogne oglasima i pretplatama nastojanja Balkanskog Instituta. U svakom broju „Rideb“-a nalazio se na celoj strani oglas Državne hipotekarne banke... Na pitanje V. Đuričića, da li bi Balkanski Institut mogao da organizuje i spremi jednu monografiju o Beogradu na našem i na stranim jezicima, mi smo mu u najkraćem roku spremili pismen predlog, zajedno sa celim proračunom. Plan je glasio da se monografija izda na srpsko-hrvatskom, francuskom, nemačkom i engleskom jeziku. Svi su primerci francuskom, nemačkom i engleskom jeziku. Svi primerci povezani. Sve primerke dobija Opština. Balkanski Institut se stavlja na raspoloženje Opštini, da joj pomogne pri deobi i rasturanju knjiga, naročito onih na stranim jezicima. Uz predlog o monografiji Beograda, Balkanski Institut je predložio da se izradi i jedan pristojan Bedeker za domaće i strane turiste o Beogradu (na svim jezicima kao i monografija, samo sa dodatkom još i italijanskog jezika).

Đuričić je došao u Balkanski Institut da s nama zajedno prouči naš projekat. Bacio je pogled na pismo (dve strane mašinom kucane) i smesta je dao pristanak. Ugovor je bio potpisan. Novac je bio obezbeđen — radilo se o sumi od 800.000 dinara koja se ima da isplati u nekoliko mesečnih rata. Prva rata u iznosu od 200.000 dinara bila je odmah isplaćena.

Po ugovoru Balkanski Institut se obavezao da će sva izdanja — i monografije i bedekera — (devet knjiga) isporučiti opštini u toku od dve godine. I ovo je bio vrlo velik posao. Trebalo je obadve knjige napisati i prevesti na strane jezike i onda sve to svršiti tehnički. Bacili smo se odmah na rad. Formirana je redakcija za monografiju od trojice: Sima Pandurović, poznati srpski pesnik i književnik, stari Beograđanin, publicista Borivoje Gavrilović i R. Parežanin.

Što se tiče monografije rešili smo da se obratimo za saradnju što širem krugu poznatih stručnjaka i drugih pisaca i da im damo određene teme za obradu. Monografija je naime imala da obuhvati Beograd od njegovog osnivanja, od Singidunuma, pa do najnovijih dana. I trebalo je obuhvatiti u preseku celu istoriju, sva zbivanja na Balkanu koja makakve veze imaju sa Beogradom. U dogovoru sa profesorima Skokom i Budimirom izabrani su autori i određene su im teme. Pojednim autorima date su za obradu i po dve i po više tema. Svakom saradniku za njegovu temu ograničen je prostor, (po stranicama, pisanim mašinom). Redakcija je imala svoj posebni papir, šablon, i podelila ga je autorima saradnicima prilikom porudžbine rukopisa da bi im se i time tehnički posao olakšao. Autorima je saopšteno da redakcija ne preuzima na se obavezu da poručene rukopise objavi bilo u celosti bilo u izvodima. Svi će rukopisi služiti redakciji samo kao materijal i proveravanje drugog materijala, ali će svaki poručeni rukopis biti honorisan u celosti kao da će biti i štampan u celosti.

U vrlo kratkom vremenu redakcija je dobila poručene rukopise — oko 70 obrađenih tema (iz svih doba i iz svih

oblasti istorije i života Beograda). Rukopise su dali 42 autora, a rukopisa je bilo toliko da se mogla dati jedna tri puta veća knjiga o Beogradu, nego što je bila projektovana (štampana knjiga „Beograd“ iznosila je okruglo 300 strana osmine, a imala je uz to 180 slika, od kojih je njih desetina zahvatalo po celu stranu).

Redakcija je iz dobijenih rukopisa, iz mnoštva knjiga (literature) i dokumenata izlila monografiju u jednom stilu, na takav način da se ona čita kao neki roman. Mada su najveći deo materijala dali stručni pisci, mada su njihove teme obrađivane uglavnom naučno, to se u samom delu više ne oseća. Ostale su činjenice, ali način obrade sasvim je izmenjen.

Pretsednik opštine grada Beograda, dr Vojin Đuričić napisao ju uvodnu reč u monografiji u kojoj je objasnio razlog izdavanja i karakter ove knjige sledećim rečima:*

„Do sada nije bilo dela koje bi kao monografija prikazalo celokupnu istorijsku prošlost i razvitak Beograda. To se svakako osećalo kao nedostatak kako kod nas tako i u stranom svetu. U međuvremenu proteklo je stotinu godina od objavljivanja prvog zakona Opštine grada Beograda (u julu 1839. godine). Mislio sam, a moje mišljenje podelili su i mnogi moji saradnici i obrazovani ljudi, da ovaj datum zasluži da se dolično istakne. To je, pored ostaloga, dalo povoda za objavljivanje ovoga dela. Jedna iscrpna monografija o Beogradu, bez svake sumnje, prekorila bi opseg ove knjige, ali ne može se odjednom sve ni tražiti. Kad se mnogo traži, obično se ništa ne preduzima. To je bio razlog zašto sam ja prihvatio predlog, da ova knjiga može opsegom biti i manja, ali da ona obuhvati sve bitno i značajno o Beogradu: njegovu istoriju i njegovo razviće s pogledom na nacionalni, gradski, privredni, kul-

* U emigraciji, bar dosad, nisam mogao da dođem do srpsko-hrvatskog izdanja knjige „Beograd“. Imam kod sebe tu knjigu u nemačkom prevodu, pa ću iz nje prevesti niz rečenica iz predgovora dr V. Đuričića.

turni i društveni momenat. Ova knjiga nije zbirka pojedinačnih priloga, već planski redigovana književni celina, koja se zasniva na naučnim rezultatima... Njena svrha nije u tome da zadovolji uzani krug stručnjaka, nego da posluži opštem interesu svakoga obrazovanog čoveka, a isto tako i celome narodu“.

Na ovom kolektivnom delu sarađivali su uz redaktore geografi, istoričari, lingvisti, etnografi, urbanisti, arhitekti, ekonomski, sociolozi, muzikolozi, higijeničari, publicisti itd. Vredno je ovde navesti imena saradnika:

Belić Aleksandar, Budimir Milan, Čajkanović Veselin, Čorović Vladimir, Dervišević Šemso, Dinić Mihailo, Drobnyaković Borivoje, Dučić Jovan, Đonović Jovan, Đorđević Dimitrije, Ivanić Stevan, Kašanin Milan, Kojić Branislav, Krakov Stanislav, Krekić Bogdan, Lazarević Branko, Luković Kosta, Manojlović Kosta, Marić Rastislav, Marjanović Milan, Milenković Vladislav, Milojević Z. Borivoje, Milojević Predrag, Milosavljević Svetislav, Milovanović Branislav, Mišić Dimitrije, Novak Viktor, Popović Dragomir, Popović Dušan, Popović Stevan, Radonić Jovan, Sekulić Aleksandar, Sirošević Slavko, Stranjaković Dragomir, Šumarević Svetislav, Tešanović Uroš, Vasiljević Miloslav, Velmar-Janković Vladimir, Vernić Zdenko, Vidaković Slobodan, Vujević Pavle, Živadinović Stojan. Na crtežima su radili Drag. Stojanović i Nikola Goutier.

Sva imena saradnika štampana su odmah posle naslovne strane, pre uvodne reči.

Ovakav kolektivni rad pokazao se kao dobar i umestan i Balkanski Institut mislio je da sa istim radom nastavi sa drugim sličnim edicijama i u drugim balkanskim zemljama.

Monografija o Beogradu udovoljavala je takođe onim balkanističkim principima kako ih je postavio Balkanski Institut. U vezi sa Beogradom bilo je na mnogo mesta govora ne samo o Srbima, nego i o drugim balkanskim narodima.

Pod jesen 1940. godine izašla su iz štampe tri izdanja monografije: srpsko-hrvatsko, francusko i nemačko. Englesko je izdanje bilo do kraja prevedeno i najvećim delom već složeno u štampariji i korigovano.

Balkanski Institut je izliferovao beogradskoj Opštini tri pomenuta izdanja. U to vreme bio je predsednik opštine Ješa Tomić koji je smenio V. Đuričića. Novi predsednik želeo je da se monografija o Beogradu preda javnosti uz jednu malu svečanost. U Opštini je priređen prijem za domaću i inostranu štampu koju ju pozdravio predsednik opštine, a direktor Balkanskog Instituta R. Parežanin dao kratak ekspozice u kome je izložio kako se radilo na ovom delu, koliko vremena, koliko je delo potrošilo hartije itd. Monografija se podelila predstavnicima štampe — svakom na onom jeziku koji je zaželeo (platno na koricama svakog izdanja bilo je drukčije boje).

LIKVIDACIJA BALKANSKOG INSTITUTA

Upravo tih dana bio je i veliki Beogradski sajam. Na njemu je bila smeštena i mala izložba izdanja — knjiga Balkanskog Instituta, a među njima je bila i monografija „Beograd“ u tri izdanja, na tri jezika.

Nekoliko dana iza ove svečanosti, beogradska vlada zabranila je knjigu „Beograd“. Pretstavnici vlasti došli su u Balkanski Institut sa pismenim naređenjem od strane nadležnih faktora i tražili su knjigu. Nje više nije bilo u prostorijama — osim sasvim neznatnog broja primeraka na sva tri jezika. Knjiga se nalazila u Opštini.

Knjiga „Beograd“ zabranjena je od Beogradske vlade na osnovu demarša nemačkog poslanika u Beogradu. Pre toga demarša nemačka štampa oštro je napala i Balkanski Institut i monografiju „Beograd“. Do ruku mi je došao „Völkischer Beobachter“ (bečko izdanje; „V. B.“ izlazio je tada, ako se ne varam, u četiri centra ondašnje Nemačke). U broju 258, od 14. IX. 1940. godine, u podužem članku, „V. B.“ piše, između ostaloga, i sledeće:

„O celishodnosti jednog temeljitog preorijentisanja političkog života u Jugoslaviji govoreno je i pisano je mnogo posle sloma Francuske. Ako se još uvek u praksi i posle nemačkih pobeda to preorijentisanje ne oseća, onda je za to najvećim delom krivica u tome što nedostaju još mnoge pretpostavke za jedno takvo preorijentisanje. Tu, pre svega, spada publicističko objašnjavanje koje bi trebalo da prikaže javnosti osnovu novoga poretka. Javnost bi trebalo uveriti u potrebu revizije zastarelih političkih pogleda. U ovom pravcu jedva da se nešto do sada preduzelo. Naprotiv, još se uvek mogu nesmetano štampati knjige, koje su ne samo uperene protivu duha Nove Evrope, nego čak nose prema Nemcima izrazito neprijateljski

karakter. Najkarakterističniji primer za to jeste pre nekoliko dana objavljena knjiga na četiri jezika, knjiga „Beograd“, kolektivni rad brojnih književnika, istoričara, publicista u kojoj je prikazana istorija Beograda do najnovijeg vremena. Predsednik Opštine grada Beograda predao je knjigu inostranoj štampi na jednom prijemu na koji su bili pozvani i diplomatski predstavnici. Time je, van svake sumnje, istaknut značaj koji zvanična strana pridaje ovome delu ...“

Govoreći o sadržaju same knjige, „V. B.“ kaže:

„Autori se ne zadovoljavaju samo time da na tendenciozan i zloban način zauzmu stav prema pionirskom (!) radu Nemstva u oblastima koje su nekada pripadale Dunavskoj monarhiji, nego se ne ustručavaju ni od toga da, prikazujući borbe u svetskom ratu, šire svesno neistine koje su nespojive sa vojničkom čašću“. Kao dokaz za ovo tvrđenje, „V. B.“ navodi: „Neprijateljska artiljerija počela je, posle odbijanja kapitulacije od strane srpskog komandanta, bezobzirno pretvarati Beograd u ruševine. Ništa nije ostalo pošteđeno: ni bogomolje ni dvor ni univerzitet ni muzeji ni bolnice sa bolesnim i ranjenim ... Prikazivanje okupacije potseća na jezive priče, pri čemu se ne može oteti utisku da je ovo poglavlje napisano pod uplivom britanske propagande (!). Da bi se pojačao utisak kod čitalaca donete su očigledno falsifikovane (!) fotografije obešenih srpskih građana sa sledećim legendama: „Srbi na vešalima okajavaju svoju vernost Otadžbini“ i „neprijatelj ne štedi čak ni žene. Nekoliko stranica dalje ispevana je preterano pohvalna himna trupama Zapadnih sila koje su „herojskog srpskog saveznika“ primile predusretljivo i ukazale mu, pored materijalne, i moralnu podršku“ ... Onda se kaže i ovo u tom članku: „Odvelo bi isuviše daleko kada bi se navodili svi falsifikati i sva izvrtanja činjenica u ovoj knjizi, kojoj nedostaje svaka istorijska objektivnost ... To je rđav pokušaj da se, pod plaštom istorije, zatruje politička atmosfera, a istovremeno

stvari u javnosti odbojno raspoloženje prema novoj Evropi pod vođstvom osovinskih sila ...“

Na kraju u članku se kaže:

„Izdavanje jedne ovakve knjige u ovom trenutku, u okviru jednog zvaničnog akta, kome su prisustvovala sa jugoslovenske strane odgovorne ličnosti, nije lišeno jakog političkog akcenta ... Nemački posmatrač jugoslovenske politike stvorio sebi sopstven utisak o tome i, nesumnjivo, doći će do zaključka da svi govori i izjave o produbljenju saradnje sa osovinskim silama i o prilagođavanju novim odnosima moraju ostati teorije sve dotle, dok se širenje ovakvih propagandnih dela ne samo trpi, nego šta više i podstiče“ (napis je potpisan sa dva slova: rd).

Da li je beogradska vlada čitala uopšte knjigu „Beograd“ i šta je ona odgovorila nemačkom poslaniku, nama je ostalo nepoznato. Znamo samo toliko da je knjiga bila zabranjena. Balkanski Institut, sa potpisom direktora R. Parežanina, uputio je jedno protestno pismo nemačkom poslaniku von Herrenu radi njegova traženja da se knjiga zabrani. Docije smo saznali da u celoj ovoj aferi nije von Herren lično imao ništa drugo sem što je bio izvršilac naredbe iz Berlina. Balkanski Institut i knjigu „Beograd“ lažno su prikazali i oklevetali drugi faktori i njihovi agenti. Kad su ljudi pitali na osnovu čega je došlo do demarša nemačkog poslanstva, odgovarano je da se izvesnim nemačkim krugovima nije svidelo poglavlje u knjizi koje izlaže istoriju između 1908. i 1918. godine. U tom poglavlju pak ništa nema protiv Nemačke i nemačkog naroda. Na pojedina mesta u tom poglavlju mogla bi se ljutiti bivša Austro-Ugarska, koja je u ovo vreme bila u obračunu sa Srbijom i srpskim narodnom. Što se tiče slika sa vešalima, i to se odnosi na bivšu Austro-Ugarsku i na obe slike sa vešalima vide se jasno vojničke kape austrougarskih vojnika koji vešaju i stoje pored vešala. Protiv same Nemačke — ponavljamo — ništa nije moglo da se nađe za inkriminisanje. Čak je u monografiji doneta slika generala Makenzena kao osvajača Beograda, pored slika srpskih

vojskovođa koji su Beograd branili, a isto tako objavljena je i jedna naredba Makenzenova čiji je tekst mogao da kod srpskog naroda samo stvori poštovanje prema nemačkom narodu i nemačkoj vojsci.

Sutra dan po zabrani „Beograda“, beogradski list „Politika“ donela je iz pera poznate srpske književnice Isidore Sekulić veliki, izvanredan prikaz o monografiji. Sekulić je napisala, pored ostaloga, da je ovo ne samo sjajna istorija Beograda, već i dosad najbolja knjiga istorijska o srpskom narodu. I taj broj „Politike“ bio je zabranjen od beogradske vlade u samom Beogradu (izdanje za unutrašnjost već je bilo otišlo).

Zabrana se odnosila i na englesko izdanje koje se, kao što je već rečeno, nalazilo pred završetkom u štampariji. Rad je na njemu obustavljen, slog je uništen. Cela ova stvar ukočila je rad i na Bedekeru.

Ovom zabranom nanet je težak udarac Balkanskom Institutu i njegovom radu. Od tog momenta pa do početka rata u aprilu 1941. godine malo se šta više uradilo. Sprema se novo godište „Rideb“-a kao i neke manje edicije.

*

Izvesno vreme iza okupacije Beograda i razbijanja Jugoslavije, u Balkanski Institut došla su trojica uniformisanih Nemaca. Da li su bili to oficiri ili podoficiri — nepoznato mi je. Rečeno mi je samo toliko da su od Gestapoa. Obišli su prostorije Instituta, razgledali inventar i biblioteku itd. Dan dva iza toga dr A. Schmaus, direktor Nemačkog naučnog instituta u Beogradu, saopštio mi je da će mi Nemci oduzeti, zabraniti Institut. Tako je i bilo. Došli su sa kamionima, pokupili nameštaj, ceo inventar, sve knjige — i knjige iz biblioteke i sve knjige od izdanja Balkanskog Instituta — celu arhivu, sve što je tu bilo, zajedno sa stalazama, ormanima, stolovima, stolicama, sa celim nameštajem uopšte. Kad su počeli da iz fijoka u sobi

ispred moje radne sobe — vrata su između ove dve sobe bila uvek otvorena — vade arhive sa raznim spisima, sa prepiskom sa saradnicima, sa rukopisima, sa pismima značajnih ličnosti sa Balkana i iz ostaloga sveta i sa drugim raznim važnim tekstovima, pa kad sam čuo šuštanje hartije, najednom su mi suze na oči udarile. Bilo mi je mnogo teško. Osetio sam se nesrećnim... Rekvisitori sve su to prevezli u Nemački naučni institut i smestili tamo na četvrti sprat.

Meni je kao direktoru Balkanskog Instituta uručeno pismo nemačkog Vojnog zapovednika u Srbiji. To pismo ovde iznosim na nemačkom jeziku i u prevodu. Ono glasi: Der Militärbefehlshaber in Serbien

Verwaltungsstab Belgrad, den 27 August 1941.
Betr.: Balkaninstitut in Belgrad.

An das
Balkaninstitut
z. Hd. des Herrn Parezanin
in Belgrad

Ich bringe Ihnen hiermit zur Kenntnis, dass ich das deutsche wissenschaftliche Institut in Belgrad mit der Betreuung und Sicherstellung des Balkaninstituts betraut habe.

Für den Befehlshaber in Serbien
Der Chef des Verwaltungsstabes
Im Auftrage:
potpis Nemca (nečitak)
Kriegsverwaltungsrat.

U prevodu pismo glasi:
Vojni zapovednik u Srbiji Beograd, 27. avgusta, 1941

Upravni štab
Br. 2251(41)V

Odnosi se na Balkanski Institut u Beogradu.
Balkanskom Institutu,
na ruke gospodinu Parežaninu
u Beogradu.

Stavljam Vam do znanja da sam Nemačkom naučnom institutu u Beogradu poverio staranje i obezbeđenje Balkanskog Instituta.

Za zapovednika u Srbiji

šef Upravnog štaba

po nalogu:

potpis Nemca (nečitak)

ratni upravni savetnik.

Svakako, ova zabrana — ustvari likvidacija Balkanskog Instituta — usledila je i kao posledica zabrane monografije o Beogradu.

Objektivni ljudi, svi oni koji su iole poznavali i pratili rad Balkanskog Instituta, znali su dobro da su oni napadi u nemačkoj štampi, posle pojave knjige o Beogradu, bili obična insinuacija i kleveta. Od svoga početka pa do kraja Balkanski Institut je bio kulturna ustanova koja nikad i ni u kojoj prilici nije bila subvencionisana od ma koje vlade niti je ma i indirektno stajala u službi ma koje bilo balkanske (državne) bilo inostrane politike. Za sedam godina postojanja i delatnosti, koja je bila otvorena knjiga za sve i svakoga, niko se nije ni usudio da rukovodiocima Balkanskog Instituta predloži ili načini ma i najdiskretniju sugestiju u smislu vezivanja za ma čiju politiku. Balkanski Institut je služio i hteo je da služi do kraja samo boljoj sudbini balkanskih naroda, a time bi sigurno uvek mogao da posluži i svim plemenitim nastojanjima i kulturnim i humanim ostvarenjima celoga sveta, u prvom redu Evrope s kojom je Balkan nedeljivi deo.

KOMUNISTI I NJIHOVI IZMEČARI O BALKANSKOM INSTITUTU

Šta je bilo sa Balkanskim Institutom posle rata, kad su u Beogradu zauzeli komunisti vlast — nama je iz emigracije nepoznato. Samo znamo za jednu stvar a to je sledeće:

Velika Enciklopedija koja se sada izdaje pod komunističkim režimom i u redakciji komunista u Zagrebu pod slovom „B“ donela je o Balkanskom Institutu ovu belešku (potpisanu sa slovima: M. Bir.).*

„BALKANSKI INSTITUT U BEOGRADU“. — „Osnovala je 1934. jedna grupa publicista i ekonomista (podvlačenja su svuda naša, primedba pisca). Radio do 1941. Zadatak je Instituta bio prikupljanje naučnog materijala, folklornog, muzikološkog i antropološkog, sa ciljem da utvrdi i objasni zajednicu balkanskih naroda i kultura u prošlosti i sadašnjosti, da otkrije i osvetli balkanizme i ostale interbalkanske pojave i paralele u prošlosti Balkana, kao geopolitičke i društvene istorijske celine, sve sa namerom da se naučno obradi građa za balkansku enciklopediju, nezavisnu od svakog vanbalkanskog uticaja. Jezik publikacija srpsko-hrvatski, nemački, francuski, engleski i ruski. Naučni program izložen u „Revue internationale des etudes balkaniques“ 1. Glavni saradnici: Petar Skok i Milan Budimir; saurednici B. Bobčev, N. Exarhopulos, N. Jorga, M. Köprülü i Lj. Skendo“.

Ova je beleška veoma karakteristična i zato smo je u celosti naveli. Poznato je kako komunisti sude u njihovim istorijama i enciklopedijama svojim političkim protivni-

* Ovo je registrovano 1957. godine.

cima i njihovim delima, ostvarenjima. Oni menjaju tekstove po enciklopedijama i svojim eminentnim prvacima, vodi-ma. Danas su im „veliki“ i „sjajni“ — sutra su im fašisti, agenti imperijalizma i tome slično. Istaknute protivnike, čak i one koji su nekad bili njihovi prvaci, uopšte i ne pominju!

Komunistički redaktori jugoslovenske enciklopedije nisu smeli ni mogli da u vezi Balkanskog Instituta pomenu njegove osnivače, organizatore i direktore. Kažu samo toliko da su osnivači bili „publicisti i ekonomisti“. Imena im nisu pomenuli, jer su i Ratko Parežanin i Svetozar Spanačević bili su istaknuti antikomunisti i pre i u toku Drugog svetskog rata. Prvi se nalazi u emigraciji živ, pošto nije pošlo za rukom beogradskoj komunističkoj vladi da joj bude izručen, pa osuđen na smrt i likvidiran. Spanačević je, na žalost, ostao u zemlji pa uhvaćen i osuđen na smrt, potom „pomilovan“ na 20 godina robije i na robiji je umro 1947. godine. Ali, eto, mada su osnivači i rukovodioci Balkanskog Instituta bili i ostali protivnici komunizma, komunistički redaktori ove Enciklopedije priznaju da je njihovo delo bilo „nezavisno od svakog vanbalkanskog uticaja“.

Pored „glavnih saradnika“ Skoka i Budimira (šta su oni ustvari bili rečeno je napred, bili su direktori, redaktori časopisa „Rideb“) u Enciklopediji se pominju i pet „saurednika“, a bilo ih je šest. Ne pominje se urednik za Jugoslaviju, A. Belić. Ne pominje se, valjda, zato što je, verovatno, u to vreme bio u nemilosti kod komunista, jer je on bio prvi koji je molio i preklinjao generala Milana Nedića da se, kad su komunisti otpočeli građanski rat, primi položaja predsednika vlade pod okupacijom zbog spasavanja naroda. A za „saurednika“ u Bugarskoj u Enciklopediji navode B. Bobčeva. Bobčev nije bio urednik „Rideb“ za Bugarsku, već samo vredan saradnik ovoga časopisa. Urednik za Bugarsku bio je dr Bogdan Filov, profesor, ministar prosvete i predsednik vlade Bugarske. Njega zagrebačka, jugoslovenska Enciklopedija ne

pominje zato što su ga bugarski komunisti — čim su se vlasti dočepali — streljali, isto kao što su jugoslovenski komunisti streljali po zauzimanju vlasti profesore dr Miloša Trivunca, dr B. Popovića i druge. Međutim, ova Enciklopedija verovatno ne bi ni Bobčeva postavila za „saurednika“ za Bugarsku da su njeni redaktori znali da je u svoje vreme Kralj Petar I Karađorđević odlikovao Bobčeva ordenom Sv. Save prvoga stepena. Bogdan Filov pao je u kategoriju Parežanina i Spanačevića.

Najzad, treba ovde učiniti i ove ispravke. U pomenutoj Enciklopediji se kaže da je „jezik publikacija“ Balkanskog Instituta bio i ruski! To nije istina. Nijedna edicija, nijedan članak, pa ni najmanja beleška nije nikad objavljena na ruskom jeziku u okviru rada Balkanskog Instituta u Beogradu. U časopisu „Rideb“ jesu objavljivani članci i studije ruskih naučnika. Na ruskom jeziku nije nikad vođena ni prepiska sa ruskim naučnicima, saradnicima „Rideb“, koji su svoje studije pisali na jednom od pomenutih velikoevropskih jezika. U časopisu „Rideb“ objavljivani su članci i studije i na italijanskom jeziku, a to ova Enciklopedija nije pomenula.

*

Sigurno je bilo u komunističkoj štampi Jugoslavije još netačnosti i neobjektivnosti. Ne znam sad kako sam dobio od nepoznatog iz Beograda 1954. godine jedan isečak iz ondašnjeg lista „Republika“ sa napisom pod naslovom „Za formiranje Balkanskog naučnog instituta“ u kome piše i ovo:

„U razdoblju između dva svetska rata učinjen je već pokušaj da se formira jedna naučna ustanova, kojoj je bio postavljen zadatak da radi na balkanistici, nauci o prošlosti i životu balkanskih naroda. Ovaj institut izdavao je u Beogradu povremeni časopis za balkanistiku pod naslovom „Revue internationale des etudes balkaniques“. Pored

ovog časopisa koji je donosio radove na francuskom, engleskom i nemačkom jeziku, Balkanski institut je povremeno izdavao i zbornik radova na našem jeziku, pod imenom „Knjiga o Balkanu“, i s vremena na vreme poneko posebno izdanje, većinom propagandističke brošure. U početku, među saradnicima Instituta, bilo je i ozbiljnih naučnika i javnih radnika, ali ton i pravac svima izdanimjima davali su uglavnom ljudi sa rasističkom ideologijom, zbog čega su svi napredniji saradnici otkazali svoju dalju saradnju na izdanjima Instituta...“

Kad sam ovo pročitao nasmejao sam se. Odakle dođe autoru toga napisati (potpis K. M.) na pamet da su „ton i pravac Balkanskog Instituta uglavnom davali ljudi sa rasističkom ideologijom“ — hteo je, valjda, da kaže „nacističkom“! i da su zbog toga „svi napredniji saradnici otkazali svoju dalju saradnju...“ Gde je taj bednik pro našao u izdanjima Balkanskog Instituta „rasističku ideologiju“? Drugo, iz godine u godinu saradnika na edicijama Balkanskog Instituta bilo je sve više i više i nijedan od njih nije saradnju otkazao! No bilo mi je jasno što je navise navedeno kad iza nekoliko dana dobih kratko, mašinom pisačom pisano (anonimno) sledeće: „Autor onog članka u „Republici“ jeste mladi „naučnik“ (otprilike mogu da mislim ko je taj!), koji time želi da se ulaguje režimu“.

BALKANSKI INSTITUT I NJEGOVO DELO

Bilo je u komunističkoj jugoslovenskoj štampi i vrlo pozitivnih mišljenja o Balkanskom Institutu, bolje, tačnije reći o njegovim edicijama. Evo ovde jednog takvog mišljenja:

U članku „Kongresi, simpoziumi i previranja u nauci i jeziku“, profesor dr Mil. Petrović, u „Politici“ od 10. avgusta 1969, govoreći o predstojećem simpoziumu slavističkih onomastičara u Skoplju, upozorava „da se ne bi ponovo desio propust kao na nedavnom kongresu balkanologa u Sofiji, kada se zaboravilo na neophodnost (podvlačenje moje) učešća, razume se — i osnivača jugoslovenske balkanistike: kada se zaboravilo na više godina izdavanu izvanrednu ediciju Les Etudes balkaniques, pod uredništvom Petra Skoka i Milana Budimira. Ta je edicija i danas oslonac balkanističkim studijama, a to nije trebalo zaboraviti, i ubuduće, nadamo se, neće se zaboraviti“.

Pre ovog poslednjeg pasusa trebao sam reći da sam, posle čitanja onog što je pisano u zagrebačkoj Enciklopediji i beogradskoj „Republici“, pomišljao da se na neki način obratim Petru Skoku i Milanu Budimiru (tada su obojica bili živi i zauzimali su svoje katedre na univerzitetima) da oni — ako je to ikako moguće — objasne javnosti kako je osnovan Balkanski Institut i koga se on programa pridržavao. No odustao sam od ove pomisli, jer sam se bojao da bi svako istupanje Skoka i Budimira u odbranu istine o Balkanskom Institutu, njegovom nastanku i rukovodstvu, moglo njima da naškodi.

Ali, onda, morao sam nastojati da se obratim inostanim ličnostima, saradnicima i poznavaocima Balkanskog Instituta i mojim ličnim. Do mnogih moj glas nije mogao da

dopre. Nisam im znao adresu, nisam znao ni gde žive u to vreme, a priličan broj njih je u međuvremenu i pomro. Onima u zemljama pod komunističkom vlašću, ukoliko nisu bili pobijeni ili pohapšeni od komunista, nisam — njih radi — hteo da se obraćam. Ostalo mi je da se obratim samo onima koji su mi bili geografski najbliži i do kojih sam mogao da dođem bez teškoća. O tome sledeće:

Profesor slavistike na univerzitetu u Gracu (Austrija) dr Jozef Matl, 6. avgusta 1969. godine, o Balkanskom Institutu napisao je sledeće (originalno je pismo kod mene):

„Na osnovu moga više od 50-godišnjeg bavljenja jezičnim, istorijskim, literarnim i folklorističkim problemima balkanskih naroda, mogu da iz neposrednog iskustva potvrdim da je beogradski Balkanski Institut ukazao jedan nov put za međunarodnu saradnju istaknutih stručnjaka ne samo balkanskih naroda nego i evropskih, nemačkih, francuskih, engleskih, američkih, italijanskih stručnjaka, ukazao je na put čija se ispravnost istom danas vidi. Publikacije ovoga Instituta imaju još i danas veliku vrednost i značaj za svakoga onoga koji se interesuje za balkanološke probleme, političke, privredne, kulturne. Zaplenjena biblioteka direktora ovoga Instituta, Ratka Parežanina, imala je nezamenjivu vrednost...“

Šest godina ranije (14. X. 1963) profesor dr J. Matl napisao je u vezi Balkanskog Instituta, pored ostalog i ovo:

„Parežaninova dostignuća u izgradnji Balkanskog Instituta su za celu evropsku nauku važna i značajna, a ne samo za balkanske zemlje. Ja poznajem gospodina Ratka Parežanina koji sada živi u Minhenu i njegov javni rad pratim već trideset godina kada je u Beogradu osnovao Balkanski Institut, izgradio ga i organizovao...“

Profesor za izučavanje Južnoistočne Evrope na Univerzitetu u Minhenu i upravnik naučnih instituta u istom gradu, dr Georg Stadtmüller, napisao je (2. oktobra 1963) sledeće:

„Poznajem lično gospodina Ratka Parežanina već od 1937. godine. Ja sam tada putovao po Balkanu pa sam

koristio tu priliku da ga potražim i sa njime se lično upoznam. On je u to vreme pre svega bio poznat kao osnivač i poslovni direktor velikog Balkanskog Instituta (osnovanog 1934) koji je svojim edicijama, pre svega sa *Revue internationale des etudes balkaniques* i *Knjigom o Balkanu* brzo stekao veliki ugled u međunarodnom naučnom svetu. Za uspešni i opšte priznati razvitak ovoga velikog Instituta bila je u prvom redu lična zasluga gospodina Parežanina koji je od 1934. godine najveći deo njegove radne snage, njegovih organizatorskih sposobnosti i njegovog idejnog bogatstva posvetio ovoj zadaći“.

Profesor slavistike na Univerzitetu u Minhenu, dr Alois Schmaus koji je između dva velika rata pa sve do kraja drugog svetskog rata živio u Beogradu i bavio se naukom i književnošću, izvanredan prevodilac na nemački jezik „Gorskog Vijenca“ Petra Petrovića Njegoša, za vreme Drugog svetskog rata upravnik Nemačkog naučnog instituta u Beogradu u jednoj Potvrdi, Uverenju (*Bescheinigung*) 14. oktobra 1963. godine, napisao je u odnosu na Balkanski Institut sledeće:

„Njegova (Parežaninova) osobita zasluga je uspešno osnivanje i organizovanje beogradskog Instituta koji je svojim publikacijama visokog nivoa, pre svega sa *Revue internationale des etudes balkaniques* i sa vrednom jedinstvenom bibliotekom kao i sa njegovim razgranatim naučnim vezama u najkraćem vremenu stekao međunarodni ugled. Taj Balkanski Institut sabrao je oko sebe stručnjake svih zemalja, među njima i najbolje nemačke poznavaoce Južnoistočne Evrope. U Balkanskom Institutu u Beogradu svi su se oni okupili u cilju jednog stvarnog i plodnog naučnog rada. Za ova postignuća, koja nijedan drugi institut ne može da pruži, jeste uglavnom zasluga direktora ovog Instituta, Ratka Parežanina; njegovoj ličnosti i njegovom zalaganju za uspehe ima da se zahvali...“

U jednom drugom pismu („Potvrda“ — „Bestätigung“) od 19. juna 1969. godine, dr A. Schmaus potvrđuje da su nemačke okupacione vlasti preuzele Balkanski Institut i

smestile ga u Nemački naučni institut u Beogradu. I iz ove potvrde — a i inače mi je to poznato — za ovaj akt nemačkog okupatora dr Schmaus nikakvu ni krivicu ni odgovornost ne snosi. Naprotiv! On se energično zauzeo da Balkanski Institut ne bude prenesen u Berlin što je izričito tražilo ministarstvo Rozenberga iz Berlina, nego da ostane u Beogradu. Tu je intervenciju dr Schmausa prihvatio ondašnji nemački poslanik u Beogradu Benzler, i zauzeo se kod nemačkih okupacionih vlasti i tako je Balkanski Institut ostao u Beogradu i smešten, kao što je već napred rečeno, u četvrti sprat Nemačkog naučnog instituta.

Najzad i ovo pa da završimo:

Novembra 1962. godine održavan je u Minhenu kongres balkanologa. U izveštaju sa toga kongresa list „Die deutsche Zeitung“, Köln (od 14. XI. 1962) piše, pored ostalog sledeće:

... „Prva organizacija u oblasti sistematskog izučavanja Balkana osnovana je u Beogradu godine 1934. To je bio Balkanski Institut. On je postojao sedam godina, sve dok ga nemačka okupacija nije zaplenila... Svi oni koji se bave balkanologijom neće moći mimoći pionirski značaj ovoga instituta... Osnivač i direktor Balkanskog Instituta bio je Ratko Parežanin...“

SADRŽAJ

Predgovor	5
Dodatak prednjem predgovoru	6
Osnivači Balkanskog Instituta	9
Kako je došlo do osnivanja Balkanskog Instituta	10
Rad u Balkanskom Institutu	21
Smisao i program rada Balkanskog Instituta	23
Cilj i značaj balkanskih studija	33
Savremeno stanje naučnih nacionalnih studija na Balkanu	34
Kohezioni i partikularistički faktori na Balkanu i centripetalne i centrifugalne snage na njemu	36
Balkanska narodi kao predmet jedne međubalkanske nauke	37
Istraživački domen balkanologa	38
Poreklo i praktični značaj balkanologije	41
Balkanska sudbina	44
Propaganda za Balkanski Institut	52
Rad na međubalkanskoj biblioteci	67
Međunarodni časopis za balkanske studije	70
Saradnici Rideb-a	77
Sommaire de la II-eme Annee	79
„Knjiga o Balkanu“	84
Serijska „Balkan i Balkanci“	87
Druge edicije	94
Privredna enciklopedija Balkanskih zemalja	95
Knjiga „Beograd“ i Bedeker o Beogradu	102
Likvidacija Balkanskog Instituta	107
Komunisti i njihovi izmećari o Balkanskom Institutu	113
Balkanski Institut i njegovo delo	117